

Туган ягым!

Кышын синең

Урманнарың —

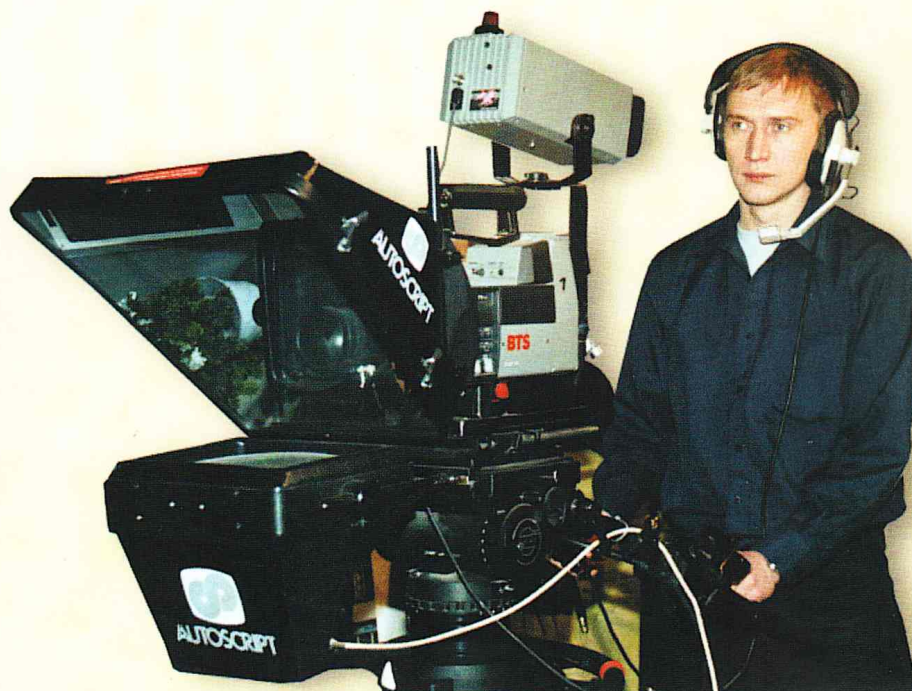
ап-ак поэма...

ГТРКга — 45 яшь

Татарстан дәүләт
телерадиокомпаниясенең
генераль
директоры
Айрат
Миңнемуллович
Сибагатуллин:

— Без халыкка хезмәт итәбез, Татарстан һәм дөньядагы
мөһим мәгълүматларны җиткерәбез. Хезмәт, әхлак,
тәрбия, әдәбият-сәнгать темалары шулай ук игътибар
үзәгендә. Танылган артистлар һәм җырчылар — безнең
дә, сезнең дә көтелгән кунакларыбыз. Безнең зәңгәр
экраннар тормышны ничек бар шулай күрсәтергә
омтыла.

Татар ышларе журналы

1989 елның июльнен бирле
Татар һәм зур телләрендә чыга

Баш редактор
РАШАТ НИЗАМИ

Идарә
Зилә ВӘЛИЕВА
Ислам ӘХМӘТҖАНОВ
Фоат ГАЛИМУЛЛИН
Нәбирә ГЫЙМАТДИНОВА,
бүлек редакторы

Ркаил ЗӘЙДУЛЛА,
бүлек редакторы

Дамир ИСХАКОВ
Роза КОЖЕВНИКОВА,
баш редактор урынбасары
Рузия САФИУЛЛИНА,
баш редактор урынбасары

Фәридә ХӘСЬЯНОВА,
баш рәссам
Нәгыйм ШАҺИ,
жаваплы секретарь

Редакторлар
Гөлсирә ГАЙНАНОВА
Хәбир ИБРАҺИМ
Сергей МАЛЫШЕВ

Гамәли хезмәткәрләр
Резидә ӘХМӘТҖАНОВА
Лилия БӘДРЕТДИНОВА
Миләүшә ГАБДЕЛГАНИЕВА
Светлана ЛАТЫПОВА
Әмир СИТДИКОВ
Альберт СӨЛӘЙМАНОВ
Гөлфия ХӘЙРУЛЛИНА
Гөлсинә ХӘМИДУЛЛИНА
Александр ЭШКИНИН

Журналны редакциянең компьютер төркеме
җыйды һәм битләргә салды.

Журналны гамәлгә куйды:
Татарстан язучылар берлеге һәм
редакциянең журналистлар
коллективы.

Журнал Татарстан республикасының матбугат,
телерадиоташырулар эшләре һәм массакүләм
коммуникация чаралары министрлыгында 222
сан белән теркәлгән.
Журналга Татарстанның көндәлек басмалар каталогы
һәм Россия үзәк каталогы буенча язылып була.

Индекслар: татарчасыныкы — 73951,
урисчасыныкы — 73952.

Редакциянең адресы:
420012, Казан, Мөштәри ур., 14. «Идел»
Белешмәләр телефоны: 36-97-32.
e-mail: idel_kazan@land.ru

© «Идел», 2005, №2
Сатуда бәясе ирекле

Сөй гомерне, сөй халыкны,
сөй халыкның дөнъясын!

Идеп

№2 (186)

БУ САНДА УКЫГЫЗ:

7

ТАНЫШУ
ФӘРДИЯ ТАЖЕТДИН
ТАМЧЫЛАР ИЛЕ

Фәрдиянең бу тәүге әсәре. Тәүге әсәр, тәүге мәхәббәт сыман, гомер-леккә хәтердә сакланып кала.

48

НӘСЕР
ФӘНИЛ ГАЛИЕВ
АЙ ТУЛГАН ТӨНДӨ

Бу өрәк... Элегрәк ул сирәк, айга бер тапкыр гына килә иде, шуннан артык түгел. Хәзер ул ешлады, һәр атна ахырында килә башлады, ай тулган көннәрдә көн саен диярлек, гадәттә төн уртасында килә.

54

ТАТАР ГАЛӘМЕ
МӨНИРӘ СӘГҮЙДУЛЛИНА
ЧАЛ СЕБЕРНЕҢ НӘНИ
КОШЛАРЫ

Шулай шул... Без дә менә, Себернең куе тайгалары арасындагы болан балалары кебек урнашкан татар авылларынан Казанга килеп төпләнгән бер төркем яшьләр, жыелышып, сагыш тулы күңелләребезне юатып, жаннарыбызга ризык алабыз.

76

ИСӘНМЕ СЕЗ?
ЧУЛПАН БИКЧУРОВА
“ЯШЕЛ ЕЛАН” ЧАКСА...

Балачакта һәм яшүсмер чорында алкогольне аз гына күләмдә куллану да зур фажига белән очлана. Яшь чакта эчелгән бер чәркә “көчсез”

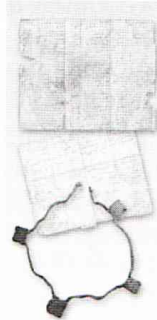

шәраб, бер бокал сыра еш кына алкоголизмның, шуның нәтижәсендә кылынган жинаятьләрнең, чәлпәрәмә килгән язмашларның гаепчесе булып тора.

33

ГАМЬ
ГӘЛСИНӘ ХӘМИДУЛЛИНА
ЖӘТМӘ

(“Зөләйха” фильмын караганның соң туган уйлар)

...Иртәгесен күрше тулай торак тирәсендә уйнап йөрүче таныш татар балаларының һәрберсенең диярлек кулында әлегә “листовка”ны күрдем. Менә монысы инде, миңа

калса, “Зөләйха”ны төшерүнең бүгенге көндә кирәге бар идем-юкмы?” — диючеләргә җавапның бер өлешедер кебек.

36

НӘСЕР
РКАИЛ ЗӘЙДУЛЛА
КОРШАУ

Әсәрдә узган гасырның сиксәннәнчелләре ахыры тасвирлана. Казанда урам төркемнәренең котырган вакыты бу. Ил тормышында кискен борылыш көтелә. Төрле катлам

кешеләренең эчке дөнъясын, аларның үзара мөнәсәбәтен автор җете буяулар белән сурәтли.

БАТУЛЛА

СӨНГЫ СӨННӘТ

Бисмилләһ ир-рахмән ир-рахим

Кирмәндәге Кол Шәриф мәчете азанни беренче башлады, аңа кирмән эчендәге сиксән манара иярде. Кораш бистәсә мәчетләренә манараларыннан бер-бер арты өч йөз алтымыш аваз кушылды. Жилсез, тын иртәдә Казан өстендә яңгыраган азан авазын ишетүдән дә ләззәтләнә шәй булмый? Торсын баба кайсы мәчеттә яңа азанчы барлыгын шул авазлардан чамалый торган иде. Әнә, Кораш җәмиге манарасыннан яңа тавыш ишетелә. Алакай мирзаның углы Тайторсын беренче тапкыр азан әйтә түгелме? Шул, шул, сөбханалла! Ул да азан әйтерлек булып житешсен инде. Әле күптән түгел генә Торсын ата аны сөннәткә утырткан иде түгелме соң? Күптән түгел, дип, бер унбиш еллап бардыр инде. Дәрәс, 936 сәнәдә*, Барыс елында, Мыскау Казанга ябырылган елда, Тайторсын сөннәтлә булды, шөкер. Шулай-й, мөәзиннәр, сөннәтчеләр карта я бара, яшәрәкләр килә тора. Шул дүрт йөз кырык азанчының кимендә өч йөз сөннәткә утырткан Торсын баба да туфракка якына бара иде. Аның буе да кыскарды кебек, ул берәз бөксәйдә дә сыман. Жир тарта кешене. Сөннәтчеләренә унике буын варисы Торсын баба Казан каласында гына түгел, Хажитархан, Сарайчык, Касыйм, Кырым илләрендә дә данлыклы сөннәтче иде. Аны ил буйлы сөннәт бәйрәмнәренә йөрттеләр. Алкышладылар, һәдия, бүләк-санак, йөлтә-мөлтәләргә күмделәр. Тора-бара аны ханнар, бәкләр, мирзалар, тарханнарның балалары, оныклары, торыннары өчен сарай сөннәтчесе сыйфатында йөртә башладылар. Унике буыннан мирас булып калган сөннәт пәкесен ул озакламый үзенә иң яшь торынына — Кашкырга тапшырырга тиеш.

Торсын баба иртәнге азаннан алда уянган иде инде. Аның йокысы йокы булмады. Дәрәсә шул, ул йокламады да. Аның өстенә авыр йөк ятты, аның алдында чишә алмаслык каты төен пәйда булды. Ахшам ашы аш булмады. Ястү намазын укыганнан соң да ул гадәтен бозып, чәй эчмичә йокларга ятты.

Адәменә шулай пошаманда булуын аның хәләл сиздә, сорашырга базмады. Моңа кадәр һичбер вакыт булмаган борчулы хәләтен күрәп, Сәхтия-катын үзе дә уй дәрәясына чумды. Ни булды адәменә? Аны шулкадәр ни борчый? Хәтта урыс явы килеп, Казанны баскан чакларда да аның бу кадәр дә иңрәгәнә булмады.

Торсын баба авыр уйларыннан берәзгә гына булса да аерылып торыр өчен, курадагы юк-бар эш белән мәшгуль булды: кирәкмәсә дә җиңел арбасының тәгәрмәчләрен каккалап-суккалап карады, ишегалдындагы юк чүпләрне җыештыргалаган булды.

*Милади белән 1530 ел

— Тайторсынның мәкаме моңлы гына, колакка бик ятышлы! — дип ишетерлек итеп сөйләнеп алды.

Корашның жәмигъ мәчете каршы якта гына булганлыктан, алар бөтен гаиләсе белән мәчеткә кереп сабах намазы укып чыктылар. Торсын баба, аның дүрт углы: Сартан, Жофар, Байсоңгар белән Тимер, аларның алты оланы, Казан каласын яклап шәһит киткән өч углының алты ир оланы...

Сабах намазында Кораш мәчетенә имам-хатиби бөтен халыкка мөрәжғәт илә вәгазь укыды.

— Әгуду билләһи мин әшшәйтан ир-ражим, бисмилләһ ир-рахмән ир-рахим. Кардәшләрем, мөхтәрәм мөслим халкы. Мәғлүмдер ки, Рәжәб аеның ундүртенче көнөндә илебездә олуг бәйрәмнәрнең берсе Сөннәт бәйрәме башлана. Хасталану вә чирләү сәбәплә вә башка шартлар аркасында сөннәткә утыртылмый калган ир оланнарны, сөннәтә булмаган барча оланнарны сөннәткә утыртачакбыз, иншаллаһ! Искәрми калмагыз, бөтен ил буенча Сөннәт бәйрәменә әзерләнү зарури!

Кашкыр сөннәтлә иде. Төпчек торыны Кашкыр оланны Торсын баба аеруча сөя иде. Сабый Кашкыр ни кылса да Торсын баба аңа сүз әйтми, берәрсе төпчекне битәрли башласа, баба аны яклай, аклай, үз кочагына ала. Шуңа күрә, курада бер-бер мөһим хәл килеп чыкса, сорауларны, тәхдимнәрне гел төпчек Кашкыр аша йөрәтү гадәткә кереп китте.

— Баба, Сартан абый Елгыртайны жигеп, жәйләүгә кымызга барсынмы?

— Баба, абыйларым Ерак Кабанга балык тотарга барсынмы?

Кашкыр сораган һәрвакыт уңай хәл ителә килде:

— Елгыртайны Сартан агаң алсын, улым. Абыйларың Ерак Кабанга балык тотарга барсын, олан, — ди Торсын баба.

Бүген дә намаздан соң чәй эчеп алгач, өйдәгеләр Кашкырны илчә итеп бабасы янына юлладылар.

Торсын баба эчкәргедә көмеш белән тышланган, эчә бәрхет белән төрөлгән котыйчыгынан үзенәң жаны кебек күргән сөннәт пәкесен алып, аның үткенлеген тикшереп утыра иде. Тамак кырыштыргалап, бүлмәгә сабый олан Кашкыр килеп керде. Эчкәргегә бабаның хәләле Сәхтияһ-катыннан һәм сабый олан Кашкырдан башка жан иясенә керү тыелган. Кашкырның нечкә тамак кырганын ишеткәч, баба аптырамады. Димәк, оланның аңа бик хәтәр йомышы бар.

— Бабам, бабакаем, — дип башлады сабый. — Баба, синең кәефең кырык, иеме?

— Юк, олан, минем кәефем һәйбәт, бер дә кырык түгел! — диде Торсын карт.

— Һәйбәт түгел, — диде Кашкыр. — Синең кәефең кырык. Син бүген мине тезеңә утыртмадың. Син минем аркамнан да сөймәдең.

Торсын баба пәкесен ябып, бер читкә куйды да Кашкырны тезенә алды, торынының аркасынан сөйдә, түбәтәен салдырып, аның такыр башын сыйпады. Машалла, сөбханалла, диде.

«Машалла, сөбханалла»сы торынының акыллы, мәғнәле сорауларына аталган идеме, әллә аның ут борчасы кебек тере, сәламәт бәдәнле булып үсеп килүенә юлланган идеме, нә мәғлүмдер, ләкин баба елмай-мады, тирән итеп көрсенде дә сүзгә икенчегә борды.

— Мин хасталанып торам әле, улым, — дип котылмак булды. Ләкин Кашкыр үжәт иде. Ул:

— Олы бабам! Син миннән нидер яшерәсең булыр! Төнәген хансарайдан затлы чапкын килде. Ул сиңа нә боерды? Чапкын киткәч, синең сөмсерең коелды. Ул сиңа нә диде? Әйт, юкса, мин сиңа үпкәлим! — диде.

Торсын баба сагышлы елмайды. Ул торынын наз илә сак кына кочты да әйтте:

— Кашкыр улым, чыннан да минем серем бар. Ләкин мин аны бүген сиңа ача алмыйм. Берәздән син барысын да аңларсың. Чыннан да, чапкын Сафа Гәрәй ханның гозерен житкезде: мин Олуг Сөннәт бәйрәме көнне хан углы Үтәмеш Гәрәйне сөннәткә утыртырга тиешле икән. Хәзергә син бар, абыйларың, апаларың янына йөрә!

Кашкыр олан шуңарга разый булып, эчкәргедән чыгып йөгерде.

Бабаның сере, чыннан да, бик авыр сер иде. Ул Сафа Гәрәй ханның Сөембикәдән туган төпчек углы Үтәмешне сөннәткә утыртырга тиеш.

Исламга чаклы ук Идел бие, Урал бие түркләре арасында киң таралган хәтәр йола сөннәтче баба Торсынны пошаманга салган иде. Шушы хәтәр йоланы Ислам дине дә кысыклап чыгара алмаган. Бу йола «Йөзенчегә — кыл» дип атала. Унике буын баба шушы йоланы хыянәтсез үтәп килгән. Ләкин сөннәтчеләрнең мөселман дөньясында рәсми булмаган яшерен кануны — кыл салу турында башка беркемгә дә ачылмаган һәм ачылмаячак та. Борын-борыннан сөннәтчеләрнең иң акыннары да, хатыны да, балалары да кыл салу турында белмәгән, хәбәрә булса, алар дәшмәгән. Ул серне ачуыга һичшиксез афәт төшкән. Бу тәңречелек, мәжүсилек заманнарыннан калган йола булып, ул серне ачкан кешене каргыш, вакытсыз үлем көткән. Сөннәтче кеше туксан тугыз баланы сөннәткә утырткач, йөзенче ир баланың нәсел тамырына, кәлләсенә төше астыннан тыгыз итеп кыл бәйләп куярга тиеш. Сөннәт ясалып беткәч, бер-ике сәгәттән ир баланың кәлләсе шешеп, кылны каплап китә, бала ярып жылай, ата-ана аның ни өчен жылаганын аңламый, бер тәүлектән соң ир олан жан-тәслим кыла. Аллаһ бирде, Аллаһ алды, бетте-китте. Кыл салынган сизенеп, кылны алырга маташу нәтижә бирмәячәк, нечкә жир киселеп, бала барыбер үләчәк. Сөннәтче аның үлсә алдак ук белә. Аннан тагын йөзенче балага килеп житкәч, шул ук хәтәр гамәл кабатлана. Рәхимсез йола! Рәхимсез, ләкин мәжбүрият! Бу — Тәңрегә корбан бирү! Мәжбүрлекне үтәмәсәң, сине фажиға көтә!

Торсын баба шул турыда уйлай иде, чөнки аның төгәл хисабынча, Үтәмеш олан сөннәткә утыртылган тиешле алты йөзенче бала иде. Үтәмеш Гәрәй Сөембикәнең бердәнбер углы. Ул аны олыгайгач, зарыгып,

теләп алды. Торсын баба сөөкле, сөйкемле Сөөмбикәне шул бәхеттән мәхрүм итсенме?

Дала буйлап яугир булып иярдә йөри торгач, Сөөм тутай шактый олыгаеп кына иргә тиенде. Жан Гали ханга кияүгә чыкканда аңа 18 яшь иде инде. Аның ахирәтләре ундүрт яшьтән кияүгә чыгып, өчәр-дүртәр бала тапты. Өч елдан артык ир белән яшәсә дә, Аллаһу Тәгалә Сөөмбикәгә бала бирмәде. Ярар, Жан Гали ханны күсә ир, хәнса токымлы диделәр, ягъни ата була алмаслык гайрәтсез, дип сөйләделәр. Дүрт хатынының берсеннән дә баласы булмады, гаеп хатыннара була алмый бит инде. Аның абыйсы Шаһ Галинең дә ничә тапкыр өйләнәп тә баласы булмады. Ярый, Жан Гали кысыр булгандыр, мөгаен. Жан Гали хан үтерелгәч, тол Сөөмбикә Сафа Гәрәй ханның дүртенче хатыны булды. Ләкин Сөөмбикә икенче ире Сафа Гәрәй хан белән сигез елдан артык торып та аларның уртақ балалары булмады. Сафа Гәрәй ханны ирлексез дип әйтеп булмый бит инде, аның дүрт хатыныннан сигез баласы булды. Димәк, Сөөмбикә кысыр булып чыга. Төрле сүзләр йөрдә халык арасында. Имеш, туганнан бирле ияр өстендә ирләр кебек чапкынный торгач, Сөөмбикәнең аналыгы аска төшкән, шуңа күрә, аның карынындагы яралгы тормый, имеш.

Дөнъяны шаккатырып, кысыр саналган Сөөмбикә ханбикә балага узмасынмы! Сафа Гәрәй ханның, Сөөмбикәнең куанганын язсаң язып, әйтсәң әйтеп бетергесез иде. Алар өчен бөтен ил куанды. Шиксез ки, күктәгә фәрештәләр дә чиксез куангандыр.

952 сәнәдә, Жылкы елында (1546) Шәгъбән аеның сигезенче көнендә Сөөмбикә ханбикә ир углан тапты. Угланның авырлыгы сигез кадактан артык икәнә дә жылгә ияреп килеп колактарга иреште.

Сөннәткә утыртылырга тиешле оланнары булган бөтен йортлар да сөннәт туена әзерләнә. Илдә туйлар күп була, шөкер. Бәбәй туге, бишек аскан туй, сөннәт туге, мөшәл туге, никах туге, өй туге, Сабан туге. Баланың язмышы шушы туйлар аша узачак. Туган көненнән алып, һәр уника ел саен мөшәл туге уздырыла.

Шулар турында уйлый-уйлый, Торсын баба әйләнә дә керә, әйләнә дә керә өенә, котыйчыгын ачып, сөннәт пычагын тагын кулына ала. Уника буын кулында булган шушы затлы пычак озакламый унсигез мең дә өч йөзенче угланны сөннәткә утыртачак. Ләкин бу олан, ханзадә Үтәмеш яшәмәячәк. Борынгы хәтәр йола шулай куша. Чөнки аның кәлләсенә кыл салыначак!

Элгәрә Торсын баба ул турыда һич тә уйлап бакмаган иде. Чөнки кыл салынган балалар хужаларның соңгы баласы, бердәнбер угыллары түгел иде, чөнки алда туган ир оланнары, арттан туасы ир оланнарына өметлеләр иде. Һич газапсыз гына Торсын баба ул балаларның үләсен белеп, үлем кылын сала килде. Бу — аның тарафыннан салыначак алтынчы кыл булачак. Ул алтынчы сабийны Тәңрегә корбан итеп бирәчәк.

Ул атна буге йокламый, атна буге аның тамагыннан тәгам узмый. Карт пошаманда. Әгәр дә ул ханзадәне сөннәткә утыртудан баш тартса, Сафа Гәрәй хан ни

әйтер? Ул Кырым кешесе, безнең як йолаларын белеп бетерми. Хан сүзеннән чыккан Борһан сәеднеке сыман, башың очып төшүен көт тә тор. Күпме шаһзадәләрне, күпме мирза балаларын сөннәткә утырткан атаклы Торсын баба Сафа Гәрәй хан гозерен аяк астына салса? Бабаның бу гамәлен башкача шәрехләүчеләр табылмас, дип кем әйтер?

Әгәр дә ул Үтәмеш Гәрәйне сөннәткә утыртып, йөзенче кылны салмыйча кайтып китсә, ханзадә сөләмәт калыр, үсәр, ләкин аңа һичшиксез бәла килер, сөннәтче баба да һәлак булыр. Нәселнең терәге — Торсын баба һәлак булгач, аның йорты нишләр? Йөзенче кылны салмыйча гына сөннәт ясаганнарның өчә тәкъдирен Торсын баба ачык хәтерли. Аларның барысына да афәт килде. Кайсысының йорты янды, кайсын үтерделәр, кайсысы имгәнәп калды.

Әгәр дә ул Үтәмешнең жәрәхәтле «шәжәрә»сенә кыл салып, аны Тәңрегә тапшырса, Сөөмбикә бичараның беренче һәм соңгы угланын һәлак итәчәк. Сөөмбикә инде кабат бала табалмаячак. Бу баласын да ул бик авыр тапкандиләр. Аннан соң сүзләр йөри, имеш, Сафа Гәрәй хан васыятендә үз урынына хан итеп углы Үтәмеш Гәрәйне калдырырга кушкан. Әгәр дә Үтәмешкә кыл салынса, ил нишләр? Сафа Гәрәйнең Кырымдагы улларынан берсен чакырырлар чакыруын. Тик алар тәхеттә ныгый алырлармы? Ә маржадан туган улының хан булырга хокукы юк. Кәнизәк баласын кем тәхеткә утыртсын...

Бер жанына урын табалмыйча, атна буге бәргәләнгәннән соң, Торсын баба, ниһаять, бер карарга килде.

Озакламый сөннәт көне килеп житәр. Ил буйлый меңрәлгән бала сөннәткә утыртылачак, илдә олуг бәйрәм узачак. Жылкылар, дөяләр, куйлар чалыначак. Кымыз тугланачак, буза кайнатылачак, мич башларында бал мичкәләре чүпердәп утырачак. Тәпән-тәпән чөгәндер суы чымырдаячак. Бәрәбаннар, дандалайлар, чыңгыраклар кагылачак, сазлар, кәманчалар кылкубызлар чалыначак. Думбыралар уйнайчак. Жыручылар жыру әйтер, бәетчеләр бәет көйләр. Чичән-акын дастан сөйләр. Биючеләр тыпырдар, курайчылар гыжгылдар, сорнайчылар сөрән салыр. Чабышкылар тояк чарлар, мәргәннәр жәя тартып, уklar атар.

Зарыгып көткән көн килеп житте.

Торсын баба котыйчыгын ачып, сөннәт пычагы янына күн янчыкка салынган тычкан утын жайлап куйды, аннан беравык тынып, нидер уйлады һәм киштәдәгә тартмачыктан ат кылы алып, сул кулының чәнчә бармагына урады да, түр башында дога укып, аягына калыкты. Ишегалдында аны иярләнгән ат көтеп тора иде, атның тезгененнән аның дүртенче углы Жофар тоткан. Баба жәт кенә ияргә менде. Сартан Кашкырны күтәрде. Торсын баба ияр жәясенә терәп торыны Кашкырны атландырды. Байсоңгар котыйчыкны атасына тоттырды. Котыйчыкны алып, Торсын баба тезгенне балага тапшырды. Бала шатлыгыннан ни кылырга белмәстән, кычкырып көлдә, аннан тезгенне тартып, атка чөңгерде. Аларны йорттагыларның барысы да

икапка төбенә чыгып озатып калды.

Урам тулы халык. Барысы да оланнарны сөннәт алды сәяхәтенә алып чыккан. Кайсысы жайдак, кайсысы жиңел арбада, арбасы да, аты да булмаганнар ике корыкка чатыр корып, сөннәткә утыртыласы олан-ны шунда урнаштырып, дүрт башыннан дүрт ир күтәреп, йөрешкә чыкканнар. Һавага төбәп мылтык аталар, думбыра чиертәләр, бәрәбаннар кагалар. Сөннәткә утырасы оланга абруй, аңа игътибар, аңа алкышлар, аңа күчтәнәчләр. Балаларның барысы да сөннәт киеме кигән. Бай нәселле оланнарның киёмнәрен сата калсаң, ташпулат салып керерлек, валлаһи. Фәкыйрьләренң баласы да тәмиз-таза киём кигән. Барысының да йөзәндә шатлык, куаныч, бәхет!

Кирмәннең капкасына килеп житкәндә, сөннәтче бабаны каршы алырга капкадан хан үзе чыкты. Сафа Гәрәй хан бүген үтә тантаналы-горур кыяфәттә иде. Тантана алае капкадан узып, хансарайга юнәлдә. Атлар туктады. Сафа Гәрәй хан иң беренче жәяүләнеп, Торсын бабаның ияреннән Кашкыр оланны күтәреп алды. Аннан соң Торсын бабага жәяүләнергә булышты. Шушыннан да артык хөрмәтне сөннәтче бабаның моңарчы күргәнә юк иде әле.

Хан-кирмән ишегалдында шау-шу, бәйрәм. Алтын укалы киёмнәр кигән, алтын укалы ханбүрек кигән, алтын укалы читекләр кигән, биленә көмеш аеллы билкаеш буган өч яшьлек Үтәмешне жигүле жиңел арбага утыртканнар. Арба күтәртмәсендә кукраеп елкычы утыра, ханзадәнең ян-якларында затлы киёмле яраннары. Ханзадә арбасы артыннан тагын бер арба килә, анысына мотрибчылар утырган, алар бәрәбаннарын артык нык дөпелдәтеп, быргыларын артык нык кычкырып, тантана көе уйныйлар. Алардан арттарак атларын юри уйнатып, бертуктаусыз һавага мылтык атып, егетләр төркеме килә. Урамның як-якларындагы бөкләр, угланнар, мирзалар Үтәмеш ханзадәнең арбасына чәчәкләр, алтын-көмеш акчалар сиба.

Тантаналы йөрештән соң Үтәмешне эчкәрегә алып керделәр. Бабасы белән Кашкыр да аларга иярде. Ханзадәнең өстеннән затлы киёмнәрен салдырдылар. Аңа кызыл озын күлмәк кигезделәр. Кашкыр олан ханзадәне сөннәткә утыртканны игътибар белән күзәтергә тиеш иде.

Торсын баба эчкәргедәгеләргә: ханга, ханбикәгә, яраннарга:

— Чыгып, догаларыгызны укый торыгыз, — диде.

Барысы да карусыз читкә борылды. Торсын баба ике рәгакать намаз укып алды, аннан соң «бисмилла» әйтеп котыйчыгын ачты.

Ярым куркып, ярым куанып, ханзадә Үтәмеш Торсын бабаның кылмышларына карап ята.

— Үтәмеш ханзадәм, — диде Сөннәтче баба сак тавыш белән. — Сиңа яңа чалбар тектерергә үлчәм алабыз да эшең бетте, кодагый.

Торсын карт үз эшен бик һәйбәт башкарды, бала кычкырырга да өлгермәде, Кашкыр бабасына тычкан утын сузды. Баба тычкан утын чөметемләп-чөметемләп баланың кан саркып торган «шәжәрә»сенә

сипте. Кат-кат сипте, берәздән кан туктады. Инде жәт кенә чәнчә бармактагы ат кылын алып, олан шәжәрәсенә төшен эшләпәчеге астыннан кыл белән будырып куясы гына калды. Ләкин Торсын бабаның чәнчә бармагы буш иде. Юлда килгәндә төшеп калганмы кыл, әллә аттан төшкәндә сүтелеп юк булганмы?

Ул арада Сафа Гәрәй хан, аның янында Сөембикә ханбикә, тагын берничә кеше чыбылдык артына килеп керде. Торсын баба кылны эзләп маташмады. Ул тагын ике рәгакать намаз укырга ниятләде, барча ир-зат аның артыннан намазга тезелде. Торсын бабаның намазы намаз булмады. Ул аятьләрне онытылып укый алмады. Аның башында югалган кыл иде. Аягүрә калыктылар. Үтәмешне хатын-кызлар алып чыгып китте. Хан Торсын картны, аның торыны Кашкырны — барчасын дәстарханга чакырды.

Мәжлес кызып өлгергәндә сөннәт киёмнәрен кидертеп, сарай агалары ханзадә Үтәмешне табын янына алып керделәр. Ханзадә сак кына атлый. Атлаганда аның чырае сытылып куя, ул берәз сызлана, ләкин бәхет елмаюы аның сызлануын басып китә. Табын агасы хан колагына нидер әйтте. Хан Торсын бабага карап:

— Кулыңнан куан, Торсын баба! Ханзадә бүген үк аякка басты! — диде. Хан ишарәсе белән ишектә өч морза күренде. Алар ике куллап бүләкләр тоткан иде.

— Углым, — диде Сафа Гәрәй хан. — Сөннәткә котлы булсын. Сиңа миннән дирбияле йөргә ат һәм менә шушы билхәнжәр булып!

Яран егет ханзадә каршысында тез йөгенеп, баш иеп, асылташлы билхәнжәрнең кынысын аерым, хәнжәрен аерым сузды. Бәхетле ханзадә хәнжәрне алып, кынысына бер кертеп, бер чыгарып бакты. Аның куанычы эченә сыймый иде.

Икенче яран Торсын баба каршына тезләнде: аның кулында кештун иде. Яран, аягүрә басып, тунны Торсын баба иңенә салды. Бу ап-ак жирлектәге кара тап-лар белән чуарланган кыйммәте тун иде.

— Ал, Торсын баба, — диде хан. — Үз иңемдәге кештунны сиңа һәдия итәмен! Рәхәтләнеп ки!

Өченче яран Кашкыр алдына килде. Ул сабийга сөяк саплы, затлы пәке тапшырды. Кашкыр сөенчәннән очып китәрдәй булды.

Шулчак аһәңчеләр тантаналы көй уйный башлады. Саз, думбыра, чыңгырак, быргы, курай катнашындагы бу мотрибчылар дәртле көй уйнап мәжлеснең күңелен күрдә. Аннан аһәңчеләрнең житәкчесе атаклы жыраучы, думбырачы Голәм Шаһи да үз һөнәрен күрсәтте. Аны биюче кәнизәк кызлар алмаштырды.

Бәйрәм шәп булды. Урам буйлап кайтканда Кашкыр һәр очраган бәйрәмчеләргә ат өстеннән кул болгап, «һүррә» кычкырып, бәйрәмне тагын да куәтләндергә теләгәндәй, сөенеп кайтты, әйтерсәң лә аның үзен сөннәткә утыртканнар.

Торсын карт кына һаман уйда иде. Йола бозылды. Кыл салынмады. Икесенә берсе яки икесе дә озакламый һәлак булчак яки алар өстенә коточкыч афәт иңчәк иде.

Өйдәгеләр хан кулыннан алган бүләкләрне кулдан кулга күчереп карый башлады. Олыраклар картның хафада икәнен сизде, бигрәк тә Сәхтияһ-катын борчуда иде. Ләкин Торсын баба үз хафасының сәбәбен хатынына да әйтмәде.

Шул көннән соң Торсын карт нык үзгәрде. Аны китмәс уй басты. Кулыннан эше төшә башлады. Ул инде оланнарны сөннәткә утыртудан баш тартты.

Ханзадә Үтәмеш Гәрәй икенче көнне үк чабып йөри иде инде. Торсын бабаның кулы шифалы шул, диделәр. Сөннәтченең даны тагын да еракларга жәелде. Хан аның ике углын — Сартан белән Жофарны — ярлык язып икесен дә тархан итте, аларга яңа жирләр бүлеп бирде. Моннан да зур абруйның булуы да мөмкин түгел иде. Ике углына да хансарайга юл ачык, алар ил белән, жир белән идарә итәрлек олуглар рәтенә басты.

Олы тантаналарга Торсын бабаны хан еш чакырта иде, аны түр урынга утырта, аның алдына симез калж-аларны этә төшә, аның касәсенә кымызны үзе коя торган булып китте. Шул мәжлестәрдә Торсын баба Үтәмешне күреп башыннан сыйпый, күкрәгенә сак кына кыса. Үзе пошаман халәттә нидер уйлый. Ни көтә сине, углан? Ни көтә мине, сөннәтче бабаңны? Ике-безне берьюлы нинди афәт каплар икән? — дигән хәфәли уйлар иде алар.

Сөннәт туеннан соң күп тә узмады, хан мунчасында Сафа Гәрәй ханның үле гәүдәсен таптылар. Бу эш Торсын баба өчен аеруча шомлы иде. Бик сәер үлем булды...

Казан тәхетенә, Сафа Гәрәй ханның васыяте белән, Үтәмешне хан итеп күтәрделәр. Яшьли дәрәжәгә иреште Үтәмеш Гәрәй, хәерлегә генә булсын, диде Торсын баба.

Каты куллы хан вафатыннан соң Мыскау азды, яу артыннан яу юллы башлады. Хан артыннан хан алышына башлады. Күсә Шаһ Гали хан мөшәл туена бөтен бәкләрне жыеп, канлы туй ясады. Мыскауга ялагайланып, Казанның иң куәтле житмеш бәген үз өендә суйдырды. Житмеш бәк арасында Торсынның ике углы Сартан белән Жофар бәкләр дә бар иде. Сартан бәк шундук жан тарткан. Жофар исә шул суешта бик каты яраланды, аның уң кулы, сул аягы йөрмәс булды. Шулай итеп ул күтәрәмгә калды.

Бу афәт әле афәт булмаган икән, алга таба Казан янында ел саен сугышлар булып, Кораеш бистәсенең халкы кылычтан узгач, суешта Торсын бабаның бөтен гаиләсе һәлак булгач, Казан егылып, ыргы халык кырылып беткәч, углы Үтәмеш белән Сөембикә әсир киткәч, Торсын баба кыл йоласын үти алмаганын исенә төшә-рер. Сөннәт туге көнне атаклы сөннәтче баба кылны юри югалттымы, әллә ул чыннан да төшөп калганмы? Бу сорауларга баба үзе дә җавап табалмас иде кебек.

Күсә елында Мыскау гаскәрләре Казанның мәһабәт биналарыннан таш өстендә таш калдырмаенча жимереп, исән калган манараларның очына хач кадкалагач, Кораеш мәчетен шартлатып, намаз кылырга урын калмагач, Торсын баба янган кисәүләрдән үзенә алачык салып керер.

Мыскаудан шомлы хәбәрләр килә торыр. Сөембикәне каты жәзаларга тартып, Үтәмеш ханны чукуындырып, аңа Александр исеме биреп, кяфер ясаганнары турында хәбәрләр килеп ирешер. Сөембикә белән чукуынган Үтәмешнең күрешүен, ханбикәнең Үтәмешне Исламга кире кайтарып өчен тырышканын, Үтәмешнең тора-бара айнып, христиан динен ташлап, мөселманлыкка кайтканы һәм шуның өчен серле шартларда үтерелүе турында да Торсын баба ишетер.

Балаларсыз, торыннарсыз, хатыны Сәхтияһ бикәсез кара ятим карт булып калган Торсын баба, алачыгына кереп, киштәдән котыйчыгын алыр. Ул затлы тартмачыкны назлап сыпырып, сакланып кына капкачын ачар, гасырлар буге эш башкарган затлы пычагын алыр, аның үткенлеген тикшереп багар һәм сәкедән төшкәндә ялгыш аягы таеп китәр, картның кулы тигезлек сакларга тырышып, кинәт һавага күтәреләр дә, кулдагы үткен пәке картның муенындагы шаһ тамырын кисәр. Моңы ул үзе шулай кылдымы, әллә бу ялгыш эш булдымы? Бу гамәл үзенә-үзе кул салу түгелдер бит? Юкса карт андый эшләргә өнәп бетерми торган иде. Әстәгафирулла! Ләкин шунысы хак, пәке көчле хәрәкәт белән аның муен тамырын кисеп, читкә атылды. Тамырдан шаулап кан сиптерә башлады. Карт башта пәкедән арынган учы белән, аннан соң икенче кулы белән кан сиптергән урынны кысты. Ләкин басым куәтле иде. Бармаклар арасынан кайнар-кызыл кан сиптерүдән туктамады. Карт ике кулы белән муенын кысқан килеш, кабаланып ишегалдына атылды. Баскычтан төшкәндә аягы каймыгып, ул аска томырылды, картның ике кулы да жәелеп китте. Башы белән ташка бәрелмәс өчен ул ике кулын да жәеп, жиргә таянды. Ләкин егылу куәтле иде, аның башы ишегалдына жәелгән ташка бәрелде. Ул шундук аңын жуйды. Йөрәк актык канны куып бетерде. Торсын карт аңына килә алмыйча вафат булды.

Урыны жәннәттә булсын! Амин!

Аңлатма: йөзенче кыл йоласы Иске бистә, Яңа бистә, Башкортстан якларында бүгенгә көндә дә саклана, диләр. Улым Нурбәкне 1991 елда сөннәткә утыртырга дип мәчеткә кердем. Шунда ир уртасы бер кеше мине читкә тартып: Батулла агай, йөзенче кылга туры килмәсен, фәлән бабайның йөзенче кыл салуы бар, дип кисәтте. Мин ул бабайдан баш тартып, Нурбәкне Сабага алып кайтып, хастаханада сөннәткә утырттырдым. Татарстанның халык артисты Рәсим Сәлахов йөзенче кыл салынып та исән калган бердәнбер кеше. Олы абыйсы вақытында сизенеп, сөннәтле Рәсимне күтәрәп хастаханага чаба. Кылны табиплар кисә.

Сүзлек

алай — гаскәр, төркем

йөлтә — бүләк

йөргә ат — чабышчы

кештун — кеш тиресеннән тегелгән кыйммәтле тун

кирмән — кремль

корык — озын колга

Кораеш бистәсе — Болакның сул ягы

күсә — төкчүкмас, аби битле ир кеше

мотрибчы — музыкант

тархан — ватан алдында аеруча хезмәт күрсәткән шәхес

торын — онык

тычкан уты — черек усаңның йомшак өлеше, анда фосфор күп була, ул караңгыда сыек яктылык бирә. Сөннәтчеләр шул черек усаңны киптереп, уып куялар, ул канны туктата, жәрәхәтне азудан, бозылудан саклай, жәрәхәт тиз төзәлә;

хөһсә — кыз-тәкә, гермафродит, ирлөксез бәндә

эчкәргә — ят кеше көрәргә ярамы торган эчке бүлмә.

Фәрдиянең бу тәүге эсәре. Тәүге эсәри, тәүге мэхәббәт сыман, гомемереккә хәтәргә сакланып кала. Емлар ызар, Фәрдия зур эсәрләри язар (шундари ышанасы килә!). Ләкин күңеле белән ул кабат ишүш тәүге жикмешенә әйләнен кайтыр...

Әле ул яшь, аның торыш биографиясе дә гади. Чирфәле районының Шайбәр Шайбәршаны авылында дөньяга килгән, Арча педагогия коллиятен тәмамлаган, хәзерге көндә Шайбәрстан язучылары берлегендә киһанханәче булып эшли. ✓

Т

Фәрдия ТАЖЕТДИН

ТАМЧЫЛАР ЦЛЕ

*Тамчылар тамар чаклар,
Ташулар агар чаклар...*

әйләндерәсең. Исеңдәме, әле кайчан гына бу матур сүзләргә син миңа әйтә идең?...

— Бәләкәчем, нигә болай кызасың? Мин сине дә үз йөрәгемә сыйдыра алам. Телисеңме, сиңа да “яратам” дип әйтәм...

— Гафу ит, мин сине мондый ук каты бәгырьле дип белмәгән идем.

— Бу — каты бәгырьлелек түгел, бәләкәчем!

— Алайса, нәрсә соң бу, аңлат миңа?

Тимерчык югалып калды, ни дияргә дә белмәде һәм сүзне тизрәк икенчегә борды.

— Зәңгәрсылуым, кил әле янымарак.

— Нәрсә булды, сөөклем?

— Таныш бул, бу минем сеңелкәем — Көмешкәем.

— Мин бик шатмын мондый чибәр, сылу кыз белән танышуыма.

— Рәхмәт, Зәңгәрсылу апа, ләкин мин мондый абыйның булуына караганда, булмавын хәерлерәк күрер идем.

— Нигә?...

Кинәт каяндыр җил чыгып, бу чибәр Көмешкәй «чылт» итеп таш асфальтка тамды, һәм кызның йөрәге чәлпәрәмә килде...

Яфрак өстендәге ике тамчы бергә кушылдылар. Тик аларның бәхетле гомере озакка бармады. Тимерчык бер яфрактан икенче яфракка йөри бирде. Ә Зәңгәрсылу вак кына бала тамчыкайлар арасында берьялгызы калып, әле яфракның бер ягына, әле икенче ягына жаны бәргәләнен, үзенә урын тапмады. Ул җиргә шуып төшәм дигәндә генә, мин кулымны шул яфракка суздым да, салкын тамчыга жылы учымны куйдым.

— Ашыкма! Син шушы таш өстенә төшсәң, яфрак өстендәге вак-вак тамчыларың ялгыз калырлар бит. Алар ничек яшәрләр синсез, и Ана! — дип, мин аны янадан шул яфракка салдым.

Ә бу бакчада бер генә каен түгел, алар күп, яфраклары санап бетергесез, тамчылары бихисап!!! Калган тамчылар да кемнәр учына тамар соң?

Беркөн ялгызым гына уйланып барганда, сап-сары шәлгә төрөнгән каенга күзем төште. Әллә көз ае каенга моңсулык өстәгәнә, яфрак өстендәге тамчылар да моңсу гына күзләремә төбәлделәр.

— Тукта!!! Бу нинди сихри дөнья соң? — дидем мин пышылдап. Һәм тыныч кына тамчылар дөньясын күзәттем...

Каенның саргылт-кызыл яфрагында бер егет-тамчы — Тимерчык түгәрәкләнен тора. Исемә жисемә туры килгәндәй, тимер кебек — нык, чык кебек — салкын. Ә шушы яфракның почмагында, кыз-тамчыкай — Зәңгәрсылу миңа карап:

— Мин бу егеткә сөюемне ничек аңлатым икән? — дип борчыла. Мәнә ике тамчының күзләре бер-берсе белән очрашты, һәм Зәңгәрсылу, ихтыяр көчен җыеп, үзе сүз башлады:

— Исәнме, сөөклем, хәлләрең ничек?...

— Исәнме, назлы тамчыкаем, хәлләр...

— Син мине яратасыңмы? — диде Зәңгәрсылу, дулкынланудан калтыраган тавыш белән. Егет бу сорауны көтмәгән иде, ахрысы, әмма югалып та калмады:

— Әйе, яратам, — дип, егетләрчә егәрлек белән Зәңгәрсылуны кочыйм дигәндә, башка яфрактан тагын бер тамчыкай очып төште. Бу күренеш аяз күктән йолдыз атылган төсле булды. Һәм егет янынарак шуышты. Егет аптырап, сүз башлады:

— Абау, бәләкәчем, сине күрермен дип уйламаган идем. Син бик нык үзгәргәнсең...

— Шаярма инде-е-е. Син бит миңа һәрвакыт “бәләкәчем” дип кенә йөрдөң, мине күрмәдең дә. Ә минем сиңа булган мэхәббәтем иксез-чиксез. Мин сине яңгырдан, салкыннан сакладым. Ә син, син... минем мэхәббәтемне күрмәдең дә. Бер яфрактан икенче яфракка йөри бирдең, йөрәгемне чәлпәрәмә китердең. Мәнә хәзер дә син, Зәңгәрсылуның башын

Балбал* монологы

Атлар чапты моннан, атлар чапты,
Тояклары чакма чактылар.
Далаларны үбеп-кочып үскән
Кылганнарга утлар каптылар.

Тояклардан утлар чәчрәгәндә
Күкләрдәге йолдыз эмсенде.
Сибелешеп калды йолдызлар да,
Иркен куйгач атка тезгенне.

Йолдыз белән жайдак ярышканда
Безнең дә бит каннар кызгандыр...
Югалабыз җилләр кочагында,
Кемнәр килер, кемнәр кызганыр...

Минем Казаным

Нинди соң минем Казаным?
Ул бик күпләр Казаны...
Минем баштан алып ташлый
Барлык бәла-казаны.

Менә шундый минем Казан.
Ул бик күпләр Казаны.
Бер сөйсәң, йөз сөгүгә тора,
Меңгә тора газабы.

Бер сөйсәң аны ташларга
Кемнең дә исәбе юк.
Парә-парә жан җепләре —
Сөюдән исәне юк.

Гөнаһе хакында

“Гөнаһлардан азат булдым”, — дисәң,
Үзе тора олы гөнаһка.
Үзе кадәр гөнаһ йөрткән адәм
Бәһа бирми хакка-нәхакка.

Дөнья хәтле гөнаһ йөрткән адәм,
Дөнья убылгандай — куркыныч.
Гөнаһедан куркып яшәр булсаң,
Дөнья убылса да, бул тыныч.

Чыпчык борыны хәтле гөнаһе
Кайсыбызны урап үтәлган?..

Бикә РӘХИМОВА

“Алдын-артын” уйламаган адәм,
Балга керим, диеп... үт алган.

Тәүбә итсәң, тукран тәүбәседәй,
Борыныңны кабат чирттермә.
Чыпчык борыны хәтле гөнаһ та
Китеп кунмас, табып чит тирмә.

Вәгазьләрне бирүче дә хәтта,
Үзе булса коры вәгазьче —
Гөнаһедан курыкмаса мәгәр,
Ул бит булыр, гафу... мәзәкче.

Күз алдында

Карурманга кереп,
Ничә кабат
адаштым ла,
мин дә адаштым...
Исемнәрем сирәк дип йөргәндә
Эфирларда таушы адашның*.
Ялгыштым ла мин дә,
гел ялгыштым,
Карурманга җәйләр ялгаштым —
Кышларында, чыршыларны күреп,
карурманга җәйләр ялгаштым.
Көтмәгәндә,
күз алдында ләкин,
бурап-бурап, буран ишелде.

* Балбал — далада борынгыдан калган төрки һәйкәл.

* Адашым Бикә Тимерова.

Сәясәткә салкын кыш китергән
Патша варислары шикелле...

Халкым догасы

Ходеам, өч бир жиңелмәскә,
Дошманыма боер жиңмәскә,
Кодрәтеңдә хәтта жил исмәскә,
Ходеам, Көч бир жиңелмәскә.

Хаталарым Үзең төзәтүче,
Барлык гамәлләрем күзәтүче.
Гафу әйлә гөнаһым, Мәүләм,
Бер гөнаһсыз тик әулияң...

Ярлыкаучим, тәүбә итәерем,
Боер, тугры юлдан китәерем,
Ике дөньяның рәхмәтен, Ходеам,
Бер Үзеңнән эстәерем модам.

Шулар

Яз көнендә бөреләрне күрәп,
Үз бакчаңны барлый башлайсың.
Түтәлләре гөлләр үстерерме,
Тибрәтерме чалма башлысын?

Орлыкларын бактым кыш буена,
Өмет салып борчу уема.
Өмет белән, жәйләр килә,
Озак алмады инде туена.

...Чәчәк орлыкларын сибәммени,
Ак кәгазьгә төшә хәрефләр.
Һәр көнемдә шигырь туге ясап,
Башкодасы — телем шәрифләр...

Сүз ләззәте

Күкләрдән дә эзли асыл сүзне,
Жир-сулардан табам энжәләр.
Сүз ләззәте тәмле ширбәт кебек,
Күңеләмә шуңа сәңделәр.

Актарылып чыккан вулкан кебек,
Урыныннан купкан таулардай,
Күңел фонтаннары бәргән чакта
Хаклыкларны илгә даулардай
көчләр иңә. Ике жилкәмә дә,
Рәхмәт фәрештәсе кунгандай.
Кояшлардан алып сүз күчерә
Безгә милли символ — тулган ай.

Сүз ләззәте бирә үзгә тәмнәр,

Затлы ашка охшаш, түгел дә...
Затлы сүзләр сайлап-сайлап кына
И салыйк, кардәш, күңелгә.

XXI ысырның тәре йөртүчеләренә

Бер бармагы белән глобусны
Әйләндерә нәни бала да.
Нәни шарчык — зур-зур Жир макеты,
Очрамый бу чак бәла-казага.

Зур-зур Жирне бер бармагы белән
Әйләндермәк була, дивана!
Оятсыз, әрсез, затсыз бәндәнең
Гамәленнән йөрәгем яна.

Уятуы кайда?

Төн куамын төннәр буена,
Ниләр генә килми уема,
Охшаганнар халкым өненә,
Чуар билгесезлек көенә...

Төнне куам, гаеп төндәме?
Әллә чыннан да чын өндәме?
Чорыбызның йокысызы бармы?
Уятучы кайда, өйдәме?

Мең йокыга тик бер уявы...
Һәр чорның бар үзгә буявы,
Тик сөйрәлеп килә барсына
Битарафлык чире — богавы.

...Чорлар уза төннәр буена,
Шәмнәр тотып, чыгам юлына.
Чор саен уяу тик ялгызлар:
Тукай, Мәржани, Мөхәммәдъяр...

Хыял турында хыял

Дөрләп торган учак яккан идем,
Кызыл коштай очып китмәкче.
Ут телләре җитез канат икән,
Сәләмемне алып китсәче.

Кыйтгаларга минем сәләмем бар.
Бар әйтәсе сүзем, уем да.
Ничә еллар йөри, ничә еллар
Тик уй гына булып уемда.

Кистереп бер әйткән сүзем белән
Бөтен дөньяларны тыңлатып,
Үз жаема борып куйсам әгәр
Тормыш йөген тартып китәр иде —
“Азатлык мин!” дигән хыялны,
Әйләнер дә җитез кошка хыял,
Очар иде, белми ал-ялны.

Халисә ШИРМӘН (бәян)

Кызының йөрәге дөп-дөп итеп, калтыранып типте. Чигәләрендә кан шаулады. Ниндидер карарга килергә кирәк иде. Йә калырга, йә китәргә. Китеп кая барыр? Калып нәрсә эшләр?! Алинә чарасызлыктан гажиз булды, аптырагач, тәлинка алып, плитә өстендә торган кәстрүлдән ботка салды, өстәл артына ашарга утырды. Гамир, кич белән кайтам, диде. Димәк, әле вакыт бар. “Соңрак уйлармын, — диде ул үз-үзенә, — әлегә уйлый алмыйм. Ашыйсым килә”.

Тамагын туйдыргач, Алинәгә дөнья яңадан ямьләнеп киткәндәй булды. “Нишләп әле мин кеше акчасын саныйм? Бәлки, бу кешенең гадәте шундыйдыр. Бәлки, ул өендә күп акча тотарга яратадыр. Үтерүче, имеш. Әгәр үтерүче булса, үтергән булыр иде инде. Аннан соң, “теләсәң, китә аласың” диде. Ә минем барыбер барыр урыным юк. Калам. Әллә шулай да ... китәргәме?”.

Бераздан соң Алинә үзе яшәгән өй белән таныша башлады. Ул йоклаган бүлмәдән тыш, тагы бер зур ғына бүлмә — зал ягы бар икән. Әйе, муллык бу йортта күзгә күренеп, кычкырып тора иде. Бер караганда, барысы да гади, артык әйбер юк сыман. Ләкин жентекләбрәк күзәтә башласаң, стенага ябыштырылган кәгазьнең үтә зифа, зәвыкәле икәннән күрәсәң, идәнгә жәелгән келәмгә аяклар яртылаш батып китә. Түшәмгә эленгән люстра да артык күзгә ташланмый, ләкин кояш нуры бер таш-тамчысына эләксә, калган барлык ташларны балкытып, уйнаклап чыга. Сул як стена буеннан-буена тезелгән китап киштәләре калын томнардан сыгылып тора. Кызык, Гамир укыймы икән аларны, әллә матурлык өчен генә тезеп куйганмы? Башка өйләрдә гадәти булган зур шкаф — стенка да юк биредә. Аның урынына стеллажда берничә зур-зур аквариум, алар каршында бер-берсенә борып каратып куелган ике йомшак кәнафи, тәбәнәк өстәл. Стеллажның бер баскычында кыйбатлы телевизор, икенче ягында музыкаль үзәк. Уртадагы баскычта кыйммәтле ташлар белән бизәп эшләнгән кечерәк кенә өстәл лампасы. Алинә аның төймәсенә баскан иде, аквариумнар өстендәге көн яктысы бирә торган лампалар кабынды, якты нурлар өстәл лампасының ташларында уйный башлады. Моңа кадәр тыныч кына су өстендәге күбекләренә жыеп йөргән балыклар житез хәрәкәتكә килде, тәңкәләрен ялтыратып, куыша башладылар. Алинә каршыдагы йомшак кәнафигә барып утырды, мавыгып, су асты дөньясын күзәтә башлады...

...Гамир көне буге ары чапты, бире чапты. Дөрес-

Дәвам. Башы 2004 елның 12нче, 2005 елның 1нче санында.

рәге, машинада жылдерде. Әле берсе белән очрашты, әле икенчесенә жикеренде, өченчесенә сырпаланды. Бүген ул теләсә нәрсә эшләргә әзер иде — бары тик өйдә калган Рита турында ғына уйламасын. Бары “Рита киткәндер” дигән газалпы уй ғына аның баш миен борауламасын. Ул бүген теләсә нәрсә эшләргә әзер. Ләкин көн кичкә яқынлашты, эшчеләренң эш сәгәтләре чыкты, һәркем ашыга-ашыга үзенң торган урынына, яқыннары янына юл алдылар. Гамир элек тә көннң нәкъ шушы вакытын яратмый иде, ә бүген исә қояшның офыкка яқынлашуын күралмас хәлгә житте. Аның сагынып көтеп торган кешесе юк, аның, дәресең генә әйткәндә, қайтыр урыны да юк — бұлмәсенең буш стеналары күңел қайтаргыч. Нишләп әле башка вакытта бу турыда уйланылмаган? Әллә берәрсенә қунакка барыргамы?! Кемгә?! Гамир хәтта югалып қалды. Кемгә генә барсаң да, “нигә қилдең?” дигән сораулы қараш белән қаршы алачаклар. Чөнки Памир дигән әфәнде юктан ғына қунакка йөрми. Берқайчан да. Йөздән артық танышы, дус-ише бар — ә ул барыбер ялғыз. Өенә кеше кертмәгән кебек, күңелен дә кешеләрдән яшереп, бикләп қуйды — димәк, сиңа хыянәт итмә-ячәкләр. Шулай дип уйлады. Ританы очратқанга қадәр. Ә Рита сорап тормады, аның тормышына бәрде дә керде. Менә йөр инде хәзер, “қайтыргамы, қайтмаскамы” дип, қаңгырап.

...Ниһаять, Гамир машинасын қайтыр якка борды. Қояш, аның хәленә кергәндәй, офыкка қилеп житкәч тә әле бераз күк читендә эленеп торды да, әкрен генә аска тәгәри башлады. Машинасын гаражга қуйғаннан соң, егет үз өенең тәрәзәләре қаршындагы утыргычка қилеп утырды. Қайбер йортларда инде ут алғаннар — Гамирның тәрәзәләре қараңгы. Егетнең күңеле упкынға очқандай булды. Димәк, Рита киткән. Киткән. Соң, син нәрсә көткән идең соң, егетқай? Күктән төшкән шаһинә түгел ич Рита, ул — жир кешесе. Аның үз өе бардыр. Үз туганнары бардыр. Бәлки, сөйгән кешесе, ире дә бардыр... Ә син “миндә яшә”, имеш. Ничек яшәсен ул синең белән, кем булып яшәсен? Дәрес, син булыштың аңа, ләкин иң беренче чиратта, син үзең ярдәмгә мохтаж идең. Ул қыз сиңа бурычлы түгел. Гамир, бераз уйланып утыргач, үзенең берқатлылығына шаққатты. Әйе, күңел күзе күрмәсә, маңгай күзе ботак тишеге, диләр бит. Әкрен генә утыргычтан кузгалып, торып китте. Гадәттә өч сикергән басқычларның бүген саны-исәбе юк сыман иде. Менә ишек, икенчесе. Менә инде синең буш өең, егетқай. Кер дә ят үзеңнң мәгарәңә. Ә мәгарәдән, нишләптер, аш исе қилә. Зал яғыннан қызғылт яқтылық бәрки — қамин яна. Әллә өйдә кемдер бармы? Бар шул, бар. Рита өйдә, Рита!

— Рита, — Гамирның тавышы берқадәр қалтыранып чыкты, — сез өйдәме?

Зал яғыннан шәүлә қалықты. Адымнар тавышсыз, тыенқы.

— Исәнмесез, Гамир әнем. Хәерле кич!

Юк, бу Рита тавышы түгел. Гамир өенең ачқычлары тагы бер генә кешедә бар — өй қараучысы Қамилә апада. Гамир ашыгып ут яндырды. Қаршысында Қамиләттәй басып тора иде.

— Исәнмесез, Қамилә апа. Сезнең бүген қиләсегизне белмәдем.

— Гамир әнем, қичә көн бие шалтыраттым сиңа, бүген иртән шалтыраттым — өйдәге телефоның да жауапсыз, эшендә дә синең қайда икәнне белмиләр, үз телефоныңны да алмыйсың. Аптырап, бер-бер хәл булмады микән дип қилгән идем дә, монда бер қыз бала яши икән.

Димәк, Қамиләттәй Ританы күргән.

— Қайчан китте соң ул?

— Кем китте?

— Соң... теге қыз бала. — Гамир гамьсез күренгә тырышты. Костюмын салып, әлеп қуйды, залга узды. Қамиләттәй аның артынан иярде. — Рита исемле иде ул. Рита... күптән киттеме?

Қамиләттәй жауап бирергә өлгерми қалды, балқон ишекләре ачылдылар, залга зур-зур чәчәкле өй халаты қилеп алған Рита қилеп чыкты. Рита. Рита қалған, Рита биредә!

— Хәерле қиләр, Гамир.

— Рита.. исәнмесез. Ә-ә... сезне күрүемә бик шатымын.

— Мин балқонга чыққан идем әле генә. Қамилә апа белән сөйләшеп утырдык бераз. Аның минем белән қалуын үтенгән идем.

Қамиләттәй “әйе, әйе” дигәндәй, баш қакты.

— И-и, искә төшереп утырдык яшә чакларны. Рита учак ярата икән. Электр мичен учакка охшаған, ди. Балықларны жәлли. Авыл баласының шул инде, иркәлеккә тартыла күңеле. Әйдә, Гамир әнем, ашап ал. Рита мин қилгәндә аш пешереп қуйған иде инде, үзе дә ашамаған әле. Бергәләшеп ашарсыз, әйдәгез.

Рита аш бұлмәсендә Қамиләттәйгә табын әзерләргә булышып қалды, Гамир юынырга кереп китте. Рита қалған, Рита биредә, трат-та-та, трат-та-та! Гамирның шатылығы йөрәгенә сыешмый, жыр булып тышка атылырга әзер. Бүген юына торған су күбектәй йомшақ, сөлге ефәктәй назлы, бүген дөнья матур, бүген ... Гамир бәхәтле!

Өстәл хәзерләү белән, Қамиләттәй китү яғын қарады. Алинә бу мөлаем тел бистәсе хатынның төңгәлеккә дә монда қалуын теләгән иде дә, хатын көлде генә. “Иртәгә қилермен, алайса”, — дип тиз-тиз китеп барды. Гамир юынып чыққанчы Қамиләттәйдән жилләр искән иде инде.

— Сезнең ялғызығызны қалдырып китүем өчен гафу итегез, зинһар. — Гамир өстәл артына утырды. — Үзегизне ничек хис итәсез?

— Хәзер барысы да әйбәт. — Алинә туп-туры Гамирға күтәрелеп қарады. — Сезгә бик зур рәхмәт. Сез булмасағыз, мин... белмим, нишләгән булып

идем.

— Алайса, миннән башка шикләнмисез инде?

— Мин сезнең кем икәнегезне белмим бит. Камилә апа әйтүе буенча, сез бик яхшы кеше. Ләкин ул да кем икәнегезне белми.

— Мин дә сезнең кемлегезне белмим. Ләкин сез дә яхшы кешегә охшагансыз.

Тынып калдылар. Алинә тәлинкаләргә буы чыгып торган кайнар тавык шулпасы бүлдө.

— Кичке ашка шулпа пешерергә кирәк булмагандыр, бәлки, тик мин ярмаларны тапмадым.

— Юк, киресенчә, мин бик ачыгып кайттым. Бик тәмле аш пешергәнсез. Үзегез дә ашагыз, сезгә бигрәк тә файдалы тавык шулпасы.

Алинәнең күңеле булды. Таныш түгел аш бүлмәсендә кирәкле азык яки савыт-саба табуы кыенга туры килсә дә, шулпаны ул бик яратып, жиренә житкереп пешергән иде. Яшелчәләр белән ит кыздырды, хәтта матурлап бизәп тә куйды. “Бәлки, мин элек пешекче булганмындыр?” Югалган тормышын май кайнаган табакдан, чынаяк-кәстрүлдән күзалларга тырышты. Юк, хәтер катламнарына кат-кат юшкын утыргандай, берни күренми, кәстрүл-табалар Алинәгә ярдәм итә алмый...

Сүзсез диярлек ашадылар. Алинә чәй әзерләргә керешкән иде дә, Гамир аны туктатты.

— Юк, юк, — диде ул, — чәйне мин үзем әзерлим. Әйдәгез, сез залда утырып ял итә торыгыз. Чәйне шунда гына, камин каршында эчәрбез.

— Алайса, сез чәй әзерләгән арада мин савыт-сабаны юып куям.

Гамир, “хатын-кыз белән бәхәсләшеп булмый инде” дигәндәй, елмаеп ризалашты. Ә Алинәнең күңелен һаман корт кимерә: янәсе, чәйгә берәр нәрсә салып бутамыймы? Йоклатып алдарга уйламыймы? Савыт-саба юганда, Гамирның кулларыннан күзен алмады. Юк, егетнең андый-мондый уе юк ахры, икесенә дә бер үк чәйнүктән чәй ясады, икесенә дә жимешләр салды, кечкенә тәгәрмәчле арбага конфет, шикәр, кайнатмалар тезеп куйды. Шулай ук елмаеп, Алинәгә борылды.

— Ягез, киттек чәй эчәргә.

Камин залның уң як стенасына киртләп, борынгы венециан рухында ясалган. Гамир кәнафиләрне мич алдына күчереп куйды, өстәлне якына китерде. Каминны кабызып, бүлмә утын сүндерде. Алинә сискәнеп китте.

— Зинһар, утны калдырсагыз икән.

— Яктыда каминдагы учак телләре күренмәячәк. Ясалма булсалар да, караңгыда матуррак алар. Теләсәгез, өстәл лампасын кабызырга мөмкин.

Лампаны кабызуга, аквариумнар өстендәге утлар да кабындылар. Бүлмә яктырып китте.

— Рәхим итегез, жайлап утырыгыз, зинһар. Чәйдән авыз итегез.

Мич эчендә катып калгандай ясалма учак теллә-

ре жемелдәп, талгын кызыл ут белән балкыйлар. Жылысы сизелми диярлек, күрәсез, Гамир каминны жәйге төнгә яраклаштырып куйган. Алинә егет сузган чынаякны алмыйча, Гамирныкына үрелде. Янәсе, йокы даруы салырга өлгергән булса, үзе эчсен әле менә. Гамир көлеп жибәрде.

— Әһә, димәк, һаман ышанмыйсыз әле миңа. Әйтәм аны, аш бүлмәсендә миннән күзегезне алмадыгыз. Ярый, бик дәрәс эшлисез. Сезнең урында булсам, мин дә ышанмас идем.

— Гафу итегез, мин сезгә ышанырга бик теләр идем дә... сезнең турында бернәрсә дә белмим.

— Әгәр мин үзем турында сөйләсәм, сез ышаныр идегезме?

— Бәлки...

— Ләкин мин бик жиңел сезне алдый алам бит. Сезгә теләсә нинди сюжет уйлап чыгара алам. Әйтик, мин инженер, заводта эшлим, буйдак. Эчмим, тартмыйм.

— Сез инженер түгел.

— Каян беләсез?

— Инженер кеше болай яшәми.

— Ничек — болай?

— Болай... бай.

— Ә минем әти-әнием бай кешеләр.

— Ялган. Сез иртән “мин — ятим” дидегез.

— Әйе, сезне тиз генә алдап булмый, күрәсез. — Гамирны кызның матур йөзөндә балкыган кызгылт яктылык әсир итте. Рита бик житди, беркадәр дәрвишләрчә утка карап утыра иде. Менә ул Гамирның карашына жавап итеп күзләрен күтәрде, егеткә туп-туры, сынап карады.

— Кем соң сез?

Гамир кызның карашын курыкмыйча күтәрде, шулай да сүзне кайдан башларга белми, беркадәр уйланып калды.

— Мин Казанда туып-үстем. Сез егылган урыннан ерак түгел генә, Казансу буенда, кечкенә авыл бар иде. Хәзер дә әле анда кешеләр яши, ләкин ул элеккеге кебек төзек, матур авыл түгел инде. Гаҗәп хәл, шундый зур шәһәрнең нәкъ уртасында, тып-тыныч бер урында тезелеп киткән авыл өйләрен күз алдына китерәсезме?! Шунда ук балалар бакчасы, мәктәбе дә бар. Теләсәң, ун минуттан гөрелтеле шәһәргә килеп чыгасың. Әтине мин хәтерләмим диярлек, әни әйтүе буенча, ниндидер авырудан вафат булган, без әни һәм сеңлем белән өчәү яши идек. Әни эштә, ә без үзәбезгә үзәбез хужа. Жәй көннәре - бигрәк тә. Теләгәнчә су керәбез, агачларга үрмәлибез, паркта таган атынабыз.

Гамир көрсенеп куйды. Егеткә бу истәлекләренә кабат күңеленнән үткәрү катлаулы булса кирәк. “Менә сәер кеше, — дип уйлап куйды Алинә, — сөйләргә хатирәләре бар, ә ул көрсенеп утыра!”

— Айгөл — сеңлемнең исеме шулай иде — бик шук, тере кызчык. Бәлки, минем белән, малайлар

ирасында үскәнгәдер, бер дә тик тормас, агачларга менә, тауларга үрмәли, бер сүз белән әйткәндә, маңайлардан да уздыра иде. Менә... шул сеңелемне аяклап кала алмадым... Бер көнне паркта уйнаганда, кулыннан ычкынып киткән туп артыннан йөгереп, машина астына барып керде... Мин янында идем, куркудан катып калганмын... Хәзергә кадәр үз-үземне кичерә алмыйм.

Гамир соңгы жөмлөләрне сызланып, әрнешеп йитте. Үкенеп, гасабиланып әйтте. Юк, Гамир боларны уйлап чыгара алмас иде, Алинә аңа ышана. Менә кем икән аның сеңелесе! Күзеннән чаткылар төчрәтеп көлгән кызчык — Айгөл — Гамирның гомерлек жан сызлануы икән. Синәң үзеңә ничә яшь иде соң ул вакытта, егеткәй?

— Бу хәбәрне ишетүгә, әни йөрәге белән егылды. Бик ярата иде ул Айгөлне. Икебез дә ярата идек. Аны яратмый мөмкин түгел иде. Айгөлне күмеп, бер йүтүгә, әни үлеп китте. Күтәрә алмады йөрәге. Бер элек кенә әбине жирләгән идек. Башка туганнар йулмагач, мине балалар йортына бирделәр. Андагы тормышны үзең беләсең инде — усаллашырга туры килде. Аннан соң армия еллары. Кавказга эләктем. Хайтыр вакыт житүгә, беренче чечен сугышы башланды. Үзем теләп спецназга ызылдым. Тагы ике ел анда үттө. Аннан — әсирлек... Качтым. Кайткач, монда яңа тормыш башладым. Хәзер инде ныклап аякка бастым дияргә була — үземнең кибетләрем бар. Менә, шундый инде инженер ызымышы.

Гамир тынып калды, суынган чәен йотты. Хәзер күңел бушатырга Алинәнең чираты. Сөйләрме, юкмы сез үзе турында?

— Димәк, “мин ятим” диюегез аңлашыла. Гамир, миңа бик кызганыч. Мин сеңелегезне исән-сау дип йлаган идем.

— Ул минем дөньядагы бердәнбер якин кешем. Бик еш төшләремә керә. Казанга кайткач та, иң беренче аның фотоларын күрше кызыннан эзләп табып, зурайтып ысаттым. Башка туганнарымның барлыгын мин белмим.

— Гамир, әгәр мин сезгә үзем турында сөйләсәм, сез миңа начарлык эшләмәскә вәгдә итәсезме?

— Димәк, сез миңа һаман ышанмыйсыз.

— Юк, эш анда түгел. Минем ызымыш сезнекеннән аерыла. Дөрөсрәге, минем киләчәк ызымышым бүгенге көннән, бәлки, күпмедер дәрәжәдә сездән дә торардыр.

Гамирның карашында беркадәр сәерсенү чагынып китте. Бер тын белән чәен йотып бетерде дә, чыңагын куйгач, кызга борылыбрак тураеп утырды.

— Мин бернәрсә аңламадым, шулай да вәгдә бирәм: сезгә үзегез теләмәгән бернинди эш тәкъдим итмәячәкмен, бернинди начарлык эшләмәячәкмен, сеңелем истәлеге белән ант итәм. Әгәр сөйләргә теләмисез икән, үзегезне мәжбүр итмәгез. Миңа сез анда булсагыз, шул житә. Бераз вакытка булса да.

Алинә Гамирга тагы сынап карады. Аллага тапшырды, бу кеше начар уйлыга охшамаган. Бәлки, ул аңа ярдәм итә алыр.

— Беләсезме, бөтен эш тә шунда шул. Мин сезгә үзем турында бернәрсә дә сөйли алмыйм... чөнки мин үземнең кем икәнемне үзем дә белмим. Мин Рита түгел.

Гамир бернәрсә аңламады. Ничек инде, Рита түгел? Кем алайса?

— Ничек инде белмисез?

— Мин үземнең кем икәнемне, кайда торганымны, исемемне, фамилиямне — берсен дә белмим. Кайчандыр мин кемдер булганмындыр — ә хәзер мин беркем түгел. Мин хәтеремне югалттым. Әллә югалтканмын — мин инде үзем дә буталдым.

Алинә үзе белән булган хәлләрне сөйләп бирде. Аның бөтен тарихы үзе хәтерләгән өч-дүрт көнгә сыйды — ләкин нинди тарих иде бу!

— Күрәсезме инде, сез миннән бәхетлерәк — сезнең сагынып сөйләргә истәлектәрегез бар, ә минем үткәнем — караңгы төн кебек, киләчәгем томанлы. Шуңа да мин сезгә баштан ук сөйләргә батырчылык итмәдем. Хәзер дә мин куркам — теләсәгез, сез мине кол итеп тә сата аласыз бит.

Гамир дәшмәде. Дәшмичә бик озак утырды. Һәрхәлдә, Алинәгә шулай тоелды. Егетнең нәрсә уйлавын белү мөмкин түгел — күзләрен түбән төшергән, йөзе тораташтай катып калган. Ниһаять, Алинәгә борылды.

— Әгәр чыгып китсәгез, кая барып идегез?

Бу юлы Алинә тынып калды. Кая барсын инде ул?

— Сезнең барып урыныгыз юк. Шулай да, әгәр кайчан да булса чыгып китсәгез, үзегез турында беркемгә сөйләмәгез. Бернинди вәгдәләргә дә ышанмагыз. Сезгә үзегездән башка беркем ярдәм итә алмый. Бәлки, кайчан да булса барысын да исегезгә төшерерсез — ләкин моны бары үзегез генә эшли аласыз. Сезгә ярдәм итә торган бер генә табиб бар — ул да булса вакыт. Вакыт кына дөвалый алып сезне.

— Әгәр ул вакыт дөвасы ун елга, утыз елга сузылса? Әгәр мин аны көтеп житкерә алмасам?

— Димәк, сезгә яңа тормыш башларга кала дигән сүз. Әлегә сезнең күңелдә туганнарыгызга ышаныч бар, шулай бит? Сез хәтерли алсагыз, бәлки, алар сезне эзли чыкканнардыр. Менә шул ышаныч сүнгән мизгелдән алып, сез яңа тормыш башларга тиеш буласыз.

— Нишләп әле сез шулай катгый сөйләсез? Сез табибмы әллә?

— Юк, профессия буенча мин табиб түгел. Ләкин тормыш дигән әфәнде мине күп нәрсәләргә өйрәттө. Мин кабатлап әйтәм: мин сезгә бернинди начарлык эшләмәячәкмен.

Гамир, тавышының кырыс тонга күчүен сизеп, уңайсызланып калды. Юк, кырыслыктан түгел иде бу

— бик тә җаваплы берәр эш алдыннан Гамир шулай кырысланган шикелле була. Бөтен энергиясен бер йодрыкка җыеп, алга сикерергә әзерләнган барс шикелле, йомыла, кечерәя, көч туплый. Ул инде эченнән кызга булышу юлларын эзли башлады — хәтерендә таныш-белешләрен барлады, нәрсә эшләргә кирәклеген, план төзегән шикелле, билгеләп куйды. Әлбәттә, күп нәрсә Ританың үзеннән тора.

— Рита, мин сезгә якыннарыгызны табарга булышармын. Миңа кайбер нәрсәләргә ачыкларга кирәк булачак. Әйтегез әле, сез юл буеннан йөгердем, дидегез. Урманга җитә яздым, дисез. Димәк, шәһәр чигенә чыгып йөгергәнсез. Кайсы юл буеннан, дөрөсрәгә, шәһәрнең кайсы ягыннан йөгердегез икән?

— Белмим. Миңа калса, хастаханә дә шул ук юл буенда диярлек иде. Әйе... анда тагын мәчет күзгә чалынды.

— Һ-мм. РКБ тирәсе булуы мөмкин. Күрдегезме, инде бу үзе күп нәрсә турында сөйли. Ә теге сезне хастаханәгә илткән ир-атны таныр идегезме? Машинасы нинди иде, хәтерләмисезме?

Хәтерли Алинә ул ир-атны. Коңгырт-кара күзләр Алинәгә шундый якын итеп карадылар ки, Алинә аларның исциткеч тирәнлегенә кереп баткандай булды. Тик соңыннан ул ир-ат барыбер Алинәне ташлап китте ич. Каядыр барасым бар, диде. Ә машинасы?

— Күрсәм, таныр идем шикелле. Машинасын белмим, чит ил машинасы икәнә истә калган. Салкын җил өргәнән хәтерлим.

— Бәлки, тагы нәрсә булса да хәтерлисездер?

Алинә уйланып тын калды. Күңеленнән әлегә бәхетсез көнгә кайтты, кинофильмдагы кадрларны кире чигергәндәй, үзе белән булган һәр мизгелне хәтеренә төшерергә тырышты. Менә ул, соңгы кадр — Алинә йөгәрә. Ашыгып, ярысып-ярысып йөгәрә.

— Юк... барысы да томанлы. Мин бары бик кызу йөгергәнәмне генә хәтерлим. Кешеләр нәрсәдер кычкырдылар хәтта.

— Нәрсә, нәрсә кычкырдылар?

— Белмим...

Әйе, каршыга килгән зур гына гәүдәле хатын-кыз нәрсәдер кычкырды. Кулы белән күрсәтеп, кат-кат кычкырды. Алинәнең күз алдына әлегә хатынның таза йөзе килеп басты. Тавышын хәтерләми, ә менә иреннәре кыймылдылар. Кинәт Алинәнең эче жу итеп киткәндәй булды.

— Сумкам! Минем сумкам бар иде. Мин аны төшереп калдырганмын! Әйе, теге хатын миңа шул турыда кычкырды!

— Тынычланыгыз, зинһар. — Гамирга хәзер үк чыгып китәргә җыенгандай талпынган кызны тынычландыруы җиңел булмады. — Бу бик кирәкле деталь, ләкин аңа да ышаныч аз. Сумкагызны тапкан кеше аны шунда ук тиешле жиргә илтеп биргәндер дип уйламыйм. Акчагыз булса бигрәк тә. Мин иртәгә үк со-

раштыра башлармын.

— Сумкада минем документларым бар иде. Табылган әйберләргә кая илтәләр, милициягәме?

— Рита, сез бигрәк беркатлы инде. Әйтәм бит, ышаныч аз, дип.

— Сез юри мине тоткарларга тырышасыз! Мин иртәгә үк үзем эзли чыгам! Минем сезнең белән бу йортта торырга исәбем юк!

Гамир дәшмәде. Нишлисез, дөрөс сүзгә җавап юк. Ул Ританың монда озаккарак калуын тели. Шул ук вакытта аңа чын күңелдән ярдәм итәргә әзер.

Алинә дә, ярысанын сизеп, беркадәр уңайсызлана калды. Үзең ярдәм итәм дип торган кешегә болай кычкырырга ярамый. Нишлисез, тизрәк үзенең кем икән ачыклау шатлыгы кызны дулкынландырды, күңелендә өмет уятты.

— Гафу итегез, зинһар... беләсезме, миңа бик авыр. Нәрсә эшләргә, кая барып бәрелергә белмим. Коточкыч хәл бу, аңлайсызмы!

Кызның зур күзләре томанланды, кызгылт шәүлеләр икешәргә аерылып, дерелди башладылар.

— Рита... Еламагыз, үтенәм сездән! Сез ялгыз түгел хәзер, бергәләп ничек тә җаен табарбыз.

Озын керфекләр, яшь тамчыларының авырлыгын күтәрә алмый, сыгылып килделәр. Егет, кайнарланып, кызның дерелдәгән кулларыннан алды.

— Рита, елама... Елама, зинһар. Миңа да синең ярдәмең кирәк... Бик кирәк!

— Гамир... Мин бик куркам! Башта мин нәрсә булганны аңламадым диярлек. Ә аннан соң... мин... минем хәтта үләсем килде... Беләсезме, бу дөньяда япа-ялгыз, урын-жирсез, исемсез калдым бит! Акылдан язам дип торам. Кайчакта хәтеремә ниндидер вакыйгалар, сурәتلәр килеп төшә, тик берсенең дә ни башы, ни азагы юк. Коточкыч! Әгәр мин беркайчан да терелә алмасам?! Нишләргә мин, нишләргә?! — Рита, мин сине бик яхшы аңлыйм. Әни белән сеңеләм үлгәч, мин дә япа-ялгыз калдым. Мин аларны беркайчан да кайтара алмаячакмын. Мин мәңгегә ялгыз. Ә синең хәл башкача, син үткән тормышыңны бөтенләй югалтмаганың. Тик әлегә син бик хәлсез, үз-үзеңне кулда тота алмыйсың. Менә күрерсең, без вакыттан соң тынычланырсың, уйларың да тәртипкә килер. Шунда инде киләчәк тормышыңны хәл итәрсең.

— Миннән гел документ сорадылар, ә минем беринди документым юк, аңлайсыңмы?! Әйтерсең, мин бөтенләй кеше дә түгел! Мин хәтта эшкә дә урнаша алмаячакмын. Мин үземә ничә яшь икәнән дә, хәтта бүген нинди көн икәнән дә белмим бит!

— Рита, кадерлем, мин сиңа ярдәм итәргә әзер. Беләм, ышанып бетмисең, тик ант итәм: миңа синнән бернәрсә дә кирәкми — наз да, иркә дә, мәхәббәт тә — ишетәсеңме?! Мин сине сеңеләм дип кабул итәм һәм мондый горур, гүзәл сеңеләм табылуға бик шатмын! Ә син? Теләр идеңме минем шикелле абың

булуын?! Әллә миңа мондый кырынмаган бандит кирәкми дисеңме?! Сеңелләр бик усал булалар алар!

Алинә, Гамирның тавышында шаян төсмерләр сизеп, яшь аралаш елмаерга тырышты. Ирен читләре тартышып куйды, берәздән, чыннан да, йөзенә елмая галәмәте чыкты.

— Гамир, мин сиңа тормышым белән бурычлы. Әгәр син очрамаган булсаң...

— Ю-юк, тик күңелсез вакыйгаларны искә төшергә генә кирәкми! Беләсеңме, миңа бер аксакал тау карты нәрсә дигән иде? “Син монда, димәк, син башка урында булмаганга күрә монда”, — диде. Нинди акыллы сүзләр, ә?! Кем әйткән бит әле аны!

Гамир кычкырып көлеп жибәрде. Әйтерсең, шүрәлеләр кытыклап тора үзен — шундый ялкынлы, ымсындырып көлә — күзләреннән очкыннар чәчри. Әйе, сеңелесе белән бик якин булганнардыр болар — стенада да шундый очкынлы елмаялы сурәт балкый бит... Алинә Гамирга ияреп яшь аркылы елмайганын сизми дә калды...

* * *

... Йорт ишегалды балалар тавышыннан яңгырап тора. Төрле яшьләрдәге эреле-ваклы малай-шалайлар, кыз-кыркыннар бер-берсе белән йөгәрешәләр, куышалар, кычкырышалар, елашалар. Ара-тирә өлкәннәр тавышы ишетеләп китә. Соңгы арада көннәр шактый кызу тора, берничә тапкыр күкрәүлешенле яңгыр явып китте. Бу вакытта Алинә сәер тойгылар кичерде: өереләп, тузан-туфрак күтәрәп, жилнең кузгалуы да, биткә китереп бәргән эре тамчылар да, сулыш юлларын ярып кергән яңгыр исе дә — барысы да әйтеп бетергесез якин, бик якин иде. Алинә упкын алдында торган кеше сыман, менә искә төшерәм, менә искә төшерәм дип, үз-үзен газаплады, балкон тәрәзәсеннән очып китәрдәй булып талпынды, каядыр чыгып йөгәрәсе килде. Ләкин мөмкин булмады: Алинәнең үткәне элек ничек булса, шулай томанлы килеш кала бирде. Аның бу өйдә яшәвенә инде ике атнадан артык вакыт үтте. Аяк-кулларындагы зәңгәрләнеп кан сауган урыннар саркып, юкка чыкты, тәне дә, үзе дә беркадәр сәламәтләнеп, тынычланып китте. Тик күңел ярасы гына тынгы бирми иде. Гамир кулыннан килгәнчә ярдәм итә кебек; һәрхәлдә, эштән кайткач, һәр кичне Алинәгә кайларда булганын, кемнәрдән сорашканын — барысын да бәйнә-бәйнә сөйләп бирә, сүзләрен раслаучы язучылар күрсәтә. Ләкин аларның берсе дә әлегә Алинә язмышын ачыкларга ярдәм итмәде. Ике тапкыр инде Гамир табиб алып килде. Беренчесе — алтын кысалы күзлек кигән, үз дәрәжәсен беләп кенә сөйләшүче табиб — Алинәнең авызын ачтырып, тешләрен барлап чыкты, чишендереп йөрәген тыңлады, хатын-кыз мәсьәләләрен сораштырды, кирәкле анализлар алды. Ахырдан “Сау-сәламәт” дигән диагнозын ишек артында көтеп торган Гамирга житкер-

де. Алинәнең моңа исе китмәде. Сәламәт икәнән ул үзе дә белә. Тик табиб Гамир белән пышылдашканнан соң Алинәне тетрәндергән яңалык әйтте. “Беләсезме, туташ, — диде ул, сүзсез генә Алинәгә карап торганнан соң, — хәер, сез туташ түгел, сез — ханым. Сез көмәнле булгансыз, бала тапкансыз. Бу турыда белә идегезме?” Алинә тораташтай катып калды. Ничек инде... Ул ана булганмы?! Аның кечкенәсе, бердәнбере, газизе бармы?! Һәм Алинә аны хәтерләмиме? Йа, Ходай, булуы мөмкин түгел. Юк, бу дәрәс түгел. Алинә күзләрен тутырып Гамирга борылды. Нишләсен Гамир, фаҗигале, тетрәнүле әлегә караштан бөрешеп килде. Дөньяның тоткасы булса, кубарыдай булды. Табибәгә әйтергә рөхсәт биргәнәнә мең тапкыр үкенде, мизгел эчендә мең тәмугны гизеп чыкты. Тик ни генә булмасын, әлегә карашка җавап итеп күзләрен төшермәде, киресенчә, иреннәрен кысып: “Без аны табарбыз. Менә күрерсең”, — дип пышылдады. Шуңа көннән башлап, Алинә төннәрен бала елаган тавышка уянып китә торган булды. Икенче табиб табәнәк буйлы, тезләре ялтырап чыгып торган чалбардан, үтүкләнмәгән кыска зәңгәр халаттан, пеләш башлы юантык кына бер ират иде. Гамир аны “невропатолог, үзе үк психотерапевт, хөрмәтле профессор” дип таныштырды. Невропатолог шактый озак Алинәнең башыннан үткәннәрен сөйләтте, тозсыз, кабатлаулы сораулар биреп башын әйләндереп бетерде, кечкенә чүкеч белән тез башларына чүкеде, кулларын, аякларын күтәртте, башын як-якка боргалатты, чүгәләтте, торгызды, әледән-әле кан басымын үлчәде, тамырларын тыңлады. Алинәгә баштарак болар кызык тоелса да, соңыннан ачуы килә башлады, киреләнергә уйлаган иде дә, баласы турында исенә төшөп, табибның һәр әмерен тиешенчә үтәргә тырышты. Табиб булгач, ярдәм итми калмас дип уйлады. Тик бу табибның да ярдәме Алинә көткәнчә булмады. Дәрәс, табиб Алинәгә эчәргә дип билгеләнгән ниндидер дару рецептлары калдырып китте, “әгәр үзгәреш булмаса, берәз вакыттан гипноз куллануы карарбыз” дигәнрәк кичәш тәкъдим итте. Күрәсең, Гамир әйткәннәр дәрәс булып чыга — Алинәгә беркем ярдәм итә алмый. Үзеннән башка. Ничек диде әле Гамир? “Вакыт — иң яхшы табиб”. Тик күпме көтәргә кирәк Алинәгә?! Ул монда кул кушырып ятса, аның баласын кем карый, кем үстерә, кемнәр сөяр соң?! Шулай уйлый да, хәзер үк чыгып йөгәрәсе килә Алинәнең. Ул инде бу турыда күп тапкырлар Гамир белән сөйләште. Гамир аның берүзен генә чыгарып жибәрми, хәер, Алинә үзе дә чыгып китеп әллә ни кыра алмасын акылы белән аңлай. Тик күңеле гел икенчә тәкърарлый. Баласы турында белгәннән бирле дарусыз йокыга да китә алмый башлады. Ахырда, Гамир кызының газаплануын башка кабул итә алмас дәрәжәгә җитеп, бүген кичке якта шәһәрне бергә урап кайтырга вәгъдә биргән иде. Шуңа да бүген

Алинә кич житкәнен дүрт күз белән көтә.

Менә ишектә кыңгырау шалтырый. Кем булыр бу? Гамир кайтырга иртәрәк әле. Алинә, иңнәренә канат куелгандай, йөгәрә генә. Кем булсын инде — Камил-әттәйнең бу йортта башка күренгәнә дә юк; әлбәттә, Гамир кайткан. Үзенә ишек ачкан кызның түземсезләнеп янган күзләрен күреп, Гамир кыенсынып куйды. Юк, бикләп тотмый ул Ританы, тик әлегә кадәр үзе белән алып чыкканы да юк иде. Танышлары аркылы милиция бүлекләрендә белеште: кызны эзләмиләр. Гамир үзен ике ут арасында калган кеше кебек хис итә — бердән, Ританы югалтасы килми, ә туганнары табылса, Ританың монда калмаячагы көн кебек ачык; икенчедән, кызның газаплануын да күрәсе килми. Баласы турында ишеткәннән бирле, Рита бөтенләй икенче кешегә әйләнде дә куйды. Әлбәттә, Гамир кыз тормышындагы бу фактны яшереп кала алган булыр иде — тик соңыннан Рита аны кичерерме?! Кайчан да булса кызның хәтере яңадан үзенә кайтыр. Нәрсә уйлар ул Гамир турында? Әлек кызның күзләре чарасызлыктан сүнгән, өметсезлек аның һәр сүзендә, һәр хәрәкәтендә чагылган кебек иде. Ә хәзер исә Рита урынында тик кенә утырып тора алмый, боргалана, Гамирдан әледән-әле кайда булганы, нәрсә эшләгәнә турында сорапшыра, җавап таләп итә. Тагын берничә көн — һәм кыз баласын эзләргә үзе чыгып китчәк. Гамир моны бик яхшы аңлый, шуңа күрә Рита нинди дә булса уйланылмаган адым ясаганчы, аны үзе белән шәһәргә алып чыгуны кулайрак дип тапты.

Алинә гадәттәгечә тәмле итеп кичке аш пешергән иде, Гамир юынганда, ул алып кайткан жиләк-жимешләргә юып, өстәлгә куйды. Ашаган арада Гамир телестудиядә булуын, югалган кешеләр турында белешмәләр алуын сөйләде. Ританың фотосы телестудиядә юк икәннен әйтте, димәк, аны эзләүчеләр булмаган. Кыз көрсенеп куйды. Нишләп соң әле аны эзләмиләр, ул дөньяда беркемгә дә кирәкми микәнни? Әллә ул да Гамир кебек ятим микән?!

— Беләсеңме, мин нәрсә уйладым, — диде Гамир, кызның күңелсезләнүен күреп, — безгә синең фотони телевизидә аша күрәтергә кирәк. Син бу шәһәрдә яшәсәң, бәлки, сине танучылар булыр?

Әйе шул. Нишләп бу турыда уйламадылар соң әле алар?

— Алайса, миңа сурәт ясатырга кирәк булачак.

— Бүген соң инде, фотосалонга иртәгә кереп чыгарбыз. Ә-ә, әйе, әйтергә онытып торам, иртәгә мин көнә буга өйдә. Шулай булгач, шәһәрне көндәз дә әйләнәбез.

Кызның шатлыгы йөзенә чыкты. Әйтерсез, бүген иртәгә аның туганнары табылырга тиеш. Әйтерсез, ул урамга чыгу белән барысын да исенә төшерәчәк. Аһ, соңыннан күңеле кайтса, бик кыен булыр инде үзенә. Шулай да Гамир кызның кәефен төшерәсе килмәде.

— Ну, киттек алайса?! — диде ул, ашап-эчеп туйганнан соң. — Мин хәзер савытларны юып куям, ә син киенә тор.

Алинә ике кабатлатмады. Тиз генә бүлмәсенә кереп, киём шкафыннан кич кияргә дип әзерләп куйган күлмәген алды, озын чәчләрен тарап, калын толымга үреп куйды. Гамир кызга берничә төрле киём алган булса да, Алинә бүген үзенең күлмәген киясе итте — бәлки бу күлмәгендә аны берәрсе таныр?! Аннан соң, үз күлмәгә, ничектер, якынкы сыман. Берәздән Алинә көзгегә карап торды-торды да, толымга үргән чәчләрен киредән сүттә. Юк, ул урамда чәчләрен үреп йөрмәгәндер кебек. Алайса таратты микән? Кыз дулкынсыман куе коңгырт-кара чәчләрен аркасына сипте. Юк, болай иткәч, ничектер, бик вульгарлаша кебек. Бу кыяфәттә аны танымалар. Ахырдан, бер үреп, бер сүтеп, тәмам гажиз булганнан соң, чигә чәчләрен артка жибәрәп кечерәк толымга үреп куйды да, калганын туздырды. Булды бугай. Тик барыбер Алинә нәрсәдер житмәгәннен сизеп, көзгегә кат-кат каранды. Әлбәттә, хатын-кыз беркайчан да урамга сумкасыз чыкмый инде. Аның сумкасы юк шул. Их, табылса иде ул сумка...

Гамир каршысына чыгып баскан кызга беркадәр гажәпләнеп карады. Ританы өй халатыннан күреп өйрәнгәнәме, әллә аны тәмам сеңелесе итеп күзәлгәнгәме, мондый кисәк үзгәрешне көтмәгән иде. Бит урталары кызарып киткән, коңгырт чәч көлтәсен аркасына салган бу сылу кызның түземсезләнеп елмаяныннан Гамир читенсенеп китте, күңелендә ниндидер ят тойгының баш калкытуын сиземләде. “Юк, — диде ул шунда ук бу яңа хискә, — юк, юк, юк. Ул минем сеңелем. Сеңелем!”

...Менә машина әкрәгенә шәһәр читеннән бара. Алинә иреннәрен кыска хәлдә бик жентекләп тирә-юньне күзәтә. Кояш офыктан дүрт бармак биеклегенә өстәрәк, әледән-әле биек йортлар, агачлар артында югалып тора да, тагы күзгә күренеп ала, ерактагы урман башларын алтынсу төскә мантый; юл читендәгә иген басуы бер караңгыланып китә, бер ямь-яшел төсә белән күзләргә чагылдыра.

— Гамир, шушында туктал, зинһар.

Машинадан чыгуга Алинә ерактагы урманны күздән кичерде, тирә-ягына каранды.

— Әйе, һичнинди шик юк. — Кыз бик житди иде, тавышында тимер ныклыгы чыңлап китте. — Мин шушы юл буенча йөгердем. Кайдадыр шушы тирәдә егылдым. Димәк, мине шушы урыннан кире шәһәр эченә алып киттеләр. Безгә борылып шәһәргә керергә кирәк. Анда юл тирәсендә генә хастаханә булырга тиеш, ир-ат мине шунда калдырды. Хастаханәдә мине журналга теркәделәр, димәк, без ул язучыларны таба алабыз.

Гамир кызның ихтыяр көченә, үз-үзен тотышына таң калды. Ул аны йә шатланыр, йә, киресенчә, елый башлар дип көткән иде, ә кыз исә, гадәти хатын-кыз

законнарына каршы килеп, ныклык күрсәтә. Әйтерсең, чит бер кешенәң чуалган язмыш йомгагын сүтә. Тик Гамир тәҗрибәләрәк шул, юкка гына тормыш мәктәбе узмаган.

— Рита, синең бу урынны хәтерләвең бик әйбәт. Безгә нәкъ шушы урыннан эзли башларга кирәк булмый. Тик ахырга таба түгел, ә алга таба эзләргә кирәк. Аңлыйсыңмы? Әгәр без ахырга таба эзләсәк, шушы мизгелдә басып торган урынга килеп чыгачакбыз. Һәм бу безгә синең үткәнең турында бернинди мәгълүмат бирмәячәк.

Кыз моңсуланып, урман өстендә уйнаган кояш нурларына карап тора иде, борылып Гамирга текәлде. Уйчан күзләрендә үжәтлек чагылып китте, тик эзакка түгел.

— Әйе шул, син дәрәс әйтәсең. Эскерттән энә эзләгән кебек булып чыга инде бу. Мин бит алга таба берни хәтерләмим.

— Ә син тырышып кара. Шәһәргә кергәч, берәз җәяү барырбыз. Бәлки, таныш йортлар, урамнар очар? Бәлки, нәрсә булса да исеңә төшәр?...

...Таныш йортлар, таныш урамнар... Менә ул йортлар, урамнар, кибетләр, трамвайлар, автобулар, кешеләр — тик берсе дә таныш түгел. Берсендә дә Алинә үзенең үткәнен чамалый алмый. Бара-бара аяклары арыды инде, узгынчыларның йөзләренә текәлеп карап, күзләре алжыды, тик күңелендәге үжәтлеге барыбер кимемәде. Киресенчә, эңгер-меңгер төшеп, күз бәйләнү белән, Гамирны иртәгә шушында ук килергә ризалаштырып куйды. Машина сирәк калган иде, шуңа Гамир аңа кадәр трамвайда барырга тәкъдим итте. Трамвай исә көтмәгәндә Алинәнең күңелен кытыклап куйды: шыгыр-шыгыр килеп, аһ-ваһлап баруымы, мичкәдәге балыклар сыман ыгыгызланган кешеләрдән аңкыган тир исеме — нич-шиксез, нәрсәдер таныш иде. Нәрсә икәннен Алинә аңлай алмады. Әйтерсең, аның үткәне белән бүгенгесен ниндидер күзгә күренмәс пәрдә, бик юка җеп ачырып тора. Менә шул пәрдәне селтәп төшерсә, җепне өзеп атса, үткән томышы аңа кире кайтачак. Әзгәләнә Алинә, күңеленнән бик ымсына, омтыла, нәрсәнәдер селкетәсе, үз урынына урнашсын өчен күңел читендә өметсезлек баш калкыта башлый. Юк, бирелергә ярамый. Әгәр бу хәтер дигәнең чиләк булса, барысы да исенә төшкәнчә, урынына утырганчы селкер иде Алинә аны, куллары тыңлаганчы, күз аллары караңгыланганчы берөзлексез селкер иде...

Гамир үз районының күршесендә урнашкан ресторан каршысына килеп туктады. Дәрәс, соңгы арада ресторанны “контроль”дә тоткан “лидер” белән беркадәр аралар сүрелеп, хәтта бер-берсенә “суыгыш” белән янаулар да булып алган иде. Гамир мондый “селкенеп алулар”га әллә ни зур игътибар итмәсә дә, саклык турында онытмады. Әлегә сәгәтьтә әлегә урында аңа куркыныч янамый,

югыйсә, ул Ританы монда алып килмәс иде. Казандагы “төркемнәр” арасында эреләнү тәмамланып килә, кечкенәрәк, көчсезрәк төркемнәрне “зурлар” күптән йотып бетерделәр диярлек. Гамир төркеме шул дингез арасында бер ялгыз утрауга охшап калды, чөнки аңарда “дисциплина, тәртип” дигән көч хәрби югарылыкта куелган иде. Әйе, сәясәт аларга да үтеп керде, “лидер”лар, “автор”лар әкрән генә югарыга, властыка таба үрмәли башладылар. Гамирны соңгы вакытта шәхси сәүдә борчулары да, үз тормышында булган вакыйгалар да “төркем” эшләреннән беркадәр читләштерде, ничектер, яңалыкларны да бик сүлпән кабул итә башлады бугай. Һәрхәлдә, “күрше”ләргә туктавының сәбәбе дә мондагыларга үзенең алардан курыкмавын күрсәтергә бер сылтау гына иде.

Әкрән генә җемелдәгән лампалар яктысында берничә пар бөтерелә. Залны тутырып, сискәнәнчә еллар көе агыла: әле Юрий Антонов яшьлек язлары турында моңлана, әле София Ротару торналар тавышының сагышын чыңлата, әле төрле инструменталь ансамбль көйләре яңгырый. Әлбәттә, ресторан җырлаучылары үзләре Антонов та, Ротару да түгел, тик бик тә аларга охшарга тырышып, чын күңелдән җырлыйлар. Алинә музыканы бик ярата, өйдә берүзе чакта көне бие музыкаль үзәкне сүндермичә диярлек җырлар тыңлый. Җыр аны юата, кайчакта сагышка күмә, кайчакта исә күңеленә көч бирә. Нинди генә телдә яңгырамасын — татарча да, русча да, инглиз телендә дә — әгәр җырчы йөрәгеннән алып җырлый икән, ул тыңлаучыны битараф калдыра алмый. Дәрәс, арада төссез-тәмсез, иләмсез җырлар да ишетелгәли. Андыйлар Алинәнең күңелен кузгата алмый, бернинди җылы хис тудырмый, киресенчә, ярыста гына — Алинә тизрәк икенче дулкынга борып куя.

Гамир да рәхәт кенә җыр көенә оеп утыра иде, кинәт залның икенче ягындагы өстәл артында таныш чалымнар күреп, сискәнәп китте. Караңгырак почмакта тәмәке төтененә күмелеп, берсе яхшы гына, икенчесе кайтышрак киянгән ике ир-ат серләшә. Гамир сүзнең җитди икәннен шунда ук аңлады: мондый сөйләшүләрдә гадәттә чакырыла торган “түтәй”ләр катнашмый, ир-атлар иркен итеп, җәеләп, ләкин берберсеннән читкәрәк утырганнар; димәк, сүз күбрәк иреннәр кыймылдавыннан аңлашыла. Иреннәр бик әкрән һәм сирәк, озын паузалар тотып кыймылдыйлар, күрәсәң, сөйләшер сүзләре аз, ләкин әһәмиятле. Гамир ир-атларның икесен дә таныды: залга арты белән борылып утырганы Шурик, ә аның алдындагысы — күрше төркем “лидер”ы Раджа иде. Гамир Шурикны бернинди дә “стрелка”га җибәрмәде — ә мондый эшләр төркемдә тик аның аша гына уза. Димәк, Шурик биредә үз йомышы белән. Тик “күрше”ләргә нинди йомышы булырга мөмкин бу вак “алтылык”ның? Бигрәк тә мондый зур даирәдә? Га-

мир аны эче пошканда гына, дәрәсрәге, йөрәген ачыттырып, якын кешегә, туганына мохтажлык хисе баш калкытканда гына үзенә яқынайта иде, еш кына бергә булалар, ләкин бервакытта да аңа житди эшләр кушканы булмады. Дәрәс, Шуриikka карата һәрвакыт яхшы мөгаләмәдә булды, берничә тапкыр кыен хәлдән йолып калды. Гамир Шурикны күпмәдәр дәрәжәдә туганы итеп кабул итә иде, чөнки бу малайның абыйсы белән сабыйчакта бергә уйнап үстеләр, Гамир балалар йортына озатылгач кына юллары аерылды. Шурик сөйләвә буенча, абыйсы хәзер Себердә яши, Казанга кайтып күренгәнә юк икән. Гамир беркайчан да Шуриikka абыйсын белүе турында әйткәнә булмады. Кызык. Күрәсең, Шурикта, Раджа да Гамирның мондалыгын абайламаганнар, югыйсә, болай жәеләп утырмалар иде. Бик яхшы. Тизрәк югалырга кирәк.

Ашык-пошык кына Ритадан гафу үтенеп, Гамир өстәлдә аш өчен акча калдырды да, чыгышлый ук телефоннан такси чакырды. Такси көткән арада тиз генә үз машинасын каршыдагы ишек алдына кертәп куйды. Алинә берни аңламады. Гамирның үз-үзен тогышы бик сәер, кинәт кенә егет як-ягына карана башлады, ничектер, жиргә сеңгәндәй булды, әйтерсең, кемнәндәр кача. Такси килү белән үк Алинәне төрткәләп диярлек машинага утыртты, берни дәмичә, аңлатмыйча, ресторанның чыккан кешеләренә күзәтә башлады. Бераз утырганнан соң “О! Менә нинди ихтирам! Озата чыга, кара син аны!” — дип, үзалдына сөйләнеп куйды, такси йөртүчегә рестораннан кузгалып киткән соры төстөгә “тугызлы” машинасы артыннан барырга кушты. Бераз калышып, шөһәрне урадылар. “Тугызлы” хужасы машинасын төнгелеккә куеп, каршыдагы йортка кереп киткәннән соң гына Гамир таксисттан үзләрен кире ресторанга илтәп куюын үтенде.

Ниһаять, Гамир үзенә “Киа Кларус”ына кереп утыргач, берни дәмичә, йомылып утырган Алинәгә карап алды да, кызның сораулы, хәтта бераз үпкәләүлә карашын күрәп, гадәттәгечә, кычырып көлөп жибәрде.

— Ох, Рита, гафу ит, зинһар. Менә, минем белән чыксаң, шундый шпион уеннарын уйнап аласың инде. Курыктыңмы бик?

— Курыкмадым дияргә була. Тик сиңа бер сорау бирсәм, төгәл генә җавап бирерсеңме?!

— Нинди сорау икән, карап карыйк. Хатыным юк, балаларым юк, көләшәм дә юк. Кызларны тагы нинди сорау кызыксындырырга мөмкин?

— Син һаман шаяртасың, Гамир.

— Елыйммыни соң инде? Бик күңелсез күренештер ул минем кебек буйга житкән ир-ат еласа, ә? Йә, ярый, үпкәләмә. Алайса, тантаналы төстә вәгдә бирәм: ни генә сорасаң да, төгәл һәм ачык итеп җавап бирергә әзермен!

Гамир күпме тырышса да, Алинәне елмайта ал-

мады. Кыз кич буге бик житди иде.

— Гамир... син кем?

Гамир нәкъ менә шундыйрак сорауны көткән иде.

— Без бервакытны бу турыда сөйләшкән идек бит инде. Беләсең ич, мин — кибет хужасы.

— Гамир, миңа чын дәрәсә кирәк.

Әйе, күрәсең, шулай кирәктер — Рита белергә тиеш. Әгәр Гамир аны үзенәң сеңеләсе дип танып икән, туганыннан моны яшерүнең кирәге юк.

— Ничек кенә аңлатым икән... Беләсеңме, Казанда үз-үзләрен кая куярга һәм ничек итеп акча табарга белмәгән яшь-жилкенчәк күп. Төркем-төркем булып оешалар да, аерым “эшләр” белән шөгыльләнә башлыйлар. Яшьрәкләр житди зурлар төркеме — “бригада”ларга буйсына. Араларыннан берәү — яки берничә “лидер” — шул “бригада”ларны житәкли. Менә мин шундый бер иптәш буламын инде. Кушаматым — Памир.

— Житәкли торганымы?

— Нәкъ үзе.

— Ә “аерым эшләр” дигәнәң ул кешеләрне талауымын инде?

— Ну, син бигрәк тагы. Бәлки, кайчандыр шулай булгандыр, тик заманалар үзгәрдә бит. Талый торган төркемнәр дә очрый — тик алары башка. Алар күбесенчә йә яшь-жилкенчәкләрдән, яисә төрмәдә утырып кайткан берничә кешедән тора. Аннан соң, хәзер кеше талап кына акча эшләп булмый. Әлбәттә, кемне талыйсың — ансы да бар. Ә кемнәндәр үзен “талатасы” килә — андыйлар да очрый. Хәзер төркемнәр “бизнес” белән шөгыльләнә, күбесенә үз эчендә урта кибетләре бар, кемдер наркотиклар яисә корал сата, кемдер башкаларга “түбә” ясый — ягъни, бер сүз белән әйткәндә, кем ничек булдыра ала, шулай акча эшли. Беркем дә бу төркемнәргә мәжбүри кабул ителми — бездә керү-чыгу ирекле. Өметсез наркоманнар, алкогольлар гына төркемнән мәжбүри читләштерелә. Эшмәкәрләрнең күбесе шул төркемнәрдән үсеп чыкты да инде. Исән калганнары, әлбәттә.

— Димәк, син — “бизнесмен” — эшмәкәр?!

— Менә, үзең шунда ук тотып аласың тагы. Бу сүз минем күңелгә ята. Алайса, “талау” да “талау”. Безне “дәүләт” дигән эшмәкәр күбрәк талый әле, беләсең килсә...

Алинәнең күз алдында аш өстәле тартмасында яткан төргәк-төргәк акчалар бөтерелгәндәй булды. Әйе, теге вакытта иң беренче чиратта “кеше үтереп тапкан акча” дип уйлады бит ул...

— Гамир, ә синәң кеше үтергәнәң булдымы?!

— Рита, төркемдәгә һәрбер кеше үтерүче дигән сүз түгел, аңлайсыңмы?! Әгәр кем беләндәр исәп-хисапны өзәргә туры килә икән, моны аерым кешеләр башкара, чөнки һәрбер кеше сугыш уены уйнарга сәләтле түгел. Бездә катгый бүленеш бар. Ә миңа килгәндә, әйткән идем бугай — мин Кавказда

берничә ел сугыштым, ә сугышка ипи ашарга жибәрмиләр.

— Куркынычтыр ул... сугыш дигән нәрсә.

— Анда курку турында уйларга вакыт калмый. Гадәти хәл инде — әйтик, урам тулы тыз-быз чапкан машиналарга карап торганда, юлны аркылы чыгарга куркыкан кебек буласың. Тик шул юлга кергәч, курку бетә, тизрәк каршы якка чыгу теләге генә кала, шулай бит? Менә... сугыш та шуның кебегрәк. Аннан соң, сугышка карт бабайларны жибәрмиләр ич — барысы да егерме тирәсәндәге яшьләр. Ә кайда яшьләр, шунда уен, көлке.

— Гамир... син гажәп кеше.

— Шулай булыр дип уйлаган идем аны.

— Ничек булыр дип?

— Минем турында фикерең үзгәрер дип.

— Юк, минем фикерем үзгәрмәде... дияргә була. Тик барыбер кайбер нәрсәләр аңлашылмый. Мәсәлән, ни өчен син өйдә шуның кадәр күп акча тотасың?

Гамир, Алинәгә карап, берәз моңсурак итеп елмаеп куйды.

— Куркыма, төркем акчасы түгел алар. Төркем акчасы — “общак” — беркайчан да “үле йөк” булып ятмый, ул бизнеска салына. Ә болар... Ничек дип аңлатырга... Беләсеңме, балалар йортында үскәндә минем кулда тотарлык акчам булмады. Акча гынамы соң! Туйганчы ашаганым булмады дисәм дәрәс булыр. Кайсыдыр бала бөтенләй ач йөри, чөнки аннан зурраклар, көчләрәкләр талап ала! Син таламасаң, синнән талыйлар. Син кыйнамасаң, сине кыйныйлар. Минем хәзер дә кайбер зур житәкчеләрнең балалар йортына торт белән берничә уенчык күтәрәп килүләре ярышта. Комедия! Бер йөз кило тавык ите китереп, күз алдында пешерттереп, балаларга туйганчы ашатсалар, аларга гомергә онытылмаслык бәйрәм булыр иде!

Гамирның тавышы күтәрелде, руль тоткан кулының бармаклары агарып китте, ярышып, рульне бәргәли башладылар... Алинә акча турында сүз кузгатканына үкенеп куйды.

— Акча дигәннән, мин шул вакытта үз-үземә сүз бирдем: кайчан да булса минем өемдә бер ел кайгысыз яшәрлек акча запасы торачак! Нәкъ менә акчалата! Элек тә, хәзер дә акча кешегә ирек биргән — моны кайсыдыр бер бөөк кеше күптән язып калдырган. Ә без “акча — ул начарлык” дип өйрәндек!

Кызыл утка туттап торган “Киа Кларус” тәгәрмәчләрен чыелдатып, зур тизлек белән кузгалып китте. Алинә Гамирны бу кадәр ярышкан килеш беренче күрә иде, шуңа чын-чынлап шүрли башлады. Гамир исә, бер башлагач, тау-ташны жимереп аккан ташкындай, күңелендәгесен әйтеп бетерергә ашыкты.

— Беләсеңме — парадокс килеп чыга: акчасы юк кеше акча булсын өчен — димәк, ирекле булсын өчен

— дөньяның астын-өскә китерергә, үтерергә, жимерергә, таркатырга әзер! Ә акчасы житәрлек дәрәжәдә күп булган кеше шул таркаулыктан котылырга омтыла, матурлык, гүзәллек, гаделлек эзли башлай! Чөнки инде ул үзе эшләми, аның акчасы эшли. Син мине эшли дип уйлыйсыңмы?! Юк! Мин — шарлар уйнаткан фокусчы кебек: шарларны бер кулдан икенчесенә күчерәм, һавага чөям — менә инде шарлар өчәү түгел, ә тугызау! Шуның кебек, акча акчага ята, ә кеше тынычлана, дөньяны икенче югарылыктан өйрәнә башлай. Моңа ничек аңларга соң?! Акча булмау яхшымы, әллә аның булуы яхшымы?! Әлбәттә, булуы, диярләр миллионнар. Ләкин ул булсын өчен нәрсәндер жимерергә кирәк ләбаса! Жимергәнне кемдер яңадан жимерсен өчен торгызырга кирәк! Башка юл юк! Менә сиңа диалектика! Менә сиңа Гегель!

Гамир шаркылдап көлеп жибәрде. Аның бу көлүе һич кенә дә Алинә белгән көлү түгел иде, берәз жүләрләрчә, беркадәр ачынулы, ярсулы — куркыныч көлү иде. Алинә Гамирның бу сүз ташкынын жүнлөп аңламады да, тик егет күңеленең авырткан, әрнегән урынына кагылганын гына чамалады. Югыйсә, әллә ни сорамады да бит инде...

Берничә минуттан Гамир элекке халәтенә кайтты, Алинәнең утыргычка сеңеп бетеп диярлек утыруын күреп, гаепле елмайды.

— Гафу ит, Рита, сине куркыттым бугай. Шулай инде менә — үткәннәр тынгылык бирми. Шулай булгач, үткәннең белмәвең белән син күпмедер дәрәжәдә бәхетле дә әле...

Калган юлны тын гына, сөйләшмичә кайттылар. Һәркем үз уена чумган иде. Гамирның күз алдынан Шурикның ялагай елмаюы китмәде. Раджаны белә Гамир, Шурик кебекләр белән чәй эчә торган кеше түгел. Әгәр аралаша икән, димәк, житди сәбәбе бар. Ләкин нинди?! Иртәгә үк ачыкларга кирәк. Шурикның үзеннән сорагы, әлбәттә, вакытны бушка уздыру гына булачак. Егетләрне эшкә жигәргә булыр.

Вакыт соң булуга карамастан, өйгә кайткач та, тиз генә йокыга ятарга ашыкмадылар. Гамир ваннадан юынып чыкканда, Алинә, гадәттәгечә, камин каршында мәжүси караш белән утка текәлеп утыра иде.

— Гамир, бәлки... мин гел дә бу шәһәрдә яшәмимдер?!

Күрәсең, Алинә һаман бүгенге кичерешләреннән арына алмый. Шәһәргә чыгудан ул күбрәкне көтте, нәрсәгәдер өметләнә, мөжиза булыр кебек тоелды. Нәтижәдә исә хәтерә кичәге кебек үк буш.

— Нигә алай дисең, Рита?

— Беләсеңме, мин үземнең балачагымнан, үсмер еллардан кайбер вакыйгаларны хәтерлим бит. Мин авылда яшәдем. Минем әбием бар иде. Аны да хәтерлим. Әтиемне дә төсмерлим сыман. Тик кайсы авылда, кайда яшәгәннемне һич хәтерли алмыйм.

Алинәнең тавышы калтыранып чыкты. Ничек

юатырга бу кызны? Кирәкме икән аңа юату сүзләре?

— Ә бу йортлар, урамнар миңа һич таныш түгел. Әгәр мин монда яшәгән булсам, мин аларны таныр идем, шулай бит? Һич булмаса, нәрсәдер искә төшәр иде, мин бу кибетләргә кергәнмендер, бу юллар буйлап йөргәнмендер, алар миңа нәрсә дә булса сөйләргә тиешләр, шулай бит? Шулаймы?

Гамир Алиһә янәшәсендәгә кәнәфигә утырды. Мең тапкыр юатты инде ул кызны, файдасы юк. Тик Гамирга мең дә беренче тапкыр да юату сүзләре табуы кыен түгел.

— Рита, син ашыгасың. Беләсеңме, синең авыруң, бәлки, мизгел эчендә барлыкка килгәндер, ләкин теләсә кайсы авыруны дөвалау вакыт таләп итә. Ә синекә кебек — бигрәк тә. Зинһар дип әйтәм, үзеңне болай газәплама. Бер авыртуны тагы да көчләрәк авырту белән басып була, ләкин аңардан котылып булмый. Бераз уйларыңнан тыелып тор, баш миңә ял итсен, нервларың тынычлансын. Мәнә син инде ничәмә-ничә көннәр үткәнәң турында уйлыйсың, минут саен, секунд саен нәрсәдер искә төшәргә тырышасың. Нәтижәсе бармы? Юк. Шулай бит? Димәк, синең бу тырышуларың ярдәм итми.

— Нишлим соң? Мин бит кеше, мин уйлы торган итеп яратылган зат — уйламый яши алмыйм. Син дә уйламыйча гына яшәмисеңдер.

— Минем хәл башкачарак. Ә сиңа икенче төрлә эшләп карарга кирәк.

— Ничек инде — икенче төрлә?

— Әгәр уйлау ярдәм итми икән, уйламыйча кара. Бәлки уйламау ярдәм итәр.

— Син тагы көләсеңме?

— Рита, мин чынлап сөйлим. Әйдә, болай эшлибез. Син ике атна буге үткәнәң турында уйламаска вәгъдә бир. Әгәр мондый уйлар башыңа килә икән — шунда ук икенче әйбер турында уйла, теләсә нәрсә турында, тик үткәнәң турында гына түгел.

— Нәрсә турында гына уйлай алам соң мин? Минем көнем үткәнәмне эзләп үтә — аш пешерсәм дә, кер юсам да, жыештырсам да — мин гел узган тормышым, югалган балам турында гына уйлай алам. Минем бүгенгем дә юк ич, ә киләчәк турында уйларга куркам!

— Рита, үткән белән яшәгән кеше алга таба үсә алмый. Хәтта кешеләк жәмгыяте дә ничә гасырлар буге узганга табынып яшәүдән туктаганнан соң гына прогресска ирешкән!

— Юк, моңа мин һич кенә дә ышанмыйм. Узган тарихын белмәгән халык — киләчәксез халык!

Алиһә бу сүзләргә әйтте дә, тотлыгып калды. Баш миендә нәрсәдер кымшанып куйгандай булды, чәч араларыннан йөгереп, кырмыска үтте... Тик мизгел үтүгә, тойгы ничек барлыкка килгән булса, шулай ук югалды да. Кызып бәхәс куерткан Гамир Алиһәнәң бу халәтен сизмәде.

— Ә мин белмәскә димим ич, тик узганнан культ

ясарга ярамый. Узганга таянып кына бүгенгә көнне дә, киләчәккә дә корып булмый дип әйтәм. Әгәр югалып калырга теләмисең икән — киләчәккә карап яшә, планнар кор, максат билгелә — яшәргә кирәк, Рита! Мин башка синең берүзеңне генә өйдә калдырмай-чакмын. Теләсәң, берәр жиргә ял итәргә барырга була!

Алиһә ачынып көлемсерәде. Ял итәргә, имеш... Ә Гамир исә кинәт башына килгән бу фикергә үзе дә гажәпләнде. Чыннан да, аның күптән инде диңгез буенда булганы юк. Әгәр Рита белән бер-ике атнага, әйтик, Кара диңгез буена сәяхәт итсә, ничек булыр? Бик әйбәт булыр. Мондагы эшләрне генә жайларга да, китеп барырга. Хәзер жәйнең кызу көннәре башланды, күпләр болай да ял итәргә әзерләнә. Бу турыда чынлап та уйларга кирәк.

— Рита, бу бик яхшы фикер. Мин дә бераз ял итәр идем, син дә онытылып торыр идең. Чынлап та, әйдә, берәр жиргә — әйтик, диңгез буена барып кайтабыз, ә? Әллә чит илгә чыгабызмы?

Алиһә беркадәр вакытка тынып калды, гадәттәгечә, сынаулы карашын Гамирга төбәде. Бу ир-атка ышанып жир читенә чыгып китәргәме? Әгәр алдаса? Әгәр ташлап калдырса, яисә, тагы да яманрак бер-бер начарлык күрсәтсә? Күңел читендә ниндидер ятсыну хисе кымшанып куйды. Ул бит Алиһәгә беркем дә түгел... Шулай да Алиһә үз гомерен аңа ышанып тапшырды ич инде. Хәзер нәрсә дә булса үзгәртүнең кирәге бармы икән?

— Гамир, син бу турыда шундый жиңел сөйлисәң, әйтерсәң, диңгезгә бару ипи кибетенә чыгып керү кебек кенә. Алай гына түгелдер инде.

— Ә нәрсә кирәк безгә? Самолетка утырабыз да очабыз, иртәгә диңгездә коеначакбыз, — диде Гамир, көлеп.

— Минем бернинди документым юк ләбаса, оныттыңмыни?

Гамир уйга калды.

— Әйе шул. Бу турыда уйламаганмын. Чит илгә чыгып булмаячак. Самолетка ярардай документ әзерләү кыенрак инде ул. Поезд шактый озак бара, аннан соң, юлда да күңелсез. Теләсәң, машинада барырга була.

— Машинада?!

— Ә нигә? Бик күп кешеләр диңгезгә шулай баралар. Юлда очраган шәһәрләрне карарбыз.

— Белмим шул... Әллә ничек, кинәт кенә жәвап бирүе кыен.

— Ярар алайса, уйла да, иртән жәвап бирерсәң. Әгәр ризалашсаң, планнар үзгәрә — мин иртәгә үк барлык эшләрне карап чыгып, тиешле кешеләргә тапшырам. Хәзер соң инде, әйдә, йокларга ятыйк.

— Хәерле төннәр, Гамир.

— Тыныч йокы, Рита.

Гамир идәнгә кабартмалы түшәген жәя калды, Алиһә исә йокы бүлмәсенә кереп бикләнде. Йомшак

юрган астына чумгач та, кызның күзенә йокы эленмәде. Гадәттәгечә, хәтерен кайтарырга теләп, күзләрен авыртканчы кысып-кысып йомгалады, уч төбе белән чигәләрен ышкыды, уе белән кабат-кабат үткәнгә әйләнеп кайтырга теләде. Тик суқыр кеше кебек ниндидер тоташ караңгы соргылт диварга гына төртелде. Юк, кайтмаячак күрәсең хәтере. Болай җафаланудан ни файда. Дөрөс әйтә Гамир, әгәр уйлау ярдәм итми икән, уйламыйча карарга кирәк. Уйламаска. Үрелеп, өстәл лампасын кабызды, тартмадан йокы даруы алды, озын муенлы нәфис пыяла вазадан су салып эчеп җибәрде. Уйламаска. Яңадан юрганына төренеп йокларга ятты. Уйламаска. Чалкай яткан жиреннән уң якка борылды, берәз кыбырсынганч, сул якка авышты. Уйламаска, уйламаска... берәздән ачу белән юрганын ыргытып, яңадан торып утырды. Йа, Хода, ничек соң уйламыйча гына йокыга китәргә?! Мөмкинмени бу?! Мөмкин. Шулай кирәк. Тагы төренеп ятты. Эченнән генә “у-у-й-ла-а-маас-ка-а” дип, бишек җыры көйли башлады. У-у-й-ла-а-маас-ка-а... У-у-й-ла-а-маас-ка-а... а-а-а... Менә кулында ниндидер озынча төргәк... Ачып караса, аяк-куллары белән тыпырчынып, яшь бала елмаеп ята... Менә сүтелеп төшеп тә китте, кай арада җиргә басып, Алинәнең кулыннан җитәкләде дә, соргылт дивар янына алып килде. “Әни, мин әти янына чыгам, ә син?!” Алинә җавап кайтарырга тели, тик авызы ярга ташланган балыкныкы кебек, ачыла да йомыла, тавышы чыкмый... Бала исә үрмәләп диварга менеп тә китте, бөтенләй күздән югалды. Алинә бала артыннан үрмәли, тик менеп җитә алмый, шуа да төшә, шуа да төшә... куллары канап бетте... Ә бала инде диварның икенче ягыннан “Әни! Әни!...” дип кычкыра... “Әни! Әти дә монда, әйдә, чык инде!”...

* * *

*Әкияттәге серле йомгак кебек,
Ник чуалды болай язмышлар?!
Гомер китабының һәр битендә
Ятлар белми торган сагыш бар...
Адаштыммы әллә сукмак эзләп,
Ник яктыра әле бу таңым?
Риза идем Мәңге Караңгыга,
Чыгып киләм Җиргә мин тагын...*

Өченче кисәк

ШУРИК

Шурик яткан жиреннән рәхәт итеп озаклап киерелде. Бүген ял көне, торып, каядыр чыгып чабасы юк. Дөрөсен генә әйткәндә, болай да иртәләрен бик еш чыгып чапмый ул, ләкин бүген барыбер хәл башка төрлерәк. Бүген кояш ягымлы елмая, бүген бүлмәсә дә яктырак, бүген... Шурик үзалдына елмаеп куйды. Әйе, көтмәгәндә-уйламаганда күктән аңа бәхет инде. Дөрөсрәгә, иңчәк. Барыбер түгелмени — беренче адым ясалган, сөйләшкән, килешкән.

Берәз көтәсе генә калды. Шурикның түземлеге җитәрлек, болай да бик озак көтте инде ул, калганын гына көтеп җиткерә алып. Егет рәхәтләнеп күзләрен йомды. Менә төрәзәләре дә, үзе дә кап-кара ялтырап торган затлы машина... Нинди марка икән? “Мерседес”? “Линкольн”? Һәрхәлдә, ниндидер бетәшкән “Киа Кларус” түгел инде. Машинадан төсен-төскә китереп зәвыклы киенгән Шурик чыгып килә... Юк, Шурик түгел — Александр Михайлович. Тузанланмаганмы дип, ялтыравыклы кап-кара ботинка башларына күз төшереп ала... Ул керүгә ресторан ишекләрен ачык тоткан кызыл формалы мыеклы швейцар карт иелә-бөгелә киң елмая: “Хәерле кич, Александр Михайлович! Рәхим итегез, Александр Михайлович!” Шурик җавап бирмичә генә эчкә уза. Менә аны киенгән-ясанган яшь чибәркәйләр урап ала... Шурик аларга да игътибар итми, түргә — пыяла өстәл артында утыручы кара костюмлы ир-ат янына уза. Кем бу? Шәһәр башлыгымы? Әллә... президент?!!

Шурик, арттырганын үзе дә сизеп, тагы киерелеп куйды. Ә нигә... Белмәсез. Бәлки президент белән дә очрашыр әле. Хәзер акчалы кешегә һәр якка келәм җәелгән. Ә Шурикның тиздән акчасы бик күп булчак. Дөрөс, башлангыч капиталны берәр уңайлы, табышлы сәүдәгә саласы булып, ләкин, әйтелгәнчә, Шурикның түземлеге җитәрлек. Иң әһәмиятлесе — башлангыч капитал булсын.

Шурик эченнән санап “өч!” диюгә сикереп торды, кухняга чыкты. Сеңелесе таба чыжлата.

— Ә-ә, тордыңмыни, йокы чүлмәге,— диде ул ваемсыз гына. — Әни кичә сине соң кайтты диде, тагы теге сөйрәлчек белән буталгансыңдыр инде, шулаймы?

Сеңелесе классташ кызының Шурик белән аралашуын өнәми, шуңа күрә төртмәләнә. Әмма бүген Шурик гадәттәгечә кычкырынмады, плитә янында торган сеңелесенә арттан якынлашып, көтмәгәндә кытыклай башлады. Сеңелесе аһ-ваһ килеп, кычкырып җибәрде, табасын кулыннан ычкындырып, Шурикка аш сөлгесе белән чәпәде. Шурик көлә-көлә ваннага юынырга кереп китте.

Иртәнге чәйне эчкәндә дә төрле мәзәкләр сөйләп сеңелесен көлдереп бетерде. Шурикның болай шат күңелле вакыты сирәк булганга, Ксюша башта сагаеп калган иде, соңыннан исә үзе дә сизмәстән абыысының шаяртуларына шундый ук шаярту белән җавап бирә башлады. Көтмәгәндә Шурик җитдиләнеп ките һәм сеңелесенә күзләренә туп-туры карап:

— Йә, Раджа белән мөнәсәбәтләр ничек?— дип сорады.

Сеңелесе аһ! итте. Әлбәттә, Раджа белән очрашуы хакында кайчан да булса Шурикның беләсе көн кебек ачык иде, ләкин бу кадәр тиз түгел ич инде. Раджа — күрше төркем лидеры, андый егет белән теләсә кемнең чуала алмаганын Ксюша бик яхшы аңлый. Шурик каян белгән соң әле аны?

— Нинди Раджа белән?

— Йә, кыланма инде. Молодец, шундый егетне эл-әктерә алгансың. Һәркемнең дә кулыннан килә торган эш түгел. Хуплыйм.

— Ә син каян беләсең?

— Һе, абыең бөтен нәрсәне дә белә ул.

Ксюша, ни әйтергә белми, тотлыгып калды. Күрәсең, абыйсына житкергәннәр. Аларны бергә күрүче дә булмады кебек югыйсә...

— Ну, без бит болай гына... Берничә тапкыр очраштык шунда.

— Шулай дәвам ит. Бик яхшы кандидатура, тик ычкындырма гына. Үзеңә бәйли алсаң, бигрәк тә әйбәт.

— Туктале, сез бит... э-э... бик дус түгел ахрысы. Мин сине хупламассың дип уйлаган идем, хәтта син белсәң, дуларсың, дип курыккан да идем.

— Дөнья бу, сеңелем, ач күзеңе.

— Раджа әйбәт егет... Акча да кызганмый. Артык бәйләнми дә үзе. Тик сиңа... э-э... дусларың ничек карарлар соң?

— Бусы минем проблема. Йә, ярар, әни кайчан кайтам диде?

— Гадәттәгечәдер, сорамадым. Бик соңга калма инде, соңгы арада әнинең кәефе юк, авырып тора.

— Озакламый барысы да үзгәрер, менә күрерсең.

Сеңелесенең сораулы карашына серле кыяфәт белән күз кысып, Шурик балконга чыгып басты, тәмәке төтәтә башлады. Бүген Памир янына барасы булыр. Кичә Раджа аңа бик төпле киңәшләр бирде: “воркуннар”² һәр жирдә, безнең очрашканны барыбер күрерләр, тиешле кешегә житкерерләр, диде. Син аңа кадәр үзең ирештер, черки борын тыга алмаслык булсын, диде. “Академик”³ шул Раджа. Шурик Памирга нәрсәләр әйтәсен сүзен-сүзгә алдан уйлап куярга теләгән иде, тик әллә күңеле очынганга, әллә гомумән, аңа алдан уйлау дигән әйбер ят булганга, башына бер юньле фикер килмәде. Памирның үтәли күрә торган күзләрен жиңел генә алдармын димә. Шулай да тәвәккәлләргә кирәк булыр — ятып калганчы атып калуың хәерлерәк.

Юыну бүлмәсенә кереп, башын яңадан салкын су белән чылатып чыккач, Шурик Памирның мобиль телефон номерын жыйды.

— Шурик, синме? Ни кирәк? — Тавышына караганда, Памирның, күрәсең, кәефе бер дә Шурикны кебек күтәрәнке түгел.

— Очрашасы иде, Памир. Син белергә тиешле информация бар.

Гамир исә Шурикның тавышында ниндидер борчулу сизде. Кем-кем, ә Гамир күпне күргән кеше. Ул инде үзенең егетләренә Шурикны “көтәргә”⁴ кушты, тиешле кешеләр тәрәзә төбәндә аның чыкканын сагалап утыралардыр. Нәрсә, шуларны сизгән мәллә?

— Нәрсә булды? Ашыгыч түгелдер бит, офиска килгәнне көт.

— Үзеңә генә әйтәсе информация бар иде, Памир. Алайса, мин сине офиста көтәрмен.

— Ярар, ярты сәгәттән килеп житәм, анда бул.

Гамир Шурикның “информация” сүзенә басым ясап, кабатлап әйтүенә игътибар итте. Кичәге очрашу хакында әйтергә теләме икән әллә? Бәлки, Шурик бер дә сатлык түгелдер, Гамир аның турыда кызулык белән генә начар уйлагандыр? Ярар, ачыклар, хәзер Гамир күбрәк алда торган сәяхәт белән мәшгуль иде. Бүген иртән Рита ял итәргә барырга ризалашты, шуңа да жайга саласы эшләре, күрәсе кешеләре бихисап. Житмәсә, үзенең проблемалары белән Шурик барлыкка килде.

Ярты сәгәттән килеп житәм дисә дә, Памир тиз генә бушый алмады. Егетләр Шурикның өйдән чыгып, офиска килгәннән, тыныч кына көтеп утырганын житкерә тордылар. Ниһаять, эшләрен бер төрле жайга салып, офисларына килеп житкәндә, өч сәгәттән артык вакыт узган иде инде.

— Йә, нәрсә әйтергә теләгән идең? — диде Памир, бүлмәдә үзләре генә калгач. — Тыңлыйм, сөйлә.

Әллә Памирның бүлмәгә язгы ташкын булып, кинәт бәрәп керүеннән, әллә кырыс тавышыннан, әллә үзенә төбәлгән үткен карасу-зәңгәр күзләрдән Шурик бермәлгә телсез калгандай булды, коелып төште. Югыйсә, монда утырган вакытта ул инде нәрсәләр әйтәсен алдан уйлап куярга өлгергән иде. Кирәкле мизгелдә бөтен сүзләр жылга очкандай юк булдылар, Шурик ык-мык килде, күз карашы белән идәнне тишәрдәй булып, аска текәлдә, тирләп-пеште. Әгәр шушы минутта Памир кичә аны Раджа белән күрүен әйтсә, Шурик ике дә уйламый, бар дөресен сөйләп бирер иде.

— Нәрсә мыгырданасың инде? Әйтәсең булса, әйт, әйтмәсәң, сузма, югал. Болай да эшләрем житәрлек.

Ниһаять, Шурик аңга килгәндәй булды, күз карашын күтәрде. Памир исә аның бу кадәр жебегәнлеген күреп, мыскыллы көлемсерәде. Кара инде, кем белән эш йөртмәкче була Раджа.

— Беләсеңме, Памир... Ксюша... Миңа әйтергә дә кыен...

— Нәрсәне әйтергә кыен? Нинди Ксюша?

— Ксюша, минем сеңелем... Рр-раджа белән буталган.

Уф, ниһаять, Шурик жиңел сулап куйды. Памир әлегә бернәрсә аңламаса да, төп фикерне әйтте булай. Алга таба уйнавы жиңелрәк булыр.

— Ничек буталган? Рәтләп сөйли аласыңмы, юкмы?

— Минем сеңелем бар, Ксюша исемле. Вәт... Раджа, беләсең бит инде, э-э... белмим, ничектер, танышканнар, шуннан... йөрәп тә киткәннәр. Мин моны белгәч, Ксюшаны өйдән чыгармый тоттым хәтта — елый, яратам, ди... Беләсең бит инде — бездә.. мон-

дый эшләр... ни... хупланмый. Шуннан... Раджа янына бардым. Ансы да... гажәп инде... Ксюшадан бер-айчан да ... ну, баш тартмыйм, ди... Яратам, ди...

— Кайчан бардың Раджа янына?

— Кичә. Ресторанда очраштык.

Менә нәрсәдә икән эш. Әйе, Ксюшаны белә Га-мир. Чибәр, сөйкемле кыз, теләсә кемнең күзгә төшәрлек. Тик мәктәп укучысы гына түгелме соң әле ул?

— Нигә миңа башта ук әйтмәдең бу турыда?

— Мин жыенган идем... Синнән очрашу хакында сорадым да әле. Хәтерлисезме, өченчөкөн? Аннан соң... гаилә эше бит, бәлки, болай да узар, дидем.

Әйе, нәрсәдер сорады шул Шурик, хәтерли Га-мир. Бу көннәрдә уйлары тулысынча Рита тирәсендә төтерелгән, игътибарга алмаган иде. Аласы кал-ан икән.

— Ну... Әгәр синнән рөхсәт булмаса, үзең белә-сең инде... Тик жәл беркадәр... чыннан да, яраталар хры.

Ксюшаның яратуына шикләнми Гамир. Яшьлеге— күләрлегедер. Тик Раджа иләс-миләс йөрүдән үптән узган кеше. Шунысы сагайта.

— Нәрсә диде Раджа?

— Яратам, ди...

Гамир сүгенмәкче иде дә, тыелып калды.

— Миңа нәрсә дип әйтәргә кушты?

— Ә-ә. Әгәр Памир каршы килсә, Ксюша укып бө-лгәннән соң сеңелең белән башка шәһәргә күче-ләр китәргә риза, диде.

Гамир эченнән бәрәп чыккан ачуны басып, сөзләгән булды:

— Нәрсә, Раджа “китәм” дидемени?

— Шулай диде инде...

— Нигә минем янга үзе килмәде?

— Ну... беләсең бит инде. Үзләрендә дә күпләр аңа каршы.

Гамир бермәлгә уйлана калды. Төркемнәр ара-сында алыш-биреш уены хупланмый. Андый очрак-лар йөзгә бер булса да, гадәттә, яшь парларны төркемнән читләштерәләр, йә булмаса, парлар а-ралары үк башка урынга күченеп китәләр иде. Ә үз-ләре конкурентлар булган төркемнәрдән парлар алы-шу турында сүз дә булырга мөмкин түгел. Җитмәсә, парлар даирәдә. Әй-йе. Нишләргә соң? Гамир, уйла-нып, шуричка беркадәр төкәлгән калды. Күңел түрәдә шикләнү бетү түгел, киресенчә, аңа барды гына. Күз алдына ресторандагы очрашу күренеше килеп басты. Җәеләп, кунакка килгәндәй булган Шурик, әкрән генә кыймылдаган иреннәр... аңа лагымый микән бу иптәш?

— Сеңелең безнең эшләргә ни кадәр багышлан-ган?

— Ну... минем аңа бернәрсә дә сөйләгәнем юк. Янәшә. Ул безнең малайлар белән дә аралаша-ла... Алар аша берәр нәрсә белсә генә.

— Әйт сеңелең: әгәр Раджа белән алга таба да очрашасы килсә, авызын җиде йозакка яхшы биклә-сен. Аңладыңмы? Әгәр үзләрен яхшы тоталар икән, нигездә, мин мәхәббәткә каршы түгел. Сөешсеннәр туйганчы. Тик синнең урында мин Раджага мәктәп укучысы булган сеңелемне ышанып тапшырмас идем. Бу инде синнең үз эшең. Тагы нәрсә? Шушы гынамы?

— Шул гына, Памир.

Шурик киткәннән соң да Гамир берара уйланып утырды. Әйе, бик матур аңлатты егет кичәге очра-шуны, ләкин Гамир Кавказ тауларында сугышып йөргәндә жирле егетләрдән бер айбергә өйрәнде: кешенең күңелендәме, йөрәгендәме, әллә юкса баш миендәме һәрвакыт сагайта торган, шикләнә тор-ган бер күзәнәге булырга тиеш. Интуиция дип атыл-ган аны галимнәр. Ничә гасырлар буге сугыштан өзелмәгән тау лачыннары әйтте: әгәр синнең өнә шул күзәнәгә тиешле вакытта эшкә җигелми икән, син — сугышчы түгел, син — беренче очракка кадәр исән йөрүче мәет. Тере мәет. Андыйлар беркайчан да чын сугышчы була алмый. Моңа Гамир үз тәҗрибәсендә ышанды. Сугышның икенче елы бара иде. Гамир белән бергә хезмәткә чакырылганнар инде үз срок-ларын тутырып, кайтырга жыеналар. Гамирның исә (көтеп торучысы булмаганга күрәдер инде) күңеле туган якларга бик ашыкмый. Ә егетләр тулысынча иреккә чыккан кебек хис итәләр үзләрен: теләгән ва-кытларында рөхсәтсез диярлек кыштакка чыгып йөриләр, бөтен тирә-якка бер булган киберткә барга-лылар. Кайчакта Гамир да аларга иярә. Язгы матур көн иде. Гамир, тирә-якка карана-карана, әкрән генә юлдан атлый. Алдан. Берүзе. Бераз арттарак калып, өч иптәше бара. Соңгы вакытларда тыныч, шиклән-ерлек урын юк та кебек, ләкин барыбер саклык дигән нәрсә солдатларның канына сеңгән. Юл кы-рыйлары ачык, тик анда-монда гына язын калкып чыккан чүп-чар күренгәли. Күктә — тургай. Кәжә бәтиә кебек йөгәрәсе, сикерәсе, узышасы килгән гамьсез чак бит бу! Менә юл өстендә диярлек сыра-дан бушаган калай банка ята. Киберткән кайткан уңай-да егетләр ташлап калдырган инде. Гамир беренче баручы буларак банканы ераккарак тибеп җибәрү теләге белән адымнарын кызулатты, тик банка яны-на барып җитәрәк алда аунап ятучы шундый ук тагы бер банка күренде. “Әйдә, тегесе минеке булыр!” — дип уйлады ул, арттагы егетләргә күз төшереп. Тик ун-унбиш адым атларга өлгерде микән — йөрәгендә ниндидер шөбһә кымшанып куйды, эченә салкын йөгәрде. “Типмә!” — борылып, жан ачысы белән кыч-кырды Гамир. Соң иде — һавада селтәнгән аякны гына күрергә өлгерде һәм шул мизгелдә үк колак тондыргыч шартлау тавышы белән килгән һава агы-мы аны бәрәп екти. Аңына килгәндә, “Кайтабыз!” дип туган якларына хатлар язган өч иптәше кан эчендә яталар иде...

(Дәвам ы бар)

Татарлыгым

...Татар халкы һаман исән, чөнки аның тамырлары нык. Татар кешесе, кайда гына яшәмәсен, үзенең татарлыгын онытмый.

Индус Таһиров.

Еллар узган саен, күбрәк
Сизәм Жирдә ямь барлыгын:
Язмыш каккан-суккан саен
Ныгый бара татарлыгым.

Булды үзе аптыраган
Мәлләрем юл чатларында;
Ят тарафка, бүтән юлга
Кереп киткән чакларым да.

Хәлсез ауган жирдән мине
Ни күтәрде, ни коткарды?
Чытырманнан туры юлга
Нинди кодрәт алып барды?

Ул — серле көч. Маңкортларга
Нич аңлатып булмый аны:
Ул көч — мине кеше иткән
Татар каны, татар аңы.

Ходай биргән яшәү дәрте,
Тән һәм әхлак чисталыгы,
Борынгыны бүгенгегә
Тоташтырган жеп барлыгы.

Шуңа күрә жиңеп барам
Рух чирләрен, уй тарлыгын;
Айлар-еллар узган саен
Ныгый бара татарлыгым.

Татар бәйрәме

Сабан туге гөрли, сабан туге!
“Алмагач”ын җырла сызгырып!
“Хезмәт туге” диеп, гармуныңда
Сәйдәш көен жибәр сыздырып!

Җилләре дә бүген әллә нинди
Тантаналы — горур-серлеләр,
Шул җилләрдә уйнап җилфердәшә
Милли бизәк чиккән сөлгеләр.

Агып торсын тәмле бал-чайләре,
Чәчәк бәйләмнәре, жәй яме;
Шаккатырып Рәсәй халыкларын,
Шау-гөр килә татар бәйрәме!

Мөһажир сүзе

Идел белән Урал арасы ла,
Гүя ике күзем карасы.
Бәйли-бәйли йөрәк яраларын,
Барасы да безгә барасы.
Рашат Низами.

Ирек САБИРОВ

Татар тарихында сукмакларның
Булмагандыр нич тә такыры.

...Яздай истә калган узган йөздә
Сиксәнәнче еллар ахыры.

Яңа кодрәт алдык, дигән идек,
Җиңәр, диеп, безнең бу барыш;
Әмма бигрәк кыска булып чыкты
Зур өметләр биргән Яңарыш.
Зыялылар берәз шаулап алды,
Һәм — тончыкты, бетте инкыйлап:
Тәкъдиребез биргән язмышыбыз —
Яшәү микән мәңгә зар елап?

Без — милләтнең ерак илчеләре,
Туган илдән читтә яшибез;
Казаныбыз — изге кәгъбә безгә,
Шуннан килә милли көчебез.
Читен заман. Ләкин белми Казан —
Мөһажиргә бүген мең читен:
Хәер сорап кына чыгарабыз
Уралга бер татар гәзитен.
Башкаланы кызыксындырдымы
Ерак милләттәшләр адымы?
Без Ватанга дога кылып тордык,
Ватан безгә бер күз салдымы?

Башкорт туганнарга, әнә, рәхәт.
Без алардан күпкә ярлырак:
Уфалылар көн дә Чиләбедә,
Казанлылар — елга бер кунак.
Берлек барда тереклек бар, диләр:
Җиңәр өчен шиңү газабын,
Без дә сиңа кирәк, Ватаныбыз,
Мин дә сиңа кирәк, Казаным!

...Бөтенләйгә кайтып булмас инде.
Ишетелерме, димен, бу зарым?
Казан! Назлап бер карасың, диеп
Өметләнә нәүмиз улларың...

Вакыт

Яшьли эш күп, вакыт тыгыз иде,
Мул булса да утын учакта;
Олыгайгач көннәр бушар, диеп
Юанадыр идек яшь чакта.

Олыгайдык. Тормыш китабының
Калынлыгы икән — Әфтияк.
Болай да аз вакыт выжлап үтә,
Сәгатьләрне юкка харап итә
Әллә нинди фани вак-төяк.

Өлгермибез. Кояш — баешларда.
Туганнар да үрчи, танышлар да
Күбәйгәннән бара күбәеп;
Куллар житми язучыларга,
Кулъязмалар ята күгәрәп.

Үкенермен соңра... Чәнчеләп лә
Китсен мал-мөлкәте, дачасы!
Бер чумасы иде җырларыма...
...Әллә далаларга качасы?

Вагон тәрәзәсеннән

Хәйран калып барам: нинди генә
Байгыш җирләр юк бу дөньяда!
Кара, малай, адәм балалары
Яшәп ята икән монда да!

Басурманга шактый охшаган бит,
Торсалар да бездән бик ерак:
Йөзләре дә әллә нинди моңсу,
Шул ук сагыш, шул ук былчырак...

Үкенмим

Үкенмим мин. Үткән-беткән инде
Адашулар, бурыч-вәгъдәләр;
Ялгыштым, дип, кайтсаң иде, диеп
Зар елаудан нинди мәгънә бар?

Әйдә, димен, үкенешеп түгел,
Яшик киләчәккә юл ярып!
Дәртле рухта шулай көннәр буга
Йөрмә дусларымны юатып.

Ә кичләрен — хатирәләр баса:
Алар моңсу, алар сизгерләр;
Үкенмим, дип күпме шапырынсам да,

ШИГЪРИЯТ

Рашат НИЗАМИ

Акчарлаклар Реквием

Сез китмәгез, акчарлаклар...

Рашит Әхмәтҗан

Акчарлаклар...
Кеше җаны булып
Офыклардан гүя тирбәлә.
Тормыш кырыс: кинәт бозлар ява,
Көтмәгәндә кайнар җил бәрә.

Яшеннәрне кыеп ала белгән
Акчарлакка — диңгез тубыктан.
Күпме күзләр, күпме фидailer
Карап тора безгә офыктан.

...Диңгезченең каләм тотулары
Бик табигый иде, табигый.
Кара төндә палач кулларыннан
Авып төште Фаил Шафигый.

Нигә икән әжәл дигәннәр
Талантларны һаман чамалый?
Шигъриятә чәчәк аткан чакта
Сулды кинәт Тәүфыйк Камали.

Рәсем-сурәт ясауларга дисәң,
Көп куйган маһир, оста син.
Кайсы болын чишмәсенә төшөп
Югалдың син, Эдуард Мостафин?

Өстәлендә елап ята әнә
Язылмыйча калган әсәр.
Ялталарга китеп, ялт-йолт итеп,
Күккә ашты Мәхмүт Хәсәнов.

Җырның бугазына басмады ул,
Алга барды һаман юл ишәп:
Мәңгелеккә сагыш сәхнәсендә
Басып калды Хәйдәр Бигичев.

Тыңла, заман, татар егетләрен
Сәрхүшлектән, зинһар, айныт син.
Пычак өсләреннән узып китте
Ир уртасы Хәйдәр Гайнетдин.

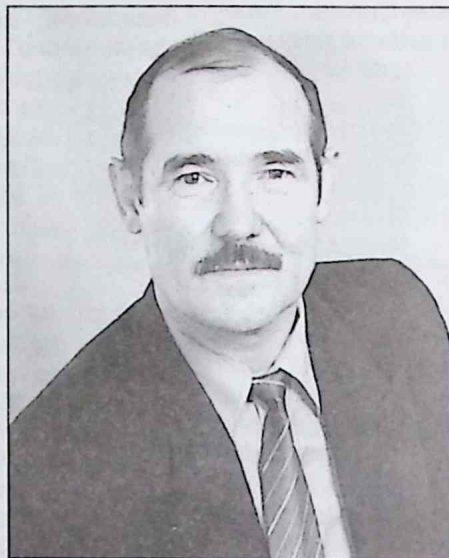
...Акчарлаклар китеп баралар да,
Язлар саен кабат кайталар.
Офык белән кояш арасында
Иңрәп тора серле кайтаваз.

Акчарлаклар —
Китеп барганнарның
Төсе булып уйный күңелдә.
Бу кошларның гомре үлемсездер —
Акчарлаклар оча Иделдә!

сың, ә ул үлеп китә, синең аны көчле итеп күрәсең килә, ә ул сына, төшенкелеккә бирелә... Үзенә буйсынмаган, баш күтәргән, әсәрнең агышын борып жибәргән, башка персонажларның яшәешен үзгәрткән герой тудыру — язучының олы уңышы. Ә моңа ирешү өчен тулы канлы, төгәл характерлы әдәби геройны, тормыш логикасы белән коралландырып, әсәр дөньясына табигый итеп кертеп жибәрү осталыгы кирәк. Әйтик, Шәриф Хөсәеновның “Әни килде” драмасындагы персонажлар йә Туфан Миңнуллинның Әлмәндәр картты, Әмирхан Еники, Аяз Гыйләжев, Нурихан Фәттаһ, Хисам Камал, Мөхәммәт Мәһдиев, Әхсән Баян персонажлары, һичшиксез, авторлар ихтыярыннан башка яшиләр, авторлар төп геройларының язмышларын үз теләкләренә буйсындыра алмыйлар, чөнки ул геройлар яралмыштан тормышчан һәм төгәл булып туганнар.

Әсәрне дөньяга китерүче сәбәпләр һәм көчләр бик күп. Язучы, әлбәттә, күңеле кушканны, йөрәге сораганны яза. Ләкин аның йөрәгенә һәм күңеленә “ижади боерык” бирүче һәм язучыны каләм алырга мәжбүр итүче көч күңелнең тышкары ягында, ягъни — чынбарлыкта: вакыйгада, хәбәрдә, күзәтүдә... Язучының, бигрәк тә — башлап язучының, игътибарын иң тиз җәлеп итә торган вакыйга, әлбәттә, йә куанычлы уңыш, йә коточкыч фәжигә. Бу вакытларда шәхес һәм җәмгыять олы стресс кичерә, бигрәк тә фәжигә вакытында. Фәжигә — югалтулар белән, ә югалту — кызгану, үкенеч, юксыну, сагыну кебек иң көчле хисләр белән бәйлә. Фәжиганың сәбәпчесе кеше, төркем, ил булганда, аларга карата, ачу, нәфрәт, үч кебек актив хисләр туа. Әлеге хисләр, әйтик, мәхәббәт хисенәң сизелерсизелмәс мең төсмере белән чагыштырганда, бик күпкә җетерәкләр, кискенрәкләр, калкураклар, һәм алар белән “эш итү” дә бер караганда жайлырак кебек.

Әдәби очрашулар вакытында кайберәүләрнең “Муса Җәлилне фәжигә бөөк шагыйрь итмәдеме?” дигән сорау бирүләре урынлымы, түгелме? Әлбәттә, урынлы. Әгәр дә Муса Җәлил фашистлар тарафыннан җәзалап үтерелмәсә, аның “Моабит дәфтәрләре” булмаса, ул үзгәрәк шагыйрь булыр иде... Ләкин җәлилчеләр арасында Мусадан башка да шагыйрьләр булган бит!.. Аларның шәхесләренә дә бер үк фәжигә кагылган, үзләрен бер үк төрмә җәберләгән, бер үк гильотина башларын кискән... Берсе дә шагыйрьлектә Җәлил биеклегенә күтәрелә алмаган бит! Бүгенге укучыларның бик күбе, бигрәк тә рус йә башка телләрдә укучылар, Җәлил шигырьләрен шагыйрь язмышына бәйсез рәвештә укыйлар. Шуңа карамастан да шигырьләр аларга көчле тәэсир ясылар. “Моабит дәфтәрләре” циклында “төрмә шигырьләре” юк дисәк тә ярый. Төрмәдә Муса Җәлилнең, дәрәсән әйткәндә, фронтта мөмкинлек булмаганга язылмыйча калган шигырьләре язылган! Муса Җәлил аларны үз фәжигәсеннән өстен була алганга күрә язган!

Рашат НИЗАМИ

Язучы нәрсәдән башлана?

Мин үз-үземне аңларга теләм.
Алексей Толстой.

Әдәбият, иҗат эше шундый катлаулы нәрсә ки, ул үзенәң серләрен бөтен кешегә дә ачып бирергә ашкынып тормый. Ә шулай да... әдәби-иҗат эшенең төп чыганаclarы кая барып тоташа, аның язылмаган кануннары бармы, булса — ул нинди тылсым-табышмаклар белән уратып алынган? Әдәби кыйммәтләр тудыруның психологик һәм диалектик закончалыклары нәрсәдә, сүз художнигының эшчәнлегенә нинди факторларга бәйләнгән? Әсәрдә авторның шәхесе, биографиясе, шәхси каршылыклары ничек, ни рәвешле чагылыш таба?

Аһ, нинди серле, кызыклы, катлаулы сорау һәм җаваплар көтеп тора безне! Әйтергә кирәк, әлеге сорауларга кыска гына бер язма аша тулы җавап табу мөмкин дә түгел.

Әдәби әсәрнең туу тарихын, авторның биографиясен һәм тормышындагы төрле сикәлтәләренә ныграк өйрәнү — андагы геройлар язмышын тирәнрәк аңларга ярдәм итә. Әйтик, Толстой “Анна Каренина” романының яисә Гаяз Исхакий үзенәң “Ике йөз елдан соң инкыйраз” дигән әсәренәң ничек туу тарихын сөйләп яки язып калдырган булсамы, без никадәрле мәгълүматка ия булган булыр идек. Дәрәс анысы, күп кенә әдипләрнең көндәлек яисә язмаларына иҗат процессына кагылышлы кайбер кызыклы уй-фикерләр “саркып”

керә керүен. Ләкин болар — диңгездән бер тамчы гына...

Сөйләшеп утыруларның берсендә шагыйрь Нәжәр Нәжми мине бер фикере белән шаккатырган иде. Совет космик аппаратлары Айның теге ягын фотога төшергән чаклар. Менә, ди, Айның Жиргә күренгән ягы бар һәм күренмәгән ягы бар. Айның күренгән ягы шикелле, китаплары аша язучының ижаты, аның әсәрләре безгә таныш. Ә инде аның шәхси тормышын, әсәрләренең язылу тарихын Айның күренмәгән ягына охшатырга мөмкин.

Әлеге фикер, яңа, көтелмәгән чагыштыру бик нык исемдә калган.

Тукай да бит әнә: “Килер вакыт, һәр әдипнең тәржемәи хәлен җентекләп өйрәнерләр” дигән фикер әйтеп калдырган. Бу җәһәттән аның “Исемдә калганнар” язмасы әле дә булса зур кызыксыну белән укыла, шагыйрьнең тормыш юлын һәм ижатын ныграк аңларга ярдәм итә.

Бервакыт миңа — университет юлламасы белән мәктәпкә җибәрелгән яп-яшь укытучыга — сигезенче сыйныф укучылары мондыйрак сорау биргәннәр иде. Янәсе, фәлән язучының биографиясен сөйләттереп, нигә безне болай интектерәсең, абый? Физика һәм химия дәресләрендә без Ньютон һәм Менделеевларның тормыш юлын өйрәнмиз бит. Гагарин, Титов кебек атаклы космонавтлар биографиясе дә дәреслеккә кертелмәгән, имеш.

Мин җавап бирергә әзер идем. Якынча болайрак дидем: “Әдәби әсәрләргә фәкать язучының биографиясе һәм ул яшәгән чор аша гына ныклап аңлау мөмкин. Ә инде атаклы галимнәрнең тормыш юлын, әгәр кирәк санаса, фән дөньясына киләсе кешеләр өйрәнсен”. Әлеге фикеремнән мин хәзер дә бер тамчы чигенмәс идем.

Син ни өчен язучы булып киттең, моның “чишмә башы” кайларга барып тоташа?

Гомеренең билгеле бер өлешендә һәр олуг язучы үзенә әнә шундый сорауны куймый калмастыр, мөгаен. Бу бит — күпмедер дәрәжәдә үз-үзеңне аңларга тырышу, язганның өчен имтихан тоту дигән сүз. Иң яхшысы, әйдәгез, кайбер әдипләрнең сүзенә колак салыйк.

Туфан Миңнуллин: “Әгәр дә иҗат белән шөгыльләнүчеләрнең нәсел-нәсәбен тикшерсәң, анда берничә “жүләр”не табасың. Минем әтием дә шундыйрак иде. Үзе менә дигән бухгалтер, районда билгеле кеше. Үзе шигырьләр дә язгалый... “Иҗат нәрсә ул?” дигән сорауга кешелек дөньясы күптән җавап эзли. Иҗатчы буларак, язучы үзендә актарына, үзен аңларга тели”.

Батулла: “Иң башта, сабий чагымда, әбием Мәгъсүмә карчыкның бәетләрен, әкиятләрен, изгеләр турындагы хикәятләрен, аның курай, кубыз, сорнай уйнаганның, авылым риваятләрен тыңларга кирәк булгандыр... Ләкин “әдип” дип аталыр өчен милләт язмышы турында кайгыртучы, көрәшче каһарман булмыш

кирәк”.

Илдар Юзеев: “Бер мәктәптә миннән укучылар: “Шигырь язарга иң беренче кем өйрәтте?” — дип сорардылар. “Әни!” — дидем”.

Фәүзия Бәйрәмова: “Минем алга таба язучы, иҗат кешесе булып китүемә ике нәрсә нык тәэсир итте. Берсе — үзем үскән авыл табигате, икенчесе — яшәтән укыган китапларым...”

Бу сүзләргә аңлатма биреп тору кирәкмәстөр. Дөньякүләм танылган Чыңгыз Айтматов истәлекләре нәкъ шушы фикерләргә тәңгәл: “Минем балачакым ерак бер авылда узды. Каршыма утырып та, тез башына утыртып та әбием гел әкиятләр сөйли торган иде миңа. Шуңа әкиятләр аша мин өр-яңа дөньяга килеп элгә идем”.

Максим Горький, һәр кеше үз гомерендә бер китап яза ала, дигән. Әгәр диңгезчелеккә гади бер матрос булып ялланмаса, җәмгыятьтәге гаделсезлекләргә һәм язмыш чыбыркысын үз җилкәсендә татымаса, Джек Лондон “Мартин Иден” дигән атаклы романын, ай-һай, яза алыр иде микән?

Шушы ук фикерне диңгезче, татар әдibe Миргазиян Юныска карата да авыз тутырып әйтеп була.

“Син иҗат эшенә кайчан, ничегрәк кереп киттең?” — дип сорагач, шагыйрь Равил Фәйзуллин:

— Мәктәптә беренче буласым килде! — дип җавап биргән иде миңа.

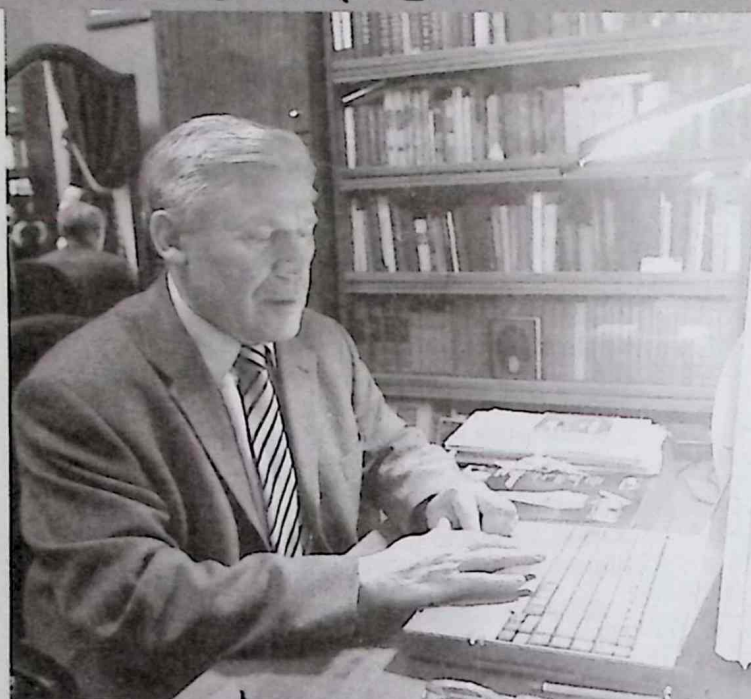
Әйе, бу тормышта кемнең беренче буласы килмәс икән? Балалар яисә олылар көрәше булсын, Сабан туенда да бит бәйгегә әнә шундый хис-теләк белән чыгалар.

Биография дидек... Аның иң беренчел, кызыклы өлешләре балачакка һәм мәктәп елларына карый. Теләсә кайсы агачның кәүсәсенә, божра-божра булып, еллар тамчысы түшәлгән була. “Укый” белсәң, андагы сырлар һәм борылмалар күп нәрсә турында сөйли... (Патефон талинкәсендәге сырлар сымак).

Тормыш-яшәештә “беренче” сүзенә гаять тирән мәгънә салынган. Беренче тәпи атлау. Беренче алданулар. Беренче сыйныф. Беренче мәхәббәт һ.б. Шәхси тәҗрибә, күңел кичерешләре һәркемдә әнә шулай туплана, алмаз ташларыдай кристаллаша. Без барыбыз да балачак иленнән, ди Сент-Экзюпери.

Балачак һәм мәктәп еллары турында Сибгат ага Хәким сүзләре дә игътибарга лаек: “Татар язучыларының кайсыны гына алма, аларның зур әдәбиятка юллары мәктәп бусагасыннан башланып киткән. Башлап язучу рухын мәктәп уяткан. Нәкый Исәнбәт, Муса Җәлил, Әхмәт Фәйзиләрнең архивында үз куллары белән чыгарган журналлар хәзер дә саклана. Журналны үзләре бизәгән, исемне үзләре кушкан...”

Балачакта ниләрдер язып караган кешенең һәммәсе дә язучы булып китмәс китүен. Ләкин киләчәктә нинди генә һөнәр сайласа да, аның эшләгән эше, кылган гамәлләре тирә-яктагыларны үзенең матурлыгы һәм камиллегә белән, һичшиксез, сокландырып торачак.

Мин студент чаклардан үк язучылык хезмәте турында китан (эссе) язарга хыяландым. Күп кенә каламдәш дүсләрыма хат белән дә, телдән сораулар белән дә еш мөрәжғәгать иттем.

Менә Татаристанның халык шагыйре Ренат Харис минен түбәндәге сорауларыма җавап язган иде.

1. Сөз ничек һәм ни рәвешле язучы булып киттегез икән? Моңың "чишмә башы" кайларга барып тоташа?

2. Әсәриңең героең риза яктан аның авторыннан да өстәлчәк булырга мөмкинме?

3. Иҗат процессында геройларың сезнең ихтыярга буйсынамы, әллә алар бәйсез-мөстәкыйль яшиме?

Әйдәгез, шагыйрьнең җавапларын бергәләп укып чыгык әле.

Ренат НИЗАМИ.

Ренат ХАРИС

Аңым жаным белән сөйләшергә өйрәнгәч

Минем әнием дә, әтием дә — укытучылар. Әтием гомере буге тар әдәбияты укытты. Миңа 10-11 яшьләрдә алар авыл клубы сәхнәсендә үзешчән спектакльләргә куярга катнашалар иде. Шундый чакларда әтиемнең "Үзем дә бер пьеса язсам әле!.." дип әйткәннәрен хәтерлим. Мин ул пьесаны шактый еллар көтеп йөрдәм. Әтидән, кайчан язасың инде, дип күп мәртәбәләр сорадым. Ул һәрвакыт вакыты юклыкка сылтый иде. Чынлап та, аның вакыты бик тыгыз булгандыр: сугыштан соңгы елларда гаиләне алып барулар авылда җиңел булмаган. Шуңа пьесаны көтә-көтә, мин үзем дә, яшереп кенә, ниндидер диалоглар язгалардым. Алар, әлбәттә, югалганнар. Царскосельский лицейда Пушкинны язучы һәр кәгазьне сакларга өйрәткән кебек, мине һәр язгамны

сакларга өйрәтүче булмаган, хәтә дә булмаган. Мин — Пушкин түгел.

Әнием ягыннан дәү әтиемнең туганнан-туган энесе — күренекле шагыйрь Максуд Сөендекле. Ләкин менә шул дәү әтиемнең әдәби сәләте булу-булмавына дәлилләрем юк. Ул рәсемгә бик оста иде, майлы буяулар белән ясалган картиналар өй тулы иде.

Моңың белән мин ни әйтергә теләм? Иҗатчы буласы кеше "киргенә күрә ярагы" дигән иҗади этәргечне тоярга сәләтле булырга тиеш. Бу сәләт аңа геннар аша бирелгә дә, тәрбия аша килгә дә мөмкиндер дип уйлыйм. Сәләтне үстерү, йә үтерү — бусы инде мәсьәләләр мәсьәләсе!..

Шул ук елларда мин композитор булырга хыяллана башладым. Әтием Казаннан хромка гармун алып

кайтты. Нота белмәгәнлектән, гармун теймәләренә цифрлар сугып, мин берничә көй яздым. Аларны әтиләргә дә уйнап күрсәтә идем. Күрәсен, ул музыка примитив булгандыр, өлкәннәрнең мактавында кояш нурлары бик үк чәчрәклек булмый торган иде. Мин моны тоям, уйланам, борчылам... Гарьләнә дә идем булса кирәк, юкса бүгенгәчә хәтеремдә йөртмәс идем. Мин композиторлык сәләтемнең амбициямнән чагыштыргысыз дәрәжәдә бәләкәй булуын, бу шөгылемнең перспективасыз икәнлеген шактый тиз аңладым — нота белмәгән, музыкаль белем алмаган килеш музыка язучы ташладым.

Моңың белән нәрсә әйтергә теләм соң? Шуны — иҗатчы булырга җыенган кеше үз сәләтенә үз амбициясенә туры килү-килмәвен вакытында чамалап алырга тиеш. Сәләтең амбицияңә туры килмәслек икән, аңардан күпкә кечерәк икән, син, күпме генә көчәнсәң дә, иҗатның бу тармагында фәкәт дилетант, йә булмаса вак кәсепче генә булып калачаксың... Шунысын да әйтим: нәселәмдә миндәге ген-

нар белән тоташкан Сәйдәш Гари-фуллин кебек күренекле музыкантлар, Фәрида Фәезова кебек чын композиторлар да бар...

Аннары мин рәссам булырга хыялланып йөрдем. Бик күп рәсемнәр ясадым. Әмма авыл шартларында миңа сәнгатьнең бу өлкәсә буенча да профессиональ дәресләр алырга туры килмәде. Шулай да мин, жиденче классны тәмамлагач, Казан сәнгать училищесына килеп карадым. Дәрәсрәгә — мине анда әниемнең бер энесе алып барды. Училище директоры Зуев Евгений минем рәсемнәргә карап торды да, “Жаль, но вы уже на этот год опоздали — приемные экзамены давно кончились, приезжайте на следующий год”, дип чыгарып жиберде. Ә шул көздә мин Буа шәһәренә А.Луначарский исемдәгә мәктәбенә укырга киттем. Ул елларда район газетасы каршында Барлас Камалов житечеләгендә әдәби түгәрәк эшли иде. Шунда йөри башладым һәм... гәзит бите кадәр гәзит битендә беренче шигыремне күрдем. Башларым әйләнеп, күңлем әллә кайларга очып китте!

Моның белән нәрсә әйтмәкче буламы? Моның белән мин иҗатчы язмышында очраклылык һәм ирешкән беренче уңышның ни дәрәжәдә мөһим көчләр икәнлеген аеруча аңсызымламакчы буламы. Әйitik, шул елларда Буада бер күренекле рәссам яшәсә һәм мин аның кулына килеп эләккән булсам? Рәсемгә һәвәслек миндә әлегә кадәр югалмады бит! Хәтта бер тапкыр булса да персональ күргәзмә оештыруга кадәр барып житедә. Ләкин мин барыбер профессиональ рәссам булып китмәдем, чөнки рәссамлык сәләте амбициягә караганда бик күпкә түбәнрәк булган, күрәсәң...

Шулай итеп, мин махсус белем алуға һәм профессиональ осталыкка бәйле булмаган иҗат өлкәсенә — әдәби иҗат дөньясына — аяк бастым. Ләкин бу ноктадан “Язучы” дигән тау башына кадәр ара бик ерак иде әле.

Мин жаным тәнемә сыймый

башлагач, аңым жаным белән сөйләшәргә өйрәнгәч, бу әңгәмәне тыңларга теләүчеләр табылгач кына язучы була башладым бугай... Ләкин бу ноктадан да “Язучы” дигән биеклеkkә ара бик ерак иде әле — тормыш тәҗрибәсә аз иде...

Әдәбият сөючеләр белән очрашулар вакытында еш кына автор һәм аның персонажлары турында сораулар иштергә туры килә: әсәрнең герое рухи яктан автордан өстенрәк була аламы, автор тормышта — бер, ә иҗатта бөтенләй икенче кеше булып яшиме һәм башкалар...

Бу сораудан: “Язучы” дигән биеклеkkә күтәрелгән автор, әлбәттә, үзенә персонажларыннан бик күп ягы белән өстенрәк була”, — дип жавап биреп тә котылып булып иде. Чынлап та, минем фантазиям жимеше генә булып туган персонаж ничек инде миннән акыллырак, кыюрак, булдыклырак була алсын — ул бит, ахыр чиктә, минем акылмның бер бөләкәй кыйпылчыгы гына! Андый персонажлар бер әсәрдә дистәләгән булырга мөмкин, һәм иҗат гомерендә язучының дистәләгән күп персонажлы әсәр иҗат иткәнән дә оңымаска кирәк. Алмагачның бер ботагы бөтен алмагачтан баерак булуы мөмкинме? Ләкин, әйitik, Ж.Тәржемановның “Көмеш дага” романындагы Лобачевский роман авторынан “акыллыракмы”? Муса Жәлил турында поэмалар, романнар язган авторлар рухи яктан үз персонажларыннан өстенрәкләрме? Йә булмаса, романдагы Лобачевский тормыштагы Лобачевскийдан өстенрәк була аламы? Бу сорауларга ничек жавап бирергә?

Беренче карашка беркатлы булып күренгән бу сорауларга жавап бирүе бик үк жиңел түгел... Аларга очрагына карап кына жавап биреп буладыр һәм ул жаваплар барыбер акынча гына булып чыгачаклар...

Персонаж башлыча язучының идеяләрен, уй-фикерләрен мөмкин кадәр күбрәк, калкурак, терерәк

итеп күрсәтә алган сыйфатлардан гыйбарәт. Димәк, язучы, әйitik, Ж.Тәржеманов, Лобачевский персонажын иҗат иткәндә, фәкәт үзенә кирәкле буяуларны, деталләрне, сыйфатларны гына алган. Калганнары романга кермәгәннәр. Шулай итеп, персонаж Лобачевский чынбарлыктагы галимнең бер өлеше генә булып чыккан. Ләкин язучы роман персонажын тормыштагы Лобачевскийда булмаган, әмма үз тәҗрибәсендә булган һәм әсәрнең логикусы таләп иткән кайбер нәрсәләр белән баеккан булуы да ихтимал. Мондый өстәмәләр, әлбәттә, зур осталык белән һәм чамасын белеп кенә эшләнергә тиешләр, һәм моның өчен автор чын язучы булырга тиеш. Юкса һәр өстәмә — алдашу, ялган, уйдурма булып кабул ителәчәк. Персонаж тарихи шәхес булган очракта, шундый уңышсыз өстәмәләр аңарга яла ягу булып чыгачак.

Язучы үзенә персонажларына үзәндә булмаган һәм уңай, һәм тискәре сыйфатларны да бирә. Моңа мисаллар — һәр әсәрдә. Әгәр дә язучы каракны, сукбайны, йә бер жинаятьченә әсәрнең персонажы итә икән, аның үзен дә шул сыйфатларга ия дип әйтергә бер нигез дә юк. Язучы бик еш кына үзенә идеалын сурәтли — Чернышевский, Тургенев йә Фатих Әмирхан кебек. Чын язучы үз жанына тормыштагы теләсә нинди кешенең тәнен киеп карый ала, әсәрәндә шул шәхес булып карый, хыяллана, яши. Ул аларны аңлый, жанына кертә, ләкин үзе булып жала.

Язучының жанында персонажлар ничаклы күп булса, ул шуның чаклы бай, көчле һәм кызыклы. Ә язучының үзенә исә шул персонажлар армиясенең Чыңгызжаны булу олы канәгатьлек хисә китерә. Менә бер персонажыңны жибереп укучыларың күңелен яулайсың, менә икенчесә, өченчесә... унынчысы белән... Ләкин үзең тудырган кайбер геройлар, көтмәгәндә, үзеңә буйсынмый башыйлар. Дөнья әдәбиятында да, татарныкында да моңа мисаллар шулай ук күп... Син персонажыңны яшәтмәкче була

Әнәс ХӘСӘНОВ

(хикәя)

*Төн уртасында күктә
фәрештә очып узды.
М.Ю.Лермонтов*

Сәлихжан да аны өзелеп яратты... Әле дә хәтерендә —
никах укылып, туй мәжлесеннән соң аларның икәвен генә
калдырып, әти-әниләре, туган-тумачалары таралып беткәч,
алар Сәлихжан белән алгы якка чыктылар да тып-тын кал-
дылар. Сабира мичкә барып сөялде, Сәлихжан урындык кы-
рыена чүмәште. Алар, үпкәләшкән кешеләр сыман, бер-
берсенә карарга уңайсызланып, шулай шактый сүзсез тор-
дылар. Сабира, күтәрелеп карарга оялып, күлмәк жиңен
бөтөрләде, Сәлихжан беренче күргәндәй кулларына, тыр-
накларына текәлде.

Киеренкелекнең озакка китүен чамалап кияү башын
күтәргәч, аларның карашлары очрашты. Икесе дә көлеп
жибәрделәр, күңелләре жиңеләеп китте. Сәлихжан очып
килеп Сабираны күтәреп алды, битләреннән, күзләреннән
үбә-үбә аны караватка, ап-ак жәймәләр, мөндәрләр өстенә
китереп салды...

Ире белән тәүге йокы урынын Сабира үзе хәзерләде.
Оялмады, “ястык кызлары” эшен ул үзе эшләде. Ап-ак
жәймәләрне үтүкләде, мамык мөндәрләрне кабартты, тыш-
ларын үтүкләп киерттте. Чигелгән кашагалар, сөлгеләр
эленгән, пөхтә итеп жыештырылган өйдә, ап-ак чыбылдық
эчендәге биек агач карават патша кызлары ятагыдай, күпе-
реп, бизәнәп, беркем аңлата алмаслык тәмле-ләззәтле, ял-
кынлы-канатлы, шикәрле-баллы, сихри мөхәббәт, сөю хисе
белән өрәтелгән ике бөхетле жан-тәннең бергелеп эрүен
көтеп калды. Мәнә ул гомергә бер генә килә торган бөөк,
хәләл мизгел житте.

Бу чәчәкле, хуш исле яз, май ахыры, бөтен тереклек гөж
килеп торган, тугайдагы таллар арасында сандугачлар
мөхәббәтләреннән шашынган 1941 елның гүзәл май төне
иде.

Ә озакламый дөньяга коточкыч афәт килде, адәм ажда-
насы кешеләр өстенә ыжгырып ябырылды, яшьләрнең бал-
лы-ширбәтле көннәре дип тормады. Инде әллә кайда, ерак-
та, бик еракта адашып калган ул көннәрне хәтеренә ките-
рергә тырышса да, хәзер Сабирәттәй күз алдына һаман да
бер генә манзара килеп баса. Әнә аның Сәлихжаны жигүле
арбага утырган да яшьле күзләрен яшь хатынына төбәгән...

*Сабыр төбә
сары сатын*

Әнә ул күздән югалганчы кул изи-изи калкулык астына төшеп югала. Сабирәттәй жанашы белән тулыр-тулмас бер ай гомеренә матур, күңелле мизгелләрен дә искә алырга тырыша. Тик алар биектә, зәңгәр күктәге каурий болытлар сыман беленер-беленмәс, сизелер-сизелмәс кенә каядыр шуалар да шуалар. Күз алдына тагын шул кузгалырга теләмәгәндәй таптанып торган ат, артка карап утырган иренәң кул изи-изи китеп югалу күренеше пәйда була...

Аннары Сабирәттәй Сәлихжан белән сөйләшә башлый.

— Сәлихжан, Сәлихжаным, күз нурым. Киттең дә югалдың. Фронттан бер-ике генә хат салдың да суга төшкән сыман юк булдың. Сөякләрең кайда гына тилмереп ята икән? Син бит Сабираңның кайнар назын татып кына өлгердең. Син бит икебез багыреннән өзәлөп төшкән улыбызның дөньяга килүен дә, тупырдап тәпи йөрөп китүен, ай үсәсен көн үсеп, ни арада кул астына килеп керүен дә, минем таянычым булып китүен дә белмисең.

... Көттө, кышкы озын төннәрдә, жәйге озын көннәрдә, салкын яңгырлы көзләрдә көттө Сабираң. Язгы таңнарда елап, сагынып көттө бит ул. Син төшеп югалган калкулык өсләренә менеп, күзләре талганчы карап та, капка төбегездәге такта урындыкка утырып язгы салкынча кичләрдә дә, яңгырлы көзгә кичләрдә дә, эштә дә, ялда да, төштә дә, өндә дә туктаусыз көттө. Кайтыр, бер кайтыр дип, күңелә белән ышанып көттө.

Кайчан кайтыр икән соң ул, аның каракучкыл чәчлө, кара кашлы, яшел күзлө, киң маңгайлы, елмайса, тирә-якка кояштай нур сипкән йөзлө Сәлихжаны? Яз кайтса, Сабира аны жиңел, йон күлмәгә өстеннән ап-ак альяпкыч, башына ак яулыгын арттан бәйләп каршы алыр иде. Кочагына сеңеп, олак итеп басып торыр иде. Елар идеме икән? Юк, еламас иде, янында улы булгач, аңа күз яше күрсәтү килешмәс иде. Сабыр гына карап, улын кулына күтөрөп, әтисенә бирер иде дә, ике иренәң колаклашып сөешенә шатланып, бәхетлө елмаеп басып көтеп торыр иде. Аннары Сәлихжаның бер кулын үзе, икенче кулын улы тоткан килеш алар авыл урамы буйлап өйләренә кайтырлар иде. Аннары...

Юк шул, кайтмый аның Сәлихжаны, кайтмый.

Кыш кайтса, ире калкулыкка күтөрөлүгә, аның сандык төбеннән әллә кайчан бәйләп куйган оекбашларын алып, каршына йөгөрер иде дә, салкын битеннән үбеп, бәсләнгән мыегын чип-чиста кулъяулыгы белән сөртөр иде. Олак хәбәрсез югалып йөргәнгә, күңелендә мең кат борнап, мең дә бер кат эреп юкка чыккан үпкәсен сиздермәс иде. Сиздерсә дә, аннары гына, Сәлихжанның тимердәй нык, каты күкрәгенә башын салгач, иренәң хәтерен саклап кына:

— Шулай бик сагындырып кына кайтырга булдыңмыни? — дияр иде. Аннары...

Юк шул, кайтмый Сәлихжан. Жәйге эссе көндә кайтса, кулына тәмле катыктан сап-салкын чышмә суына гына ясаган, Сәлихжан ярата торган әйрәнне банкага салып каршына йөгөрер иде. Аның сусынын басканчы йотлыга-йотлыга эчкәнөн карап торгач, Сәлихжанның исен китереп:

— Каралә, улың да монда табан чаба. Тәмам егет булды бит инде. Печән жыя, бәрәңгә утырта, утын кисә. Инде үзенә кызлар да күз сала башладылар. Син генә олак йөрдең. Инде көтә-көтә тәкатем калмады ләбаса, Сәлихжан. Әти-әни картайды. Сине көтә-көтә елап, әнинәң күзләре тонды бит, — дияр иде. Аннары... аннары, ул сап-салкын су белән Сәлихжанның бит-кулын юдырыр иде, тиз-тиз чәй өлгертер иде. Аннары кайнар итеп мунча ягар иде.

Юк шул, һаман кайтмый Сәлихжан. Шулай кайтмас булды микәнни инде? Аның бит үлем хәбәре килмәде. Димәк, исән.

Көз кайтса, алдан хәбәр дә бирсә, ул Каратун стансасына барып, поезд килгәнне көтеп алыр иде. Юк, юк, улы Рушан авыргалап торган олы яштәгә әнисен ялгыз гына юлга чыгарып жибәрәме соң! Алар икәүләп Сәлихжанны көтеп алырлар иде дә, күрше Фәсах машинасына утыртып алып кайтырлар иде. Ә юлда сөйләшөп туйгач, Сәлихжаным моннан соң бер генә сәгатькә дә аерылышмаска ант иттерер иде. Әй, оныга язган ич әле ул. Әтисе белән Рушанны таныштырганда әйтсә сүзләрен дә уйлап куйган иде ич.

— Менә, Сәлихжан, бу жегеткә каралә син. Бу бит синең улың, минем күз нурым, — дияр иде. — Ул булмаса, мин сине сагындан саргайган булыр идем. Әле дә ярый ул булды, — дияр иде. Аннары... аннары Сәлихжанының агарган чәчләрен сыйпар иде, маңгаендагы, битендәгә жырчыкларын сыпырып, үбәр иде. Әгәр инде Сәлихжан:

— Әй, Сабира, синең чәчләрең, кашларың агарган икән ич, — дисә, аптырамас иде.

— Чәчне аны хәзер буяп та жөриләр, жанкисәгем. Тик менә исәпсез-сансыз йокысыз төннәр, йөрәкне коршаулаган кайгылы-хәсрәтлө көннәр тулы узган гомерне, бер күрергә зар булып үткән гомерне ничек кире кайтарасың, — дияр иде.

Юк шул, кайтмый Сәлихжан. Кайчан да бер кайтса, Сабирәттәй, күзлеген кат-кат сөртеп, бәрәңгә басуының түренә үк чыгып каршылар, ике куллап күрешер иде.

— Кайттыңмы, жаным. Бик-бик көттек бит без сине. Көтә-көтә жөлегөбез корыды бит инде. Әти-әни гүр ияләре булдылар. Исәнлеген-саулыгын ничек, авырмыйсыңмы? Син мине алай ук кысма әле. Билләрем, аякларым, буыннарым сызлап тора шул, сез ирләр булмагач, бөтен авырлык безгә төштө шул, жаным. Ватылдык, ватылдык. Ил йомышы белән күп йөгөрдөк, күп, — дияр иде. — Йөрәкме? Чәнчешә шул, чәнчешә. Ничек чәнчешмәсен соң ул! Барына да түзгән, нәүмиз йөрәк бит, жаным. Инде, улың да күптәннән кайтканы юк. Әфган дигән гыйфрит чыкты ләбаса. Шунда инде ул, әфисәр бит ул, — дияр иде. — Ярар, бу хакта аннары сөйләшербез, жә, жә үзең сөйлә инде. Кайларда югалып йөрдең? — дияр иде. Аннары инде, Сәлихжанының күңелә кителмәсен дип, улларының бер карасаң күз явын алырлык егет булып үсеп житкәнөн, менә дигән чибәр, акыллы кызга өйлөнөп жибәргәнөн сөйләр иде. Үзләренәң зөфаф төнөндә Сәлихжанның:

— Хур кызлары да мондый итеп урын жәя алмас. Мин синең уңганлыгыңны беләм. Ну, бу хәтлө үк дип башыма да килми иде, матурым, — дигән сүзләрен истә тотып, яшьләргә урын-жирне үзе жәйгәнөн сөйләр иде.

... Инде бусын ничек итеп сөйлим икән сиңа, күз нурым? Мин хәзер тулы бер ятимә бит, бәгърем. Рушаныбыз әфисәр, хәзер Әфганда әле менә, хаты да күптән килми шул, дип әйткән идем ич әле. Инде хәзер ул да юк, Сәлихжаным.

Улыбызның кургашын табутка салган гәүдәсә генә кайтты шул, жаным. Ачып карарга да рөхсәт юк, диделәр. Инде мин Сәлихжан, бөтенләй ятимә. Син жүк, Рушан жүк. Сәрия дисеңме? Ул да жүк шул хәзер. Кияүгә чыкты бит ул. Рушаны ул да минем күк өзәлөп көттө-көттө дә, табуты килгәч, үзен-үзе белештерми ничә айлар бую жылады. Мин инде акылына зыян килмәсен дип кара кайгыга баттым. Тора-бара игә килде инде аннары. Ничек чыдадың, дисеңме?

Әй, жаным... Минем жерәгем урынында кара жанган кисәу башы ғына калгандыр инде. Ачуланмасаң, бер сүз әйтмисең, Сәлихжан. Ни тикле авыр булмасын, Рушанымның кабере янына барсам, дога укысам, жанымны басып яткан авыр таш төшкән сыман тоела. Аның, ичмаса, кабере бар. Ә синең? Бер кеше башына шул тиклем кайгы-хәсрәт килсен әле, ә? Сәрия китте шул, китте. Рушаным күмгәннен соң ике еллап бергә яшәдек. Бик тату тордык. Тик яшә жан бит ул. Бер мәлне күрше авылда укытучы булып эшләүче Хәниф атлы жегет килеп аягыма егылды.

— Сабирәттәй, жаным, мин бит гомерем буге Сәрияне яраттым. Рушаным чыккан та уйлаганым, яратканым ул булды. Зинһар өчен гафу ит. Без сине ташламабыз, рөхсәт ит, бергә булайык ла, — диде. Рәхмәт, Сәрия үзе:

— Әнкәй, син ничек әйтәсең, мин шулай итәм. Тик рәнжемә генә, зинһар, — дигәч, мин кызым шикелле яқын, үз иткән кешемә ничек итеп каршы торыйм ди. Үзәгем өзәлсә өзәлде... Фатиха бирдем. Син дә шулай итәр иең бит, Сәлихжан, шулаймы?

И, Сәлихжан канатым, күз нурым. Мин аларга үз кулым белән урын жәйдем бит, жаным. Һай, ул кичтәгә хәлемне белсәң иде!

...Әйе, Сабирәттәй килененәң ай-ваена карамый бу юлы да яшәләрәң үзе хәзерләде. Тыпырчынган йөрәгән баса алды, бу көн берәүләрнең кадерле, матур никах көне иде бит. Караватка яңа мөндәр-юрганнарны китереп өйдә, бер бөртек тузан да калдырмыйча тәрәзә төпләрен сөртеп чыкты, гөлләргә су бөркеп, сөртеп хушландырды, бүлмә һавасын алыштырды. Бизәклә ак чыбылдық артында кияү ятагы бизәнәп-ясанып яшәләрне көтеп калды. Бу юлы инде теге агач карават тугел, ә көмеш шарлары ялтырап торган тимер карават иде...

Кунаклар яшәләрәң бәхет-сәгадәт, ямьле тормыш теләп таралгач, Сабирәттәй дә догаларын укып, ак келәткә жәйгән урынына кереп ауды. Бик арыган иде ул, бик арыган иде, тик күзенә йокы ғына кермәде. Миен-йөрәгән сызлавык сыман имеп торган авыр уйларыннан арыныр өчен кат-кат дога укып та карады, юк шул, йокы алмады.

Кая алсын соң ул, кая алсын! Бүгөн бит ул Рушаны ятагына кияү итеп бөтенләй чит кешенә салды. Үз кулы белән урын жәйде. Йөзенә әз генә дә әрнү, үкенү, ризасызлык галәмәте чыгармады. Елмайды, сүзгә катнашты, кунаклар сыйлады, ә уе, йөрәгә аның читтә иде. Ул күңелә белән барын да аңлай, үзе үк килененә ризалык биргәнә, аңа һич кенә берни дә әйтә алмады. Ә менә улы урынына (улы урынына!) чит кеше кереп ятуы аның аңын, зиһенен томалый, күкрәгенәң әллә кай жиреннән борнап чыккан әрнү карчыкның йөрәгенә, башына үрмәли, богаулы, буа, тынын кыса иде. Мондый чакларда кайры корты сыман жанын-рухын кимәргән, адәм күтәргесез газәптан гажиз булган Сабирәттәй Ходайга сыена иде.

Йөрәгә тартышып-тартышып чәнчи башлагач, карчык торып утырды.

— Йа, Ходаем, йа Раббым, шушы колыңа сабырлык бирсәнә! — диде ул. — Бу жан газәбын үзең бирдең ләбәса. Ник кенә соң аның тегермән ташыдай авырлыгын жиңеләйтмисең, ә? Мин Син кушканча, барына да разый булдым. Инде бу хәлләрнең дә газәбын күтәрдем. Ник соң инде жерәгемне баскан шул авырлыкны алып ташламыйсың, бер Ходаем?! Син бар, Син хак лабаса! Син минем кан жөтөп жөргәнәмне күрәп, беләп торасың ич. Күрә торып син ник

мине ташладың? Нинди гөнаһларым өчен? Гаделлеген кайда соң Синең, йа Раббым?

Әстәгъфирулла, тәүбә! Бер Ходаем, үзең ярлыка күр. Гөнаһ сөйлим ләбәса. Әстәгъфирулла... Хак Тәгаләм, бу гөнаһлы сүзләр иң яқыннарын югалткан, интеккән тол карчык авызыннан чыкканны үзен беләп торасың лабәса. Код-рәтең киң, жиңеләйт хәлемне...

Сабирәттәй күпме генә тырышса да йоклап китә алмады. Инде ай да югары күтәреләп, салкын нурларын йокыдан изрәгән гамьсез урамнарға, йортларға, урман-кырларға сибә иде. Келәт ишеге ярыгыннан төшкән яктылыкка карап утыра торгач, карчык урамга чыгарга ниятләде. Шыгырдатмаска тырышып, капка келәсен күтәрде дә тышка атлады.

Юк, йөрәкнең сызлавы монда да басылмады, тартышып-тартышып әрнүен дәвам итте. Бу мәлне янына берәр кеше килеп чыкса, никадәр сабыр булмасын, карчык аның жылкәсенә башын салып, әрнеп елар, бәлкәм, йөрәгә дә басылыр иде. Юк шул, урамда кем дә күренми, авыл тып-тын, изрәп йоклай иде.

Сабирәттәй шундый иксез-чиксез галәмдә үзен котылгысыз ятим итеп тоиды. Карчык күңеленнән тулып ташыган үпкәле-рәнжүле сүзләрен айга сөйли башлавын да абайламады.

— И, якты ай, — диде бугай ул. Әллә әйтмәдеме икән? — Минем шул тикле жерәгемне талаган уй-хисләремә бер син генә шаһит ләбәса. Шушы иксез-чиксез жиһанда, күпме кеше яшәгән дөньяда хәлемне сөйләрлек бер генә зат та юкмыни соң? Инде нишләргә, ни кылырга, ялгыз башымны кайларга куярга соң миңа? Жерәгемнән өзәлөп төшкән балам ятагында, үз кулым белән жәеп биргән ятакта улымның хәләл жефете чит-ят кеше кочагында ята.

Гаеп итеп әйтмим. Ходай шулай язгандыр. Ул кешенәң бер гаебе дә юк, үз бәхете үзенә. Мин күпсенмим. Тик менә минем улым соң, улым... И газиз улым, күңеләм канаты! Сине жөрәк астымда жөрткәндә, инде жакты дөньяга килеп, тәпи жөри башлаганда, “әннә” дип тәүге сүзең әйткәндә, үсеп буйга тартылганда, жегет булып житлеккәндә бу хәлләр уема да кермәде. Менә бит, мәрхүмем, синең хатыныңны, чит ир белән синең түшәгеңә салдым. Гафу ит, бәгърем.

Әтиең минем бу эшемне хуплар идеме икән, улым? Мин бит беркемгә начарлык эшләмәдем, күңеләм-жаным гел изгелектә генә булды. Ник соң миңа шул тикле авыр, иңнәремне изеп, сабыр канатларым, рухым сынарлык тау-тау газәп өелә?..

Шулай әрнүле уйларына биреләп озак басып торган бер мәлдә Сабирәттәй колагына каяндыр таныш жыр ишетелгән күк булды. Жыр көчәя барып, аның бөтен күңелен биләп алды. Бу жыр аның үз жыры ләбәса. Сагыш баскан саен ул шушы жырны авыз эченнән генә көйләп йөри иде.

Бәхет диләр, бәхет диләр,

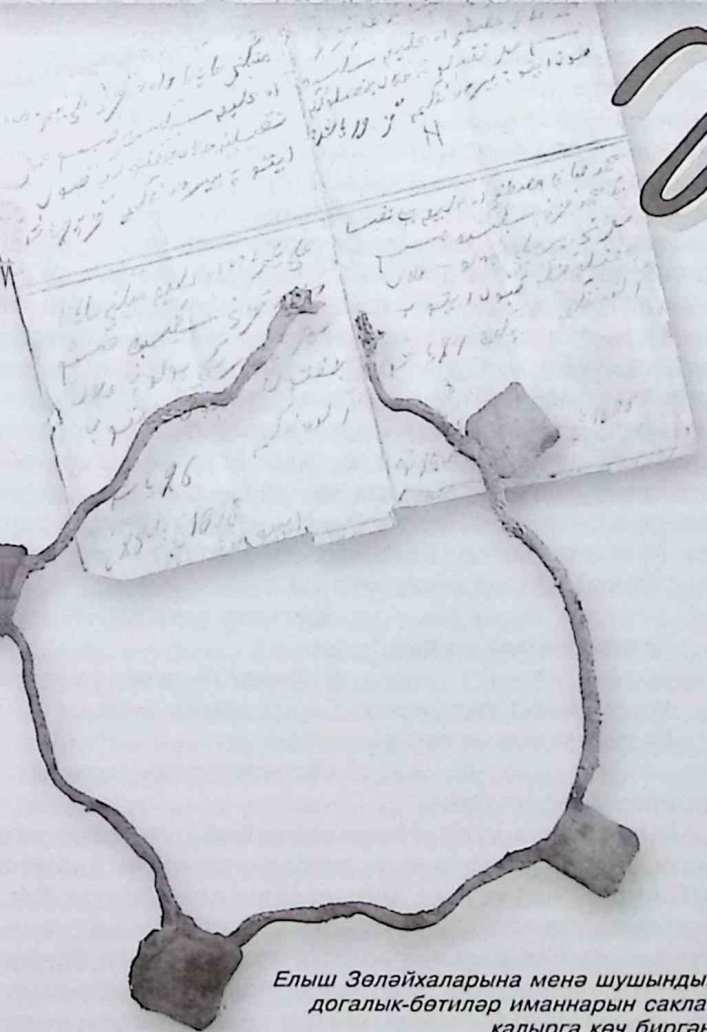
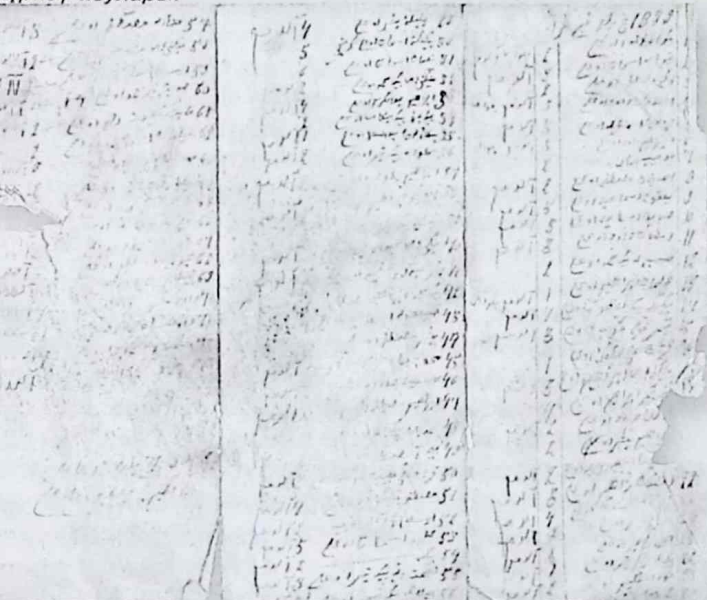
Бәхет кемгә төс икән?

Чәчәк аткан язлар дисәм,

Инде салкын көз икән.

Бу юлы да үзе чыгарган шушы жыр карчыкның күңеленнән, сагыштан йончыган, арыган йөрәгеннән тышка бәрәп чыкты. Жыры беткәндә, йөрәгә берәз урынына утыра төшкән Сабирәттәй инеш буасы янында басып тора иде. Яулыгын салып, яқындагы куакка әлдә дә, учлап-учлап битенә су сибә башлады. Тын буаның пыяладай шома суы өстендә, аны әллә кайларга чакырып, алтын ай юлы ялтырап ята иде...

XIX гасыр ахырындагы "яшерен" мулла Бикмөхәммәтнең әм 1898 елгы фитра садакасын җыю исемлегә һәм никах егркәү язучылары.

Елыш Зөләйхаларына менә шушындыг догалык-бөтилә иманнарын саклап калырга көч биргән.

Декабрь ахырында Г.Камал театрында күрсәтелгән "Зөләйха" фильмын (сценарий авторы Юныс Сафиуллин; Рамил Төхфәтуллин җитәкчелегендәге "Рамай" студиясендә тошерелгән) тетрәнми караган тамашачы булды микән? Юктыр. Әмма арада иң авыр хис-тойгылар кичереп утырган тамашачы мин булганмындыр дисәм, могаен, ялгышмам. Чонки "Зөләйха" — минем туган авылым Елыш турындагы фильм да. Г.Исхакыйның шушы исемдәге драмасына нигез итеп алынган, XIX гасырның 60-елларында Чистай оязендә булган кузгалыш бер үк вакытта диарлек (вакыт аермасы, бәлки, берничә айдан гына гыйбарәттер) хәзерге Теләче районының Кибәхужа һәм Саба районына керүче безнең Елышта да булган. Шул ук ирексезләү-куркытулар, вице-губернатор Розов алып килгән шул ук атлы казаклар гаскәре, җәзалап сорау алулар, богаулап Мамадыш төрмәсенә озату...

ХҖӘТМӘ

(“Зөләйха” фильмын караганның соң туган уйлар)

Фильмның башыннан ахырынача колагымда “Елыш бәете” яңгырап торгандай булды:

“Без Алладан теләдек мөселманга чыгарга,
Безгә Ходай язган икән иске диндә чыдарга.
Ягъфәр кәгазь яздырган падишага бирергә,
Падишадан хөкем килгән зиндан эченә керергә.
Командалар килделәр, камчы белән казаклар,
“Иске дингә кайтыгыз!” —

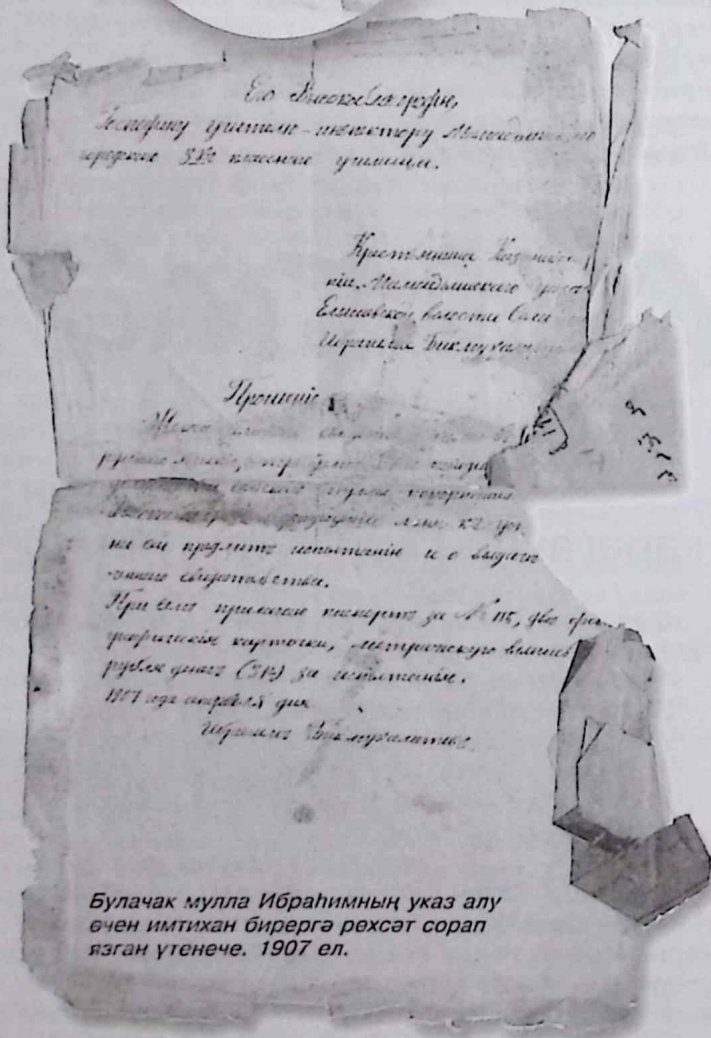
дип, бар да безне азаплай...”

Фильмда Казан рухани академиясе укытучысы Н.Ильминский белән бергә, киребеткән мөселманнарны сындыруның үтемләрәк чараларын эзләп утыручы Е.Малов кебек персонажлар да катнаша. Аны урыс актеры искиткеч оста, ышандырырлык итеп уйный. Нәкъ менә шул миссионер безнең Елышка килеп ай дәвамында авылдашларымызның “настроениеләрен”, яшәү рәвешләрен өйрәнәп яткан, астыртын гына алар аңына христиан диненә өстенлекләрен сөндерергә тырышкан.

Туксанынчы еллар башында, тарихчы Илдус Заһи

Рәсми рәвештә
мөселманлыкка
чыгуға ирешкән
Елышның
указлы беренче
мулласы
Бикмөхәммәт
улы Ибраһим.
1907 ел.

Булачак мулла Ибраһимның указ алу
өчен имтихан бирергә рөхсәт сорап
язган үтенече. 1907 ел.

дуллин, сүз иярә сүз чыгып, минем Елыш тумасы икән-
немне белгәч, XVIII гасыр урталарында көчләп чуқын-
дырылып, соңыннан кире мөселманлыкка кайткан авы-
лым турында әллә никадәр тарихи чыганаclar барлы-
гын әйтеп исемне алган иде. Әлеге яшь галимнең ис-

киткеч зур булышлыгы белән, архив юлында йөрү, Е.Ма-
ловның Елыш көндәлеге белән танышу, мөселманлык-
ка кайту хәрәкәтендә башлап йөрүчеләрнең берсе —
1878 елда Себергә сөргенгә сөрелгән Исмәгыйль ба-
бамның бәетен дә табу нәтижәсендә “Урыс-кяфер кил-
гәндер Елыш авылы иленә...” дигән язам да басылып
чыккан иде (“Идел”, 1993, № 5). (Шушы ук санда Мар-
сель Әхмәтжанов Е.Малов көндәлекләреннән алынган
кайбер сәхифәләрне дә әзерләп чыгарды.)

Аннары, “Мирас” журналының 1995 елгы 11, 12
һәм 1996 елгы 1 санында И.Заһидуллинның “Елыш
мәкъруһлары” дигән саллы мәкаләсе дөнья күрдә.
Әмма, миңа калса, киң жәмәгатьчелекне сискәнде-
реп жибәрергә тиешле әлеге язмаларның тиешле
яңгырашы булмады кебек. Ә бит милли үзаңыбыз-
ның шактый ук баш калкытып килгән еллары иде бу.

Их, әгәр дә шул вакытта “Зөләйха” фильмы да
зәңгәр экраннарда килеп чыккан булса! Хәлләр, мөга-
ен, башкачарак булыр иде, киноны матбага белән
чагыштырып булмый, аны берьюлы меңнәрчә кеше
карый бит.

Нәкъ шушы елларда Американың Флорида штатын-
да яшәүче яшь кенә бер галимә дә Елыш авылы турында
материалларны өйрәнәп яткан икән! 1996 елның
жәй башында, “Идел” яшьләр лагерына килгән
жиреннән, танышына ияреп башта Сабага кайткан да,
аннары инде Елышка алып баруларын үтәнгән ул. Бак-
саң, Аньес Кеффели Санкт-Петербургның Көнчыгыш
университетында Россиядәге көчләп чуқындырылган
мөселманнарның кире үз диннәренә кайтуы турында
диссертация яклаган икән. “Казанга килүгә, “мин
Елышка барам”, дип әйттем, — диде ул саф татар те-
лендә. — Чөнки файдаланган материалларымның зур
күпчелеге Елыш белән бәйле иде. Авылыгызны, ке-
шеләрегезне кайтып күрәсем килде”. Аньес без
мәкъруһ оныкларын, йорт-жирләребезне фотога
төшерде, вакыты тыгыз иде, “мин Елышка кабат кай-
тачакмын әле, һичшиксез кайтачакмын”, — дигән
сүzlәре белән күңелләргә тамам эретеп китеп тә бар-
ды. Мин аңа Кәтер Исмәгыйль бәетен бүләк иттем:

“Тарих мең дә сигез йөз дә

житмеш сигезенче елда

Газиз башым харап булды

алтымыш өченче яшемдә.

Урыс кяфер килгәндер Елыш авылы иленә.

Кяфер мәлгунь каршы килде

хак мөселман диненә...”

дип башлана ул бәет.

Кызганычка күрә, Исмәгыйль бабайны сөргенгә
сөрү белән бәйле рәсми документларның әлегәчә
табылганы юк, шушы бәет калган да, зиратта “Ис-
мәгыйль жәмәгәте Галия” дия язылган кабер ташы
калган. Кайчандыр ялтыравык зәңгәр төстә булган
ташның арткы ягындагы, чәчәк бәйләме рәвешендә
әге язуну укып булмады, анысы коелып төште инде.

Зират дигәннән... Елыш турындагы язмаларга як-

ташлар битараф калмады. 1997 елның май ахырында күрше Түбән Шытсу урта мәктәбендә тарих укучы Флорид Гайнуллин, чыгарылыш сыйныф укучыларын җыеп килеп, авыл уртасындагы ташландык хәлгә килеп беткән иске керәшен-татар зиратын койма белән әйләндерде.

Хәзер Флорид ел саен укучылар белән Елышка экскурсиягә килә.

1886 елның май аенда ачылып, дүрт кенә мәет күмелеп калган, җәй ахырында инде властлар тарафынан яптырылган Изгеләр зиратыннан сакланган кабер өстендә дә тимер чардуган пәйда булды. Исмәгыйль бабай нәселенең бер тармагын давам иттерүче, аның баетен безнең көннәргәчә кадерләп саклап килгән Тимербаевлар (Жәнәй авылы) куйды аны.

“Зөләйха” фильмы, кыю рәвештә, чукындыру сәясәте чорына караган фәжигале тарихыбызның бер сәхифәсен ачып күрсәтте. Ә ул сәхифәләр, ай-һай, бик күп бит әле. Фильм зәңгәр экраннарда чыгып, киң катлау тамашачыга да барып ирешсә, бәлки без, әлеге явыз сәясәткә дучар булганнарның бүгенге буыны да, күтәрелеп кенә килүче “керәшен темасы” буенча эзләнүләргә моңа кадәр сандык төпләрендә куркып-посып яткан тарихи кулъязмалар, яңа мәгълүматлар өстәп, тарихыбызны, тел белембезне, халык авыз ижатын әллә никадәр баетыр идек. Казан ханы Сәхибгәрәй ярлыгы да безнең көннәргә кадәр килеп житә алган икән (Елыштан дүрт кенә чакрымдагы Мамалай авылында табыла ул), керәшен чорына караган язмаларның да юкка чыгып бетмәвенә иманым камил.

Ә инде әлеге темага кабат мөрәҗғәгать итәргә теләүче режиссерлар табыла калса, икенче фильм, минемчә, һичшиксез, Елыш материаллары буенча төшерелергә тиеш. Чөнки рәсми документлардан тыш, Малов бер ай давамында алып барган көндәлегендә халыкның көнкүреше, сөйләм үзенчәлекләре, фольклорына караган әллә нихәтле мәгълүмат язып калдырган, бер генә түгел, хәтта берничә серияле фильм да төшерергә була монда.

“Зөләйха” фильмы белән тәэсирләнеп йөргән көннәрдә, Яңа ел алдыннан гына, улым почта тартмасыннан открытка алып керде. Яңа ел белән котлауы дисәм, юк икән. Яшел фондагы Сөембикә манарасына Инжил китабы тышлыгы чәпәлгән, өстә, гарәп каллиграфиясенә охшаш хәрәфләр белән “Чын зирәкле китабы” дип язылган. Библияне өйрәнүгә өндәүче буклет булып чыкты ул. Текст татар һәм урыс телләрендә. Иртәгесен күрше тулай торак тирәсендә уйнап йөрүче таныш татар балаларының һәрберсенең диярлек кулында әлеге “листовка”ны күрдәм. Менә монысы инде, миңа калса, “Зөләйха”ны төшерүнең бүгенге көндә кирәге бар идеме-юкмы? — диючеләргә җавапның бер өлешедер кебек. Җаныбызны аулаучы җәтмә һаман да өстебездә әле.

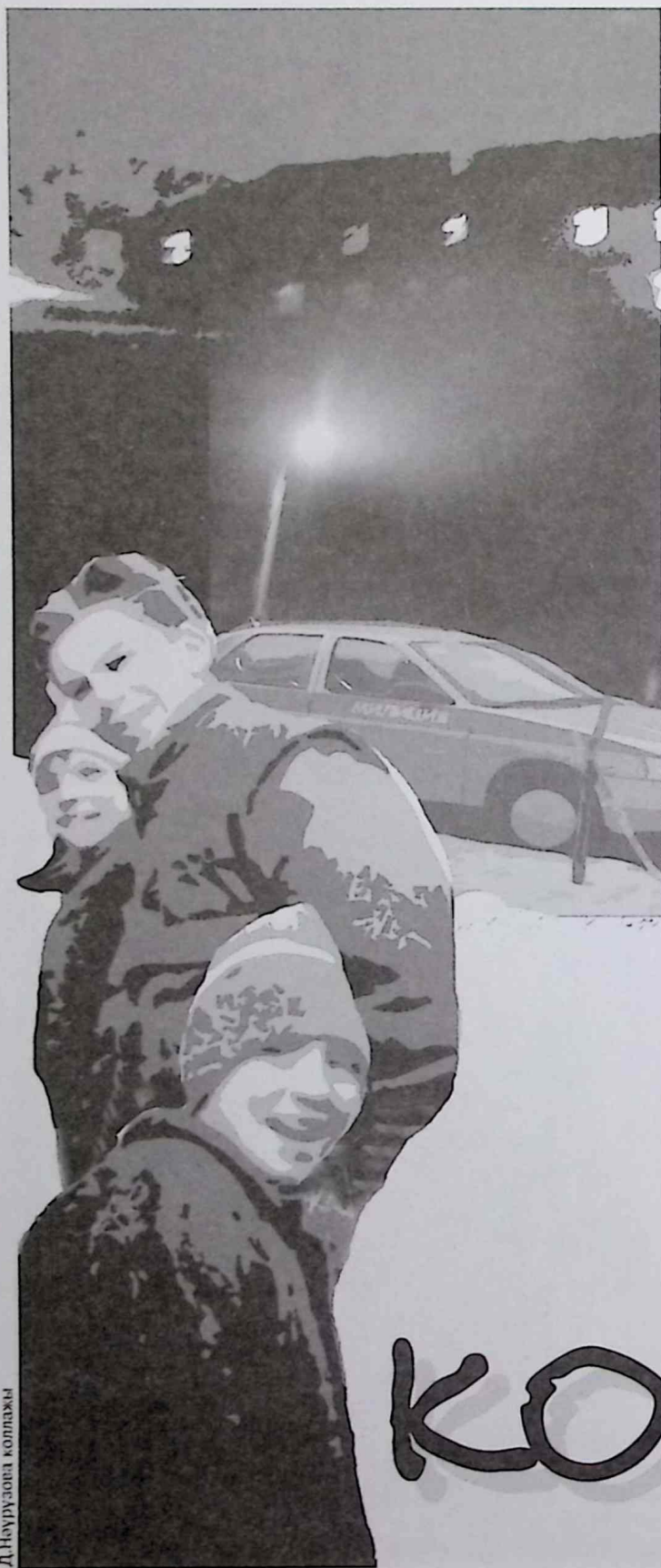
Гөлсинә ХӘМИДУЛЛИНА

Ибраһим мулла үзенең шәкертләре белән.

Елыш егетләре мәселманлыкка чыккан.

Д. Наурузова коллажи

Ркаил ЗЭЙДУЛЛА

1. Тайнан

Әти фатирга ордер алып кайткан көнне беребез дә — әни дә, мин дә “ура” кычкырып түшәмгә сикермәдек. Ә бит бу көнне күпме тилмереп көткән идек. Күрәсең, нәкъ шушы мизгелдә актарылып чыгасы шатлык вакыт узу белән саяккан булгандыр инде. Тулай торактан аерылу моңсу да иде хәтта. Минем унбиш ел гомер биредә үткән, әти — унсигез ел, ә әни уналты ел шушында гомер туздырган.

Әлбәттә, моннан китүебезгә бик сөөндөк инде. Бәлки, иң нык сөөнүче мин булганмындыр. Соңгы вакытларда әти белән әнинең чырайлары тәмам туйдырган иде. Әни һәрвакыт әтине эштән бер сорау белән каршы ала: “Йә, ничек?” Тегесенең дә җавабы бертөрле була: “Тиздән, тиздән...” Үзенең кыяфәте тагын да караңгылана. Эчтән янып йөрердер инде, мескен. Шуның өстенә өйдә көн дә игәүләп торсыннар әле. Мин аны якламыйм. Шул гомер эчендә фатир алырга да хәлеңнән килмәсен, имеш. Чәчләренә чал кунган ич инде, әнә, маңгае пеләшләнә башлаган. Фәннәр кандидаты! Хет бер торгаш булсын иде ичмасам, барысы да җитеш, мул булыр иде. Кайчагында мин бу гаиләдә тууыма үкенеп тә куям. Ә үкенеп нишлисең, әти белән әнине сайлап алып булмый. Кабахәтлек инде, билгеле. Болай, мин үзем әтине дә, әнине дә хөрмәт итәм. Хөрмәт иткән кебек яратам. Тырышалар алар үзләренчә, әти эштән кайткач урам себерергә чыгып китә, аңа кадәр төнлә ипи кибетендә йөкче булып эшләде. Әни дә көне буге өстендә.

Беркөнне тыңлап яттым, иртән минем турыда сөйләшәләр. Әни әйтә: “Малайны уят, чыксын синең белән урам себерергә, эш рәтенә өйрәнер ичмаса, берни белми, фәлән-төгән, колга кадәр буй үстергән...” — ди. Мин селкенмичә дә ятам. Тагын нәрсә сөйләшерләр? Әти ни дияр? “Безнең хәерчелеккә аның гаебе юк, — ди ул. — Йокласын рәхәтләнеп. Йокы туймаса, дәресең аңлап булмый. Художественная школага да барасы бар әле. Ә анда маңгай тирен түктерәләр”. Әни нидер мыгыр-мыгыр килә, янә әтинең тавышы ишетеләп китә: “Ул зур кеше булырга тиеш, шул чакта гына безнең шикелле нугаланмас”. Әнинең сүзләре аңа каршы

КОРШАУ

(бәян)

чәрдәкләнеп чыга: “Син дә зур кеше — фәннәр кандидаты! Кечкенә кеше булсын иде ул, әйбәт яшәсен иде”.

Әни дә шул әти эшләгән институтта эшли, әмма аның дөньяга карашы бик гади. Ә әти, о-о, ул бөтенләй башка. Интеллектуал! Мине зур кеше итәсе килә. Ул мине киләчәктә, мөгаен, Пикассо итеп күз алдына китерәдер. Ә мин сәнгать мәктәбенә ул мәжбүр иткәнгә генә йөрим. Күралмыйм шул буяуларны, киндерләрне! Чәнчә бармак кадәр дә талантым юк минем, тәгаен беләм. Кайдан килеп булсын ул, нәселдә рәсем ясарга маһир бер кеше юк ич. Шул ук әтигә алма рәсеме ясарга куш әле, бик тырыша торгач кәгазьдә тартма сурәте пәйда булыр. Печтек кенә сәләт тә булсын ди... Дөньяда меңләгән рәссам, меңләгән агым. Зур художник булырга безнең заманда, ай-һай! Әтиңең наивлыгы инде бу, валлаһи. Тырышканда берәр нәрсә чыгарып та булыр иде, бәлки. Мәсәлән, сыер ясыйсың, аның тирәсендә дәү куллы, ак халатлы хатын-кызлар кайнаша. Рәхим итегез, Гайнан Сәйфетдинов хезмәт кешеләрен сурәтли. Әсәренең исеме — “Савымчылар”. Яисә шәһәр тормышыннан бер картина. Завод цехы, станок янында яшә егет. Янәшәдә чал чәчле оста. Әсәрнең исеме — “Яшә алмаш”. Йә, кемне шаккатырасың инде шулар белән? Житмәсә, урта куллар арасында мондый әйберләр белән калкып чыгар өчен коточкыч әрсезлек, оятсызлык кирәк. Ә минем ялкаулык белән сәнгатькә — дәрәсрәге, сәнгатьсезлектә — якын да килеп булмый.

Шулай да бер әйберне мәктәп күргәзмәсенә куйдылар. Гади генә натюрморт шунда. Әбигә кунакка кайткач авылда ясап аткан идем. Келәт киштәсендә он тутырган капчык, кәрәзле бал тулы савыт, умартачы битлеге. Алгы планда ике тавык күкәе... Укытучы минем әйберләргә битараф карый иде, бу юлы алгы план ошады бугай, күргәзмәгә куярга лаек тапты. Миңа да берәз күңелле булды, әлбәттә. Әмма иң сөенгәнә әти иде. Очына-очына сөенде инде, мескен. Күргәзмәдә минем әйбер яныннан китмәдә дә, бер якын килеп карый, бер ераккарак китә. “Еракка китеп карасаң, бөтенләй башка тәэсир икән!” — ди. Миңа малайлардан оят, борылып-борылып карыйлар, берсе хихылдый, күрәсең, Генаның әтисе берәз болайрак икән, дип сөйләшәләрдер. Әтиңең жиңеннән тартам, әйдә әле, башка әсәрләргә дә карыйк, дим. Кая ул! “Тукта, Гайнан, хәзер аларны да карарбыз, синең натюрмортта тагын бер деталь күрдем бит әле мин”, — ди, кабат шуңа күзләре белән йотыла. Искә төшерсәң көлке инде. Югыйсә, мин алда санаган нәрсәләрдән башка чуртым да юк анда. Әти мактый: “Күлгәләрне дәрәс төшергәнсең”, — ди. Ә мактаганны кем яратмый? Бер мизгелгә генә мин дә үз-үземә шикләнеп куям, әллә соң миндә сәләт-фәлән чаткысы бармы? Юләрлек инде, валлаһи. Кайтканда әти сәнгать турында сөйли. Үз

юлыңны табу кирәк, ди, Пикассоларга, Кандинскийларга кереп китә, Дали турында ләтчит сата.

Мин дә шулай әтине бер көнгә бәхетле иттем.

Шул чаклы ук самимилеккә ачу да килә, ләкин шуның өчен хөрмәт тә итәм бугай мин аны. Мине атаклы рәссам итәр өчен, фәннән-фәләннән ташлап, гомер буга урам себерергә дә әзер ул. Күрәсең, мине яратадыр инде. Ә ярату суык була, диләр бит.

Әниңең минем шөгыйльгә үз карашы. Натюрмортларга, пейзажларга исе китми аның. Әти кебек болытларда йөзми ул. “Син плакатлар, лозунглар язарга өйрән, — ди. — Әнә берәү безнең авылга кайтып зур хәрәфләр белән “Алга, коммунизмга!” — дип язган өчен колхоздан фәлән сум каерып киткән”. Ул минем мөмкинлекләргә шулайрак күрә. Тора-бара аның киңәшенә колак салмыйча да булмас әле, аңаргына осталык житәр дип уйлыйм. Ниңә ел рәсем ясарга өйрәнәм бит инде. Бу вакыт эчендә аю да шабашникка әверелеп колхоздан-колхозга акча көрәп йөрер иде. Хәер, аның өчен рәсем ясый белүнең кирәге дә юк, трафарет һәм буяулар гына булсын. Вәссәлам!

Соңгы вакытта әни күзгә күренеп холыксызланды. Һаман әтигә бәйләнә: “Малаең егет булды, өйләнер вакыты житә, киленне дә шушы тулай торакка төшерәбез мени? — ди. — Үземнең гомерем шунда узу житмәгән”. Аның кебек тагын бер юләр табылыр микән, янәсе.

Менә, ниһаять, тулай торак ишеге төбенә йөк машинасы килеп туктады. Әтиңең дүрт хезмәттәше дә шунда: чырайларына караганда кырыкка житеп киләләрдер, мөгаен. Икесе күзлекле, берсе чатанлы да бугай, ай-һай, болар безнең китап тутырган капчыкларны ташый алырлар микән?

Шаулашып бұлмәгә килеп керделәр. Әниңең акаеп каравына игътибар итмичә, әти арагы шешәсен ачты. Кичә шулар өчен көне буга чиратта торган иде. Сүзсез генә салып куйдылар.

— И-һи, әйберләргә шактый жыйгансың икән, ахыры, — диде кечкенә буйлы, озын чәчлесе.

— Күбесе китап аның...

— Шул инде, хәерче китап жыйр, — дип сүзгә әни дә кушылды.

Тегеләр уңайсызланып тамак кырыштылар.

— Әйдә, булмаса, башлык, Бәшир, — диде чатаны. Кечкенә буйлы, озын чәчленең исеме шулай икән.

Һич уйламаган идем, галим-голәмә бер сәгать эчендә бұлмәдән әйберләргә ташып машинага төяп тә куйды. Әни минем гажәпләнүне сизгән икән, “Нигә шаккатасың, барысы да авылдан ич алар, барысы да фатирсыз кавем”, — ди.

Яңа өйгә күчү гомергә истә калыр инде. Йокыга китә алмыйча интектем. Әти иптәшләре белән төне буга, арагы эчеп, жырлап утырды. “Ай былбылым”нан алып мин мәңгә ишетмәгән жырларга життеләр.

га жиберүлөргө да бар...

Энэ, бер пенсионер карт чиратны сакларга тырышып караган иде да, берни булдыралмады. Дулкынланудан тавышы калтыранып чыкты: "Совесть-то хоть есть у вас?" Теге алагаем гәүдәле ыржык-ыржык егетләр көлемсерәде генә: "Есть, есть, дед, иди сюда, покажем", — диделәр. Карт черт итеп жиргә төкереп болардан жирәнүен белдерде.

Сыра алырга торганда нинди намус булсын? Монда ахырзаман, этеш-төртөш, ачы итеп, жиде катлы итеп сүгенү, ә син, бабай, ниндидер намус турында сөйлөсөң. Хәлдән килсә, син үзең дә чиратсыз алып идең, бер тапкыр килеп тә карадың, әмма сыра кружкалары чыга торган тәрәзчеккә якын килү мөмкин эш түгел иде, синең жиңел гәүдәңне читкәрәк күчереп куйдылар. Ветеран медаленә биредә беркем игътибар итми. Ә тимер рәшәткәләр янында бәхетле кешеләр сыра эчеп тора! Үзләре юеш мунчалага әйләнгән, лычма күлмәкләреннән төймәләре коелган, ә йөзләре балкый. Чын бәхет шул — боларның кулларында тирләп торган кружкалар, ә кружкаларда күбекләре күпереп торган салкын сыра. Пиво! Күктә кояш кыздыра, утыз градус эсселек, янәшәдә бер авыз сырага тилмергән кешеләр. Ке-ше-дәшләр... Ул менә ышыкта, күбекне өрөп төшөрөп кипшенгән иреннәрен салкын эчемлеккә тидерә. Күзләре ялтырый, ничә сәгать сусыз-нисез чүлдән барып, чишмә тапкан юлчыныкы кебек ул күзләр... Бәхетле! Бәхет дигәннәре бик гади, бик чагыштырмача нәмәрсә бит ул.

Нәжипнең күршесе монда иң зур авторитетларның берсе. Ул кружка жыя, шуңа күрә теләсә кемгә сыраны чиратсыз алып бирергә хәленнән килә. Ләкин ул теләсә кемгә алып бирми. Аның үзенең әшнәләре, даими клиентлары бар. Әмма иң зур авторитет монда — сыра сатучы. Аңа еш мөрәжәгать итеп булмый. Зыялы кыяфәтенә алданма, талканы коры, артык тинтерәтсәң кычыра: "Пш-шла ты, сука, за-колебала!" Ачуы килгән чак икән, салып та жиберә. Биредә аңа каршы төшүче юк, биредә ул патша һәм... хан! Биредә генә дип әйтү дәрәс түгел, шәһәрдә дә ул шактый ук мәшһүр зат. Аның танышлары арасында бик зур кешеләр бар. Шул мохитта ул үзе дә төшөп калганнардан саналмый: югары белемле... Тьфү! Белемле, имеш, иң мөһиме — бай ул, меңнәр белән эш итә. Менә хикмәт нәрсәдә. Алайса, югары белемле, фәлән-төгән дигән буласыз. Хәзер югары белемлеләр буа буарлык. Егет затлы костюм-чалбардан, галстук таккан, шәп кыяфәт! Үз машинасы белән эшкә килә. Әгәр дә машина пычрак сыраханә янына килеп туктамаса, министр дип уйларсың, билләһи. Ә кем ул министр? Министрның бер читтә торсын, үзенә яхшырак булып.

Шундый эссегә карамастан кара пинжәк кигән — йә суытып жиберер, крәстиян табигатькә ышанып бетми — авыл агае сак кына алга үтә. Кешеләрнең

чырайларына карап милләтен билгеләргә тырыша. Менә жөрәт итеп берәүнең иңенә кагыла.

— Бер генә кружка, туган. Поездга өлгермим...

Тегесе моңа күзләрен акайта:

— Что-о?

Агай ялгышканын аңлый, кабат эндәшми. Икенче чырайны сайлап ала.

— Бер генә кружка, туган. Поездга соңарам...

— Барыбыз да соңара, — ди тегесе.

— Зинһар өчен, бары бер кружка, — дип инәлә агай.

— Барыбызга да бер кружка...

— Соң, алла бәндәсе...

Теге кеше чыгырыннан чыга:

— Мин монда өч сәгать чиратта торам. Бер коры төш калмады, анаңны сатыем! Хе, акыллы табылган... Алланың кашка тәкәсе түгелсеңдер...

Бераз эндәшми торалар. Алай да агай өметен өзмәгән, тегесе сөйләшә бит, ә андыйларда шәфкать хисе була. Бераздан тагын ялвару ишетелә:

— Ярар инде, туган, бер генә кружка. — Һәм агай милли хисләрдә уйнап карый: — Бер-беребезгә урыскерәшен түгел ич.

— Кемнәр соң?

Агай бу сорауга аптырый, ялгышты мәллә, шайтан алгырысы...

— Соң, мөселманнар, татарлар...

— Тем более дерьмо... — ди тегесе теш арасынан.

Аларның сөйләшүен тыңлап торган чират шаулап көлеп жиберә. Агайның көләсе килми, ләкин ул да кушылып көлгән була.

— Туганнар, поездга соңарам бит, валлаһи, — ди.

— Арчадан мин, Гөберчәк авылынан.

— Анда электричка сәгать саен йөри...

— Арчада бит попутныйга чыгасы бар.

— Ярар, бир тиеннәреңне, — ди бая аның белән сүз алышканы. — Чистый сагыз булдың, анаңны сатыем.

Бер кочак буш кружка күтәргән жыючы хатын боларны этә-төртә тәрәзчеккә якынлаша. Алда торучылар аңа юл бирә, карашларында жирәнү һәм хөрмәт. Кемдер бер сәбәпсезгә бу хәрабә-хатынга ялагайланып та ала:

— Тетя Маша свое дело знает...

Ләкин хатынның беркемдә дикъкате юк, ул инде бу сүзләрдән узган, мактауга да, сүгүгә дә, ялагайлануга да, кыйнауға да аның исе китми. Гадәти кешегә хас сыйфатлар аңа хас түгел. Әгәр дә жан дигән нәрсә булса, ул күптән бу тешсез авыздан чыгып качкандыр шикелле. Бары тик кабырчык кына калган, шул кабырчык кына торалмаска егылганчы биредә селкенеп йөриячәк.

Алай да аның баш сөяге астында да ниндидер уй кебек нәрсә булган икән. Миңа бу хәлне Нәжип сөйләде.

Тавышлары карлыкты. Әни сүз әйтмәде, шундый көнне шаулап алырга уңайсызлангандыр. Әй жырладылар да! Әтинең жырлавын аңлайым мин, сөөнечтән жырлайдыр инде, ә тегеләр соң, тегеләр? Нигә шул-кадәр тавыш карлыкканчы бугаз ертырга кеше бәхетенә сөөнөп...

Мәктәптән кайтып барганда өч малай каршыга чыкты. Өчесе дә чәчләрен кыска итеп алдырган, өчесе дә ямьсез. Беренче карашка, алар бер-берсенә шул кадәр охшаган кебек: тар маңгай, каш астына яшеренгән сагаюлы күзләр... Төбәлеп караганда, бер-берсеннән шактый ук аерылалар да... Берсе почык борынлы, сипкелле, икенчесе каратут йөзле, ияге чыгынкы, өченчесенең чыраен тәгаен сурәтләп биреп булмый, бар ич шундый төссез адәмнәр.

— Кайсы урамнан? — дип сорады сипкеллесе.

Мондый хәлләр турында ишеткәләгән бар иде, каушап киттем. Кайсы урамнан дияргә? Ә болар бөтенләй башка урамнан булса? Борынны жимергә дә күп сорамаслар. Ярый әле борын гына жимерелсә. Дәрәсән әйттем:

— Шушы урамнан...

Каратут йөзлесе шикләнеп карады.

— Нишләптер бер дә күргән юк...

Төссезнең сүзләре теш арасыннан сытылып чыкты:

— Алдыйсың, падла!

— Без әле кичә генә күчеп килдек. — Һәм мин үзебез торасы йортка төртеп күрсәттем.

— Бәхетең бар икән...

Сипкелленең тавышында жылы төсмерләр бар иде:

— Исеменң ничек?

— Гайнан.

— Ә-ә, — диде ул нигәдер елмаеп. — Гайка!

Мин бәхәсләшеп тормадым, Гайка тек гайка, өйгә исән-сау житеп булса, шөрөп булырга да риза. Алар тайпылып юл биреп калдылар.

Дәрәсән әйтергә кирәк, эчкә салкын йөгерде. Биредә сак булырга кирәклеге әни дә кисәтеп куйган иде. Сак булып нишлисең? Күренмәс кеше түгел ич мин. Бәйләнселәр нишләргә? Беркайчан да кеше белән сугышкан да юк...

Икенче көнне каршыга сипкелле малай үзе генә чыкты.

— Синең турында Филгә әйттем, — диде ул. — Иртәгә сәгать сигезгә балалар мәйданчыгына килергә кушты.

— Кем соң ул — миңа кушарга? — Тавышым дулкынланудан калтыранып чыкты.

Сипкелле теләмичә генә көлеп куйды.

— Килгәч күрерсең. Ә мин Салих атлы. Серый. Без кул бирештек.

— Кара аны, вакытында кил, — дип кабат кисәтеу ул. — Бездә тәртип мондый... — Ул баш бармагын

тырпайтты.

— Ярар, килермен, — дидем мин теләмичә генә.

Салих эре-эре атлап китеп барды. Берәз баргач борылып бармак янады:

— Шаярма!

Мин гажәпләнеп аңа карап калдым.

Бер генә дә болар белән танышасы, бәйләнешәсе килми иде. Кем ул Фил? Башлыкларыдыр, мөгаен. Күз алдына алыптай гәүдәле егет килде. Әгәр дә чакырган жырларенә бармасам? Барыбер тынычлыкта калдырмаслар. Мин нишли алам? Берьялгызым ич монда. Алар күбәү. Каныксалар тиз генә котылырмын димә.

Кесәләргә суккалап алдым. Тартырга алырга онытканмын икән. Кибеттә, ни гажәптер, кеше аз иде. Тәмәке сата торган бүлектә авыр сумка күтәргән бер әби генә тора. Сатучы күренми. Әби артына килеп бастым. Кыяфәте татарныкы төсле. Картларның милләтен кыяфәтләреннән аерып була. Ә карчыклары бигрәк тө. Нигә алай икән? Югыйсә, яшь кызларга кара, бер кап сигареттан бәхәсләшәм, үлсәң дә татармы, маржамы, йә анда чуашмы икәнән аера алмыйсың. Бәлки, бик каты текәлеп карасаң, төсмерләргә мөмкиндер дә, тик кызларга бакканда, караш чырайга түгел, башка төшләргә тарала. Ә әбиләргә карыйсың да әйтәсең: нәкъ шул... Олыгая-олыгая кан үзен ныграк сиздерәдер. Минем әтинең абыйсы төньякта яши иде. Авылдан яшәтән үк чыгып киткән, татарчаны да минем сымаграк авырлык белән сөйләшә. Урыс кызына өйләнгән, туган жире белән дә, нәселе белән дә бернинди бәйләнеше юк. Шулай да дүрт-биш елга бер авылга кайтып йөри иде. Хатыны күрмәгәндә интегә-интегә татарча сөйләшеп маташа. Соңгы кайтуында мин дә авылда идем. Берәз арагы салып алгач, елый, мескен. Мин бик аптырап карап тордым. Төньякта үз йорты бар, гаиләсе, машинасы, монда кайтып нигә балавыз сыгып утыра? Авылда калган булса, гомерен тирестә казынып үткәрер иде, бичара. Ә ул елый да елый. Ир-атның шулай үксеп-үксеп елаганын күргән юк иде әле. Мич кадәр гәүдәсе белән ишек яңакларына ышкылып бусагадан узучы хатынын күргәч кенә тынды. Соңгы вакытта аларның аралары салкынайган иде ахрысы. Утыз елга якын яшәгәннән соң! Беркем дә түгел, абый үзе гаепле. Нигәдер динигә әйләнде ул соңгы елларда. Дини дип, намаз укып ураза тоту башламады анысы. Бу мәсьәләләрдә, әби әйтмешли, әлифне таяк дип тө белми ул. Коръән укыгыз, дип кайткан саен карт-корыга акча бирә башлады. Гаилә бюджетиннан тиктомалга акча кимүне нинди хатын-кыз күтәрә алсын? Билгеле инде, Валя түти тавышланган. Житмәсә, ул аның авылда татарча сөйләвен дә кичерми иде. “Бәлки, сез минем турында сөйләшәсездер?” Тегесе әнисе белән чит телдә гәпләшә алмый бит инде. Гәпләшер иде, әнисе бер авыз сүз урысча белми.

Аннары Валя түти үзе дә олыгая-олыгая үз гореф-гадәтләрен кайгырта башлаган. Һәркемнең дә үз зарлары, сагышлары була, ул аны картайган көнөндә партия райкомына барып түгә алмый ич, аңа рухани кирәк. Картлар бик кызык бит алар. Дөресен әйткәндә, мин аларны бик аңлап та бетермим. Шуңа күрә алар турында бик жәелеп сөйләсә дә килми. Безнең картлык бөтенләй бүтәнчә булыр. Безнең гореф-гадәт тә, дин дә, чурт та юк. Шулай яхшырак ич. Жыен юк-барга ышанып, алай итсәм ни булыр, болай итсәм ярармы дип газапланганчы, бүген яшәп калырга кирәк. Иртәгәсә өчен ишәк кайгырган. Ә авылныкыларда бөтенләй бүтән хольк аларда. Эти дә уфылдый кайчак: “Авыл сагындыра, эх!” — дип күкрәген уа, кайвакыт тикторганда: “Гыйльмулла чишмәсен чистарттылармы икән?” — дип сорап куя. Нигә сагындыра ул авыл, һич башыма сыймый. Югыйсә, әллә кайчан аннан киткәннәр, кендек күптән өзелгән бит инде. Мин шулай Казанны сагыныр илемме? Сагынган, диярләр! Мондый тузанлы, сасы һавалар таш калалар миллион, агуны кайсы таш стәналар арасында суласаң да барыбер түгелмени?

Этинең абыйсы соңгы кайтуында юкка гына үксеп елап утырмаган икән. Күңелә сизгән мескеннең. “Үлдә”, — дигән хәбәр килде күптән түгел. Күмәргә баручы булмады. Эти фатирга ордер алу мәшәкате белән йөри иде. Андый чакта ничек китеп барасың? Үзе юкның күзе юк. Шулай да эти молодец ул, эшләре әйләнгәч, барып кайтты. Хет каберен зиярәт кылырмын, дип чыгып китте. Кайткач исә берничә көн үз эченә бикләнеп, беребез белән дә ачылып сөйләшмәде. Соңыннан беленде: абыйсы каберенә тәре утыртып куйганнар икән. Һе, тапкан борчылыр әйбер, үзең үлгәч каберендә нәрсә торса да барыбер түгелмени?! Үзең белә алмыйсың ич аны... Хәзер мәетләренә яндыралар да әле. Берничә минут — дек! — кешедән берни дә калмый. Тиз генә шулай юкка чыгу яхшырактыр да, бәлки. Ә үзең үлгәч эшәң калсын, исемең калсын дигән сүзләр пүчтәк ул! Ну, калсын да ди, аннан сиңа ни файда? Әле калмый бит ул, менә кайда хикмәт! Исем калдыручылар бармак белән генә санарлык, ә башкалар? Туганнары, дуслары башта хәтерлиләр, искә алалар, каберенә баралар. Күпме дәвам итә бу? Бер ел, биш ел, ун ел, әйдә егерме ел булсын. Аннары онытыла, исем дә, кабер дә... Хәтер мәңгелек түгел. Минем бабайларның кабере кайда? Жир белән тигезләнгән, беткән. Бәлки ул урында хәзер иген басуыдыр, бәлки анда сыра заводы салып куйганнардыр. Ә син абыең каберенә тәре утыртканга борчылып йөр, имеш. Ул кабер бүгенгә көндә кемгә кирәк? Һәрхәлдә безгә түгел, без Төньякка барып йөри алмыйбыз. Кабер Валя апага кирәк, ул анда барып утырадыр, бергә узган көннәренә искә төшерәдер, янәшәдә үзенә урын әзерлидер. Тиздән, тиздән ул да Михаил Иванычы янына килеп ятар...

Ә бер татар авылында гади генә карчык һаман үзенең Миңлегалиен уйлый. Аңа кабер кирәкми, аның күңелендә Миңлегали биш яшьлек шаян, шук малай булып яланаяк йөгереп йөри.

...Менә бит, әллә нинди уйларга кереп киттем.

Алдымда торган әби авыр сумкасын идәнгә куйды. Сатучы һаман юк. Мин түземсезләнеп кулымдагы тиеннәр белән прилавкага суккалый башладым. Кортка, миңа таба борылып, борчулы-сагаюлы караш ташлады. Бу әдәпсезлектә аның да катнашы бар дип уйламасыннар тагы! Алла сакласын, Алла сакласын. Әмма мине кисәтергә дә үзәндә кыюлык тапмады ахрысы, эндәшмәде, ирене генә кысылып куйды, ирен тирәсендәге жыерчыклары тирәнәйде. Ә мин аңа игътибар итмичә гамьсез генә суккалый бирдем: тек, тек, тек-тек-тек; тек, тек, тек-тек-тек. Әби гасабиланып сумкасын кулына алды; курыкты бичара, күзләре кечерәйде, күз карасы, алай-болай булса дип, гүя арткарарак чигенеп куйды. Ләкин шул чакта түр ишкәтнән нидер чәйни-чәйни, керләнеп беткән ак халат кигән тулы гәүдәле хатын күренде. Миңа карап жикеренеп алды:

— Чо стучишь?

— А ты где ходишь? — дидем мин тупас кына.

— Может я в туалете была? Не машина ведь... — диде ул һәм кычкырып көлеп жибәрде. Авызында алтын тешләре балкып алды. Үзен юмористка саны ахрысы, сасык. Шул гомер бәдрәфтә утырып буламыни? Күренеп тора — иптәшләре белән кемнәңдер гайбәтен сата-сата чәй эчеп утырган. Нәфрәтләнеп аңа карадым. Яратмыйм, менә күрәлмәм инде шушы кавемне. Үзенең кыяфәте болай төкереп китеп тә барырлык түгел. Түгәрәк йөзле, бит урталары алсуланып тора, әллә үзе шулай, әллә буянган шунда, хәер, буянгандыр, утыз тирәсендә бит алмасы болай алсуланмый; коңгырт күзле, кара чәчләре күпереп тора. Гәүдәсе юантык, күптән физик эш эшләмәгәнгәме, әллә башкаданмы, тулы күкрәкләре керле халатын ертып чыгып дөньяга баш күрсәтерләр кебек. Казанның һәрбер кибетенә кер — мондый типларны очратмый калмыйсың. Алар ун-унбиш ел элек кайсыдыр Теләчедән килгән, үзләрен инде шәһәрләштек дип уйлыйлар. Кичләрен өчәү-дүртәү жыелып кинога баралар. Жилкәдә мохер шарф, аякта фин яисә югослав сапожилары, күттә джинсы, өстә дә кыйммәтле киём, фасылына карап... Болар форсаты барында дөньядан умырып калырга тырыша. Күзләре комсыз, ялт-йолт килә: Бауман урамын көрәп үзләренә тутыралар шикелле. Бер-берсенә ниндидер ахмак сүз әйтеп хихылдашып алалар. Ә күзләре эзли, эзли, аларны күрәләрме, тиешенчә бәялиләрме? Алар белә — вакыт узып бара, ничек тә берәр ир сәләмәсә табарга кирәк, ә күбесенә язмышында ялгышулар — берничә аборт, тудыру йортында калдырып чыккан бала, тагын әллә нәрсәләр. Алар шәһәр кешесенә өнәмичә карый, әле

яңа гына авылдан килгәннәргә мыскыл белән... Кайберләре инде кооператив фатир алырга өлгергән, күбесе тулай торакларда яшәп шул максат өчен акча туплый.

— Чо надо?

— Балам, ун кап тәмәке бир әле, — диде әби тарчалап. Сатучы аның каршында зур кеше иде, шуңа ул аңа пәйгамбәрәнә эндәшкәндәй эндәште. Йөзенә мөлаем елмаю жәелде, ашыга-ашыга сатучы прилавкага ыргыткан арзанлы “Астра” капларын сумкасына тутыра башлады. Тегесе тәкәллефсез генә берничә көмеш акча кайтарып бирде. Әби аларны тирләгән бармаклары белән берничә тапкыр санады, әмма акча ул исәпләп куйганча чыкмады ахры, ул сүзсез генә сатучыга текәлде.

— Нәрсә?

— Тагын ун тиен житми бит, балам, — диде каушаган әби. Ул аны сорап та тормас иде, күрәсез, тәмәкедән калган тиеннәргә тоз-фәлән алырга ниәтләгән булгандыр. Сатучыны борчуына шулкадәр борчыла иде әби, күз алдында кечерәеп, бөрешеп куйды. Сатучы аңа үтергеч караш ташлап ун тиенне прилавкага атты. Әби татарча сөйләшкәч тә, ул аны акча саный белми дип уйлаган иде, ахрысы. Булдыра алганча тиз-тиз атлап, карчык ишеккә таба китте. Кемгә алды ул тәмәкене? Мөгаен, улынадыр...

Мин аның тормышын күз алдына китерергә тырыштым. Нинди гадәттер инде, берәр кешегә игътибар итсәм, аның һөнәрен, матди хәлен, уйларын берләргә тырышам, фаразларга тотынам. Кызык ич, шайтан алгыры. Шундый кызык жан ияләре ул — кешеләр! Менә бу әбине дә өйдә кызмача улы көтеп ятадыр. Аны берничә ел элек хатыны куып чыгарган, ул берничә көн дусларында, әшнәләрендә кунып қаңгыраеп йөргән дә — ә аларда бик озак кунып йөри алмыйсың — бердәнбер юл: әнисе кырына кайтып егылган. Беркайда эшләми, яисә ара-тирә генә эшләп ала, ә болай тулаем анасы өстендә, кортканың утыз тәңкә пенсиясенә яшәп ята. Азмы андыйлар Казанда? Хәзер ул әнисен сүгә-сүгә каршы алачак: “Кая шулай югалдың? Сине әжәл артыннан гына жибәрергә кирәк”, — дип сүгенәчәк.

Калтыранган куллары белән капны ertyп, тәмәкене авызына кабачак. Озак кына аны кабызалмый азапланачак, берничә шырпыны сындырып, аты-юлы белән: “Анасын сатыйм, фәлән-төгән”, — дип жикеренәчәк, ниһаять, тәмәке кабынгач, комсызлана-комсызлана төтенен үпкәсенә тутырачак. Әби, әлбәттә, берни дә әйтмичә, күкәйме-нине кыздырырга тотыныр. Монда кухня-фәлән юк, барысы да шунда — бер бүлмәдә. Бу бүлмәдә аның гомере үткән, башкарма комитетта аны инде онытканнар, шуңа фатирга чираты да менә егерме ел инде сиксәннәнче урыннан өскә күтәрелә алмый. Жан биргәч, улы өйдә туры килсә, аны тиз генә Самосырга алып китәрләр һәм берничә кеше нәни генә гәүдә салынган табутны жир

куенына салыр. Монда чират юк, көттермәсләр. Икенче көнне улы сандыктагы кәфенлекне, кемнәргәдер бирелергә тиешле сөлге, яулык, тастымалларны сатарга алып чыгар...

Бу әле яхшы. Ә чын тормышта моннан хөтирәк хәлләр дә муеннан ашкан. Аларны инде алдан фараз кылып та, башка сыйдырып та булмый.

Мин сатучыга тавышны бөөрдән чыгарып эндәштем:

— Пачку сигарет с фильтром.

Ул миңа хөрмәт белән карап — урысча сөйләшәм бит! — “Родопи” кабын сузды. Яратам шушы сигаретны. Фильтры озын, шуңамы, тәме башка. Хәер, тәм филтрдан түгел инде, чүп-чарны азрак кушалардыр. Кибеттән чыгуга ук кабызып жибәрдем.

Әйе, начаррак хәлләр дә тормышта тулып ята. Минем Нәжип исемле дустым бар. Рәсемгә бергә йөрибез. Алар шәһәр үзәгендәгә хәрәбәләренң берсендә торалар иде. Быел аларга да фатир бирделәр инде. Ялгышмасам, безнең урамнан түгелме әле... Сирәк булса да, Нәжипләргә баргаларга туры килә иде. Рәсемдә ул мин түгел инде. Укытучыбыз әйтмешли, кулы күрә аның...

Сүзем Нәжип турында түгел. Аларның күршесендә аналы-кызлы икәү — бер әби белән апа яши иде. Әбине миңа күрергә туры килмәде. Аның каруы, кызын еш күрә идем. Мөгаен, минем игътибарны аның шәмәхә чырае жәлеп иткәндер. Кояш астында калган яшь бәрәңге шундый төстә була. Бу хатын очрауга тизрәк читкә олагу ягын карыйсың; аның шул шәмәхә чырае, жимерек борыны, жыелмый торган иреннәре арасыннан күренгән кызгылт аңкавы, күптән алмаштырмаган күлмәгеннәнме, әллә, шайтан белсен, кайдан килгән үзенчәлекле ис жирәнү хисе уята. Тагын безаз тоткарлансаң укшый башларсың кебек. Анда шушундый ук кыяфәтле ир-атлар да күренгәли. Хәер, бу төркемдәгә бәндәләрен ир-ат, хатын-кыз дип бүлү дәрәс тә түгелдер, биредә женес тә юк, кешеләрчә мөнәсәбәтләр дә юк төсле. Бөтен яшәү мәгънәсе, нинди яшәү?! — жан асрау мәгънәсе — нинди дә булса исерткеч эчү... Эчү, эчү, эчү...

Бу хатын һәм аның әшнәләре — үзәк базар янындагы сыраханәнекеләр. Алар көне буге шунда, уника сәгатькә уника тапкыр исереп, уника тапкыр айнып шул пычрак, балык тәңкәләре, сыр, ипи кисәкләре белән тулган “империядә” кайнашалар. Жәйге эссе көннәрдә монда озын чират, анда авылдан килгән агайлар, конторларынан биш минутка дип чыккан хезмәткәрләр, пенсионерлар, спекулянтлар тора. Алар тирләгән, сусау газабыннан инде тудырган аналарын күрәлмәү халәтенә житкәннәр. Бер төркем таза-таза егетләр сыраны кружка-кружка чиратсыз гына ала, чират гүли, әмма килеп ни дә булса әйтергә берсе дә жөрһәт итми. Беләләр: болар шушы тирә корольләре, ачуларын китерсәң, сөякләреңне букаңа тутырып Кабан күленә, хан хәзинәләрен карар-

га жибәрүләре дә бар...

Әнә, бер пенсионер карт чиратны сакларга тырышып караган иде дә, берни булдыралмады. Дулкынланудан тавышы калтыранып чыкты: “Совесть-то хоть есть у вас?” Теге алагаем гәүдәле ыржык-ыржык егетләр көлемсерәде генә: “Есть, есть, дед, иди сюда, покажем”, — диделәр. Карт черт итеп жиргә төкереп болардан жирәнүен белдерде.

Сыра алырга торганда нинди намус булсын? Монда ахырзаман, этеш-төртеш, ачы итеп, жиде катлы итеп сүгенү, ә син, бабай, ниндидер намус турында сөйлисең. Хәлдән килсә, син үзең дә чиратсыз алыр идең, бер тапкыр килеп тә карадың, әмма сыра кружкалары чыга торган тәрәзчеккә якин килү мөмкин эш түгел иде, синең жиңел гәүдәңне читкәрәк күчереп куйдылар. Ветеран медаленә биредә беркем игътибар итми. Ә тимер рәшәткәләр янында бәхетле кешеләр сыра эчеп тора! Үзләре юеш мунчалага әйләнгән, лычма күлмәкләреннән төймәләре коелган, ә йөзләре балкый. Чын бәхет шул — боларның кулларында тирләп торган кружкалар, ә кружкаларда күбекләре күпереп торган салкын сыра. Пиво! Күктә кояш кыздыра, утыз градус эсселек, янәшәдә бер авыз сырага тилмергән кешеләр. Ке-ше-дәшләр... Ул менә ышыкта, күбекне өреп төшереп кипшенгән иреннәрен салкын эчемлеккә тидерә. Күзләре ялтырый, ничә сәгать сусыз-нисез чүлдән барып, чиймә тапкан юлчыныкы кебек ул күзләр... Бәхетле! Бәхет дигәннәре бик гади, бик чагыштырмача нәмәрсә бит ул.

Нәжипнең күршесе монда иң зур авторитетларның берсе. Ул кружка жыя, шуңа күрә теләсә кемгә сыраны чиратсыз алып бирергә хәленнән килә. Ләкин ул теләсә кемгә алып бирми. Аның үзенең әшнәләре, даими клиентлары бар. Әмма иң зур авторитет монда — сыра сатучы. Аңа еш мөрәҗғәт итеп булмый. Зыялы кыяфәтенә алданма, талканы коры, артык тинтерәтсәң кычыра: “Пш-шла ты, сука, за-колебала!” Ачуы килгән чак икән, салып та жибәрә. Биредә аңа каршы төшүче юк, биредә ул патша һәм... хан! Биредә генә дип әйтү дәрәс түгел, шәһәрдә дә ул шактый ук мәшһүр зат. Аның танышлары арасында бик зур кешеләр бар. Шул мохитта ул үзе дә төшеп калганнардан саналмый: югары белемле... Тьфү! Белемле, имеш, иң мөһиме — бай ул, меңнәр белән эш итә. Менә хикмәт нәрсәдә. Алайса, югары белемле, фәлән-төгән дигән буласыз. Хәзер югары белемлеләр буа буарлык. Егет затлы костюм-чалбардан, галстук таккан, шәп кыяфәт! Үз машинасы белән эшкә килә. Әгәр дә машина пычрак сыраханә янына килеп туктамаса, министр дип уйларсың, билләһи. Ә кем ул министр? Министрың бер читтә торсын, үзенә яхшырак булыр.

Шундый эссегә карамастан кара пинжәк кигән — йә суытып жибәрер, крәстиян табигатькә ышанып бетми — авыл агае сак кына алга үтә. Кешеләрнең

чырайларына карап милләтен билгеләргә тырыша. Менә жөрәт итеп берәүнең иңенә кагыла.

— Бер генә кружка, туган. Поездга өлгермим...

Тегесе моңа күзләрен акайта:

— Что-о?

Агай ялгышканын аңлый, кабат эндәшми. Икенче чырайны сайлап ала.

— Бер генә кружка, туган. Поездга соңарам...

— Барыбыз да соңара, — ди тегесе.

— Зинһар өчен, бары бер кружка, — дип инәлә агай.

— Барыбызга да бер кружка...

— Соң, алла бәндәсе...

Теге кеше чыгырыннан чыга:

— Мин монда өч сәгать чиратта торам. Бер коры төш калмады, анаңны сатыем! Хе, акыллы табылган... Алланың кашка тәкәсе түгелсеңдер...

Бераз эндәшми торалар. Алай да агай өметен өзмәгән, тегесе сөйләшә бит, ә андыйларда шәфкать хисе була. Бераздан тагын ялвару ишетелә:

— Ярар инде, туган, бер генә кружка. — Һәм агай милли хисләрдә уйнап карый: — Бер-беребезгә урыс-керәшен түгел ич.

— Кемнәр соң?

Агай бу сорауга аптырый, ялгышты мәллә, шайтан алгырысы...

— Соң, мөселманнар, татарлар...

— Тем более дерьмо... — ди тегесе теш арасынан.

Аларның сөйләшүен тыңлап торган чират шаулап көлеп жибәрә. Агайның көләсе килми, ләкин ул да кушылып көлгән була.

— Туганнар, поездга соңарам бит, валлаһи, — ди. — Арчадан мин, Гөберчәк авылыннан.

— Анда электричка сәгать саен йөри...

— Арчада бит попутныйга чыгасы бар.

— Ярар, бир тиеннәреңне, — ди бая аның белән сүз алышканы. — Чистый сагыз булдың, анаңны сатыем.

Бер кочак буш кружка күтәргән жыючы хатын боларны этә-төртә тәрәзчеккә якынлаша. Алда торучылар аңа юл бирә, карашларында жирәнү һәм хөрмәт. Кемдер бер сәбәпсезгә бу хәрабә-хатынга ялагайланып та ала:

— Тетя Маша свое дело знает...

Ләкин хатынның беркемдә дикъкате юк, ул инде бу сүзләрдән узган, мактауга да, сүгүгә дә, ялагайлануга да, кыйнауға да аның исе китми. Гадәти кешегә хас сыйфатлар аңа хас түгел. Әгәр дә жан дигән нәрсә булса, ул күптән бу тешсез авыздан чыгып качкандыр шикелле. Бары тик кабырчык кына калган, шул кабырчык кына торалмаска егылганчы биредә селкенеп йөриячәк.

Алай да аның баш сөяге астында да ниндидер уй кебек нәрсә булган икән. Миңа бу хәлне Нәжип сөйләде.

Беркөнне күршеләренең ишеген почтаьон шакыган. Нигә шакыганы билгеле, болар газета-фәлән алмыйлар, хат килми, димәк пенсия көне, әби карчыкка почтаьон пенсия акчасы китергән. Ишекне әлеге дә баягы Маша ача.

— Кая анаң? — ди почтаьон һәм нигәдер борынын каплый.

— Пенсия китердеңме? Давай, бир, — ди Маша. — Әни ахирәтләренә киткән иде.

— Юк, үз кулына гына бирәм... — Почтаьон кире борылмакчы була.

— Үз акчаң мәллә... — дип гырылды тегесе. — Кул куям, китер тизрәк...

Почтаьон, күрәсең, нидәндер шикләнгәндер, тактиканы үзгәртә.

— Ярар, ярар, әйдә, бүлмәңә үтик, — ди.

Ә Машаның бусагадан уздырасы килми, акчаны ишек төбөндә генә алмакчы. Почтаьон аны читкә этәрәп — сыра белән генә тукланган карачкыга күпме көч кирәк соң? — түргә уза. Мәгаен, аны теге сәер ис шикләнәргәндер. Ә бүлмәдә — мәет. Аның инде жан биргәнәң биш көн үткән, тәнәң яшелсу-зәңгәр тимгеллә йөгәргән була. Пенсия акчасын алырга өметләнеп, кызы аның үлемен беркайа да белдерми торган икән.

Менә нинди хәлләр дә була дөньяда.

Тәмәкене чүплеккә ташлап өйгә кереп киттем. Анда әни коймак пешереп йөри, яратам шул коймак исен. Юынып кухняга чыктым. Әни еш-еш иснәнә башлады.

— Тарткансың, малай...

Мин башта гажәпләндем. Юындым, авызны чайкадым, нинди ис килергә мөмкин? Аннары өйгә коймак исе таралган бит әле.

— Юу-ук, — дидем сузып кына. Тартучы малайлар янында басып торган идем, шулардан сөңгәндер...

— Минә жүләр дип белдеңме әллә? — Әни миңа карап башын селкеп тора. — Үзең өчен әйтәм ич... Бу яшәтән никотин суыру яхшыга илти. Спорт белән шөгыйләнәр идең, ичмаса.

Башлана... Мин дәшми-тынмый залга чыгып китәм. Әниңәң вәгазен әти дә ишетеп торган икән.

— Ташла, улым, — ди. — Алдашма. Ялганың да бик тапталган, балам. Мин дә әнкәйне шулай тынычландырырга маташа идем.

— Син тарта идеңмени?

— Шаяра идем шунда. Малайчак ахмаклығы. Кабызып жиберсәң, янәсе, үзеңне инде олы кеше итеп сизәсең. Начар шөгыйл, бик зарарлы, зарарлы шөгыйл. Ташла...

Ул әни кебек ачыргаланмый, тыныч кына, кызмыйча гына сөйли. Мин үз-үземә эчтән генә тартмаска сүз биреп — инде ничәнче кат! — диванга авам.

— Тәмәке белән яз көне шаярып алдым, — дип

әти сүзен дәвам итә. — Шул синең яшьләрдә булганмындыр. Тау битләре кардан арчылган чак. Авылның бөтен малай-шалае, кыз-кыркыны шунда була. Ә синең язгы ташуга карап торганың бармы?

Мин: “Юк”, — дип баш селким.

— Юк шул. Хәзер ташу да юк инде. Урманнарны кисеп бетерделәр, карны кырларда ук сөңдереләр, кайдан килсен ул ташу? Ә син кар суының исен иснәгәнәң бармы? И-их... — Әтиңең тавышы нечкәрә, күзлек пияласы парланып чыга. Мин аны тыңлыйм да, тыңламыйм да кебек. Кар суы исе, имеш. Ну и что? — Авылда өйләргә юу вакыты, — дип дәвам итә әти сүзен. — Малай-шалай чиләк-чиләк кар суы ташый. Кызлар зур мунчалалар белән өйне юалар, түшәмне, стеналарны, тәрәзәләргә. Тәрәзә юа кызлар! Маллар беренче тапкыр көтүгә чыга. Ашыгалар, кабаланалар, ирек бит, ирек. Сыерлар мөгри: м-му-у, сарыклар бәэлди: бә-ә-ә, көжәләр мекелди: мә-э-э... Менә шундый иде ул безнең малайчак язлары. Кайтып булмый инде аларга кабат...

Урынымда борсаланып куям. Күп тыңлаган бар ла мондый хатирәләргә. Өлкәннәрнең барысы да бер: “Менә без малай чакта...” “Менә без яшь чакта...” Алар шәп булган! Эшли дә белгәннәр, ял итә дә белгәннәр. Шаярганнар, шукланганнар да, шул ук вакытта тәртипле дә булганнар. Ул вакытта табигать тә исциткеч, дөньялар да таң калырлык. Кем шушы хәлгә китереп житкәргән соң алайса табигатьне? Нигә Антарктида өстендә озон ертыгы пәйда булды? Кем һаваны суламаслык, суларны эчмәслек итте? Нигә атом электрстанцияләре шартлый, танкерлардан океанга нефть түгелә? Нигә шундый акыллы, тәртипле булып үскән кешеләрнең малайлары тимер таяклар белән сугыша, кызлары почмак саен зина кыла?

— Безнең язлар сезгә — безнең малайларга әйләнеп кайтыр, — ди әти фәлсәфи тонда. — Шулчак сез жаныбызны, омтылышларыбызны аңларсыз...

— Яңа заман, яңа язлар, яңа кошлар, — дим мин, кемнәндер сүзләрен берәз үзгәртеп.

Әти миңа күзлек өстеннән сәерсенеп карый. Кан сауган күзләре бөтенләй кечерәеп калган. Сәерсенсә соң? Аның сарыклы язлары миңа ерак, мин бөтенләй башка хайван...

Әтиңең авырый башлаганын белми идем әле мин. Хәер, ул үзе дә бу чирнең нинди явыз, мәкерле икәннән сиземләми иде.

Укытучы натюрморт ясап килергә кушкан иде. Ә мин ясамадым. Ирендем, ясыйсым килмәде. Ләкин укытучыга алай дип әйтеп булмый бит. Әнә ул акрын гына кешеләрнең эшләрен тикшереп килә. Әлбәттә, Нәжип өстәле янында озак кына туктап тора. Аннары аның жилкәсенә кагылып: “Яхшы!” — ди. Ботинкасы шыгырдый. Якынлаша. Авыз эченнән “хе, хе” дип көлгән сыман итә, кемнәндер сузып кына: “Не

дурно”, — дип хуплый. Ни дип акланырга? Илһам килмәде дипме... Ә кайчан килгәне бар соң аның? Эх, Вольф Мессинг булсаң икән! Үзендәге талантны бик очраклы ача бит ул. Акчасы булмагач, поездга билетсыз утырган була. Утырмый инде, эскәмия астына кереп ята. Билгеле, контролер билетларны тикшерә башлый. Мессингны да эскәмия астынан сөйрәп чыгаралар. Малай идәндәге бер кәгазь кисәген алып контролерга суза. Ә күзләрендә шулкадәр ышандырырга теләү хисе. “Билетың булган килеш нигә эскәмия астында барасың?” — ди контролер һәм гап-гади кәгазь кисәген компостерлый.

Бәлки миндә дә Мессинг таланты бардыр? Шундый авыр моментларда ачыла да инде ул.

— Ә синең эшең кайда, Сәйфетдинов?

Мин аңа чиста кәгазь сузам.

— Ваза, вазада алмалар, янәшәдә тастымалга төрелгән ипи...

Укытучы аптырап миңа карый. Мин аңа төбәләм. Ә күзләремдә шулкадәр ышандырырга теләү хисе. Хәзер укытучы: “Шундый шәп натюрморт ясаган килеш нигә борсаланып утырасың?” — дияр һәм чиста кәгазьгә бишле куяр төсле.

Тик ул ашыкмый. Бер миңа, бер чиста кәгазьгә карый. Аннары хахылдап көлеп жибәрә.

— Ха-ха, ха-ха, ха-ха...

Чиста кәгазьне класска күрсәтә.

— Ваза, вазада алмалар, янәшәдә тастымалга төрелгән ипи... Ха-ха, ха-ха.

Хәзер барысы да көлэләр. Укытучы инде сыгылып төшкән.

— Ну, Сәйфетдинов, — ди ул берәздән күз яшьләрен сөртә-сөртә. — Мондый ук юморист дип уйламаган идем сине.

Юморист? Кеше үзендә бөек талант ачылмасы дип өметләнә, тәҗрибә ясый. Ә бу... Хе, юморист, имеш.

Кыскасы, дәрес бик күңелле узды. Кайтырга чыгабыз. Барысы да минем ясалмаган натюрмортның исемен кабатлый.

— Ваза, вазада алмалар, янәшәдә тастымалга төрелгән ипи...

Нәҗип белән үз тукталышыбызда төшеп калабыз. Ул һаман көлүдән туктый алмый әле.

— Ә син чынлапмыни? — дип теңкәгә тия. — Ышаныр дип уйладыңмы?

— Эксперимент, — дим мин тәкәллефсез генә.

— Әй, жыбыткы! — Без тавыш килгән якка әйләнеп карыйбыз. Анда кулларын кесәгә тыгып миңа таныш өч малай басып тора.

— Гайка, кил монда, — ди сипкелле.

Теләмичә генә алар янына борылам. Нәҗип тә миңа иярмәкче.

— Ә син, очкарик, өеңә кайта тор, — ди каратут йөзле. — Кирәгең чыкса, чакырырбыз.

Нәҗип аптырап миңа карый.

— Бар, кайта тор, — дим. Чебеш кебек Нәҗиптән нинди ярдәм көтәсең?

Малайлар минем белән сөйләшеп тормадылар.

— Әйдә, Фил янына, — диде сипкелле.

Без балалар мәйданчыгына юнәлдек. Анда ун-ун биш малай жыелган иде. Кемдер нидер сөйли, калганнар әледән-әле аның сүзен бүлеп га-га көлешәләр. Безне күргәч, барысы да тынып калды. Миңа төбәлгән карашларын тоеп куырылып куйдым. Бу карашларда явызлык, кызыксыну, битарафлык, тагын әллә нәрсәләр бар, тик теләктәшлек кенә юк иде.

— Ә, алып килдеңме кошны, Серый... — дип сипкелләгә эндәште кәтүк буйлы, хәчтерүш кенә бер малай. — Бик ялындырып кына йөри, кызлар кебек назлана...

— Назын чыгарырбыз, — диде тагын берсе усалгына. Ул башкаларга караганда эрерәк, беләк мускуллары футболкасы аша тибеп тора, күзләрендә өмет юк иде.

— Син нигә чакыргач килмәдең? — дип ысылдады кәтүк малай.

— Онытканмын, — дидем мин шүрләп. — Дәрәскә барасым бар иде.

— Оныттыңмы, әллә дәрәскә барасың бар идеме?

— Оныттым. — Дөрестән дә бу чакыру бөтенләй баштан чыккан иде. Хәер, онытмаган булсам да, дәрәскә бармый калып, болар янына килмәс идем, мегаен.

— Боксер! — Кәтүк малай эре гәүдәлегә эндәште. — Искә китер әле егетне...

Боксер дигәне елмая төшеп миңа якынлашты. Бер мизгелдән мин суалчан кебек жыерылып жирдә ята идем инде. Касыкка сукты, кабәхәт!

— Тор!

Мин чайкала-чайкала торып бастым. Боксер арык малайга сораулы карашын төбәде.

— Тагын кирәкме, Фил?

— Әлегә җитәр... Йә, бүтән онытмассыңмы инде?

— Онытмам, — дип мыгырдандым мин.

Менә кем икән аларның Фил дигәннәре... Ә мин аны фил гәүдәле бер алпамша дип уйлаган идем.

— Чакырган җиргә таш яуса да килергә, соңга калмаса, — диде ул.

— Минем килү-килмәү сезгә нигә соң? Сугыша белмим, тычкан кебек мыштым мин... Тимәгез, ә?

— Сине кайгыртабыз, дурак. Башка урамныкылар, бер ялгызың булсаң, измәңне изеп ташлыйлар, юкса. Ә безнең белән йөрсәң, алар сиңа тырнак очы белән дә кагыла алмыйлар. Бергәлектә көч!

Кара син аны, үзенең ниндидер фәлсәфәсе дә бар икән.

— Аннары, — дип сүзен давам итте ул, — чәчеңне кыска итеп алдыр, безнең сыман киенеп ал. Аерылып торырга ярамый. Берәр төрле кыйнашу вакытында бер-беребезне танырлык булсын. Акчаң бармы?

— Утыз ике тиен...

Тагын барысы да га-га гагылдап көлеп жибәрде.

— Взнос, Гайка, взнос... Хәлдән килгән кадәр бирәсең, конечно. Тик ул биш тәңкәдән дә ким бул-маска тиеш.

— Ә кая китә соң ул акча? — ди сорарга жәрәт иттем.

Фил миңа каш астыннан карап куйды. Мондый кызыксынучанлыкны яратып бетермәде булса кирәк.

— Тегендәгеләргә, — диде ул сузып кына. — Там, где Макара телят не гонит, безнекеләр күп. Әгәр дә син анда эләксәң, кем ярдәм итәр? Без! Калганы үз-без өчен. Иректәгеләргә. — Филнең авызы кыйшайды. — Ул турыда син артык уйланма. Башың авыр-тыр... — Бераздан:

— Син комсомолмы?

— Әйе.

— Димәк, взнос синең өчен яңа нәрсә түгел. Ә ул акча кая китә? Беләсеңме? — Фил канәгатьләнеп елмайды.

Мин белми идем. Ләкин бит комсомолда мин ике тиен түлим, ә монда биш тәңкәдән ким түгел, ди. Яхшы чагыштыру!

— Һәр совет кешесе взнос түли, — дип сүзен дәвам итте Фил. — Партия взносы, профсоюз взносы, төрле жәмгыять взнослары — табигать яратучыларныкы, янгын сүндерүчеләрнеке, суда батучыларны коткаручыларныкы, тауга менүчеләрнеке, таудан төшүчеләрнеке... — Ул үзенең сүз куәсенә сокланып иптәшләренә карый, аларның да соклануын көтә. — Ә фондлар? Тынычлык фонды, Культура фонды, Балалар фонды. Без дә совет кешеләре. Безнең белән буласың икән, рәхим итеп взнос китер. Капиталист кебек акча жәлләсәң, үзең үпкәлә. Менә син, — дип миңа мәрәжәгать итте ул, — көн дә туйганчы ашыйсың, кыскасы, урының корыда, өстең жылыда. Менә Вова... Этисе алкаш, әчеп кайта да сугыша. Кыш дип, көз дип тормый, Вовканы тышка куып чыгара. Аның киеме юк, тамагы ач... Ә? Кайда монда гаделлек? Ә без аңа трико алып бирдек. Шулаймы, Вовка?

Кечкенә буйлы, павиан токымыннан булган маймылныкына охшаш йөзле малай бу сүзләренә раслап башын селкеде.

— Шулай...

— Ә син биш тәңкә жәллисең. Син! — Фил ары-бире йөрәнә башлады. — Син! Жылы бүлмәдә телевизор карап утырасың, ә ул тышта, салкын урамда дер-дер килә, теше-тешкә тими. Гаделлекме шул? Безгә тигезлек кирәк. Бар кешеләр дә тигез булсын. Без уйлыйбыз ул турыда... — Һәм ул каядыр билгесезлеккә кул изәде. — Андагылар түгел...

— Акча жәлләмим мин... Тик кайдан алырга соң аны?

Фил озак кына миңа карап торды. Нинди аңгыра син, янәсе.

— Анысы синең эш, — дип авыр сулады ул. —

Тырышкан табар...

— Фил, кызлар! — диде Серый шул чакта. Анна-ры якынлашып килүче дүрт кызга кул изәде. — Ә-эй, монда килегез!

— Акырма, — диде кызларның берсе. Ул башкаларга караганда чибәррәк, төз борынлы, зәңгәр күзле иде. Саргылт чәчләрен юри тузгытып куйган. — Болай да киләбез.

— Аһ, Гулечка, шундый сагындык без сине, — дип Серый аның биленнән кочкан булды.

— Ябышма. — Калган кызлар нигәдер хихылдап көлештеләр. Ә Серый һаман бәйләнде:

— Йә инде, бер генә кочыйм.

Гуля әшәке итеп сүгенде.

— Кит, — дип шырык-шырык килде ул. — Тана-выңа менеп төшәм хәзер. — Ә Серыйның шулай кылануы аңа ошый иде ахрысы.

— Ә бу кем тагын, — дип миңа төртеп күрсәтте калын иренле кыз. — Яңа бәрән?

— Өр-яңа! Гайка исемле...

— Гайка! Мә-мә... — Калын иренле миңа таба ку-лын сузды. — Бәрәннәрне шулай чакыралармы әле?

Мин аптырап Филгә карадым. Ул иренен сикер-теп кенә елмайды.

— Ярар, бар кайт, — диде ул. — Иртәгә сәгать унга монда килерсең.

— Иртәнгемә?

Тагын барысы да га-галап көлеп жибәрде. Серый бармагын баш тирәсендә уйнатып алды.

— Дурак!

— Боксер, бар, Гайканы берәз озатып куй, — диде Фил.

Яктыга чыктык. Боксер минем беләктән тотты, ирексездән мин кычкырып куйдым. Келәшчә белән кыстылар мыни!

— Башыңны жүләргә салма, — дип ысылдады Боксер. — Уеннан уймак чыкмасын. — Аннары арка-дан какты. — Давай, иртәгә кадәр чеши...

Әни мине сораулы карашы белән каршы алды.

— Нигә соңардың?

— Малайлар белән кинога кергән идек, — дип ялганлады мин.

— Нинди фильм иде соң?

Бер мизгелгә генә югалып калдым. Нинди булса да барыбер түгелмени?

— Сугыш турында инде. Исеме әллә ничек иде шунда... Истән чыккан.

— Әйдә, ашарга...

Эти үз почмагында нәрсәдер язып утыра иде. Ничек шулай бертуктамый язарга, укырга мөмкин? Нич башка сыймый.

Бик ачыккан идем, тәлинкәне ялтыратып кына куй-дым.

— Әни, син миңа биш тәңкә акча бир әле?

Әниңең күзләре гаҗәпләнү хисе белән

мөлдерәмә тулы иде.

— Нигә шул хәтле?

— Кирәк инде, — дип мыгырдандым мин. — Бүген дә кинога керер өчен кешедән алып торырга туры килде.

— Сиңа кинога керер өчен кирәк, — диде әни. — Менә безнең ун сум акча калды. Ә акча алырга әле тагын биш көн бар.

Беләм инде, алар көчкә очын-очка ялгыйлар. Ә минем хәл? Иртәгә теге бандитларга акча китермәсәм, алар мине урамга чыгарлыгымны калдырмыйлар бит.

— Мин бит бала-чага түгел хәзер, — дип кыздым мин. — Бер тиенсез йөрергә... Малайлардан оят. Аларның кесә тулы акча, фирменный киём. Хәерче булуыбызга мин гаепле түгел, ләбаса.

— Нигә миңа кычкырасың? — Әни дә кызды. — Атаңа барып әйт бу сүзләрне...

Әти янына барып зарланырга оят иде, мин тындым. Шулай да миндә дә хаклык бар бит. Бар!

Әнә безнең класста кайберәүләр ничек борыннарын чөйгән була. Безнең ишеләргә мыскыл белән карап, үзара гына сөйләшеп, аралашып йөриләр. Сүзләре бик акыллы, фәлсәфи дип уйлыйсызмы?

— Ой, Аида, боже, кайдан алдың бу күлмәкне?

— Роберт, мин яңа кассета достал. Суперкласс! Тыңларга кил.

— Минем әти Италиядән шәп куртка алып кайтты. Тагын бик күп шмоткалар. Килегез, күрсәтермен.

Аннары бер-берсе белән инглизчә сөйләшеп жәфаланалар тагын. “Гуд монин” да “гуд бай”. Хәсрәтләр. Күралмыйм шул пижоннарны.

Минем акылым әллә ни түгел, талант та юк. Ә алар миннән ни белән аерылалар соң? Алар миннән дә аңгыраак! Өстә әйбәт киём, кесәдә акча булгач кына акыллырак күренәләр. Жәмәгәт эшендә дә шулар. Барысы да алдан уйланылган, үлчәнгән. Болар югары уку йортларына керәчәк, комсомол лидерлары булчак, кеше бәхетте турында гәп сатачак. Әтиләре инде аларга кәнәфиләр әзерләп куйган, баскыч та әзер, тыныч кына югарыга үрмәли бир.

Болар хәйләкәр, астыртын. Телләрендә “мин” дигән сүзне ишетмисең. Без! Безнең планнар шундый, безгә шушы уйны тормышка ашырырга кирәк, фәлән дә төгән. Ә һәрберсе үзе турында сөйли. Тирә-юньдәгеләр әлегә кеше безнең турыда кайгырта икән, дип уйласын өчен “без”не сибәләр генә. Ышаналар бит! Битлегә шулкадәр шәп, чын йөз дип кабул итәсең. Шундый тойгы кала — алар үз ялганнарына үзләре дә ышана кебек. Власть, байлык, дан өчен яшәүләрен үз-үзләреннән дә яшерәләр төсле. “Без жәмгыять үсешенә яңа этабына килеп кердек”. “Без! Без, Николай Икенче... Элек патша гына үзен без дип атаган, хәзер ике кешенең берсе без дип сөйли. Һәм һәрберсе бары тик үзен, үзен генә күздә тоты.

Менә ул пижоннарның тормыш юлы. Шундый чи-

сталар, пөхтәләр, тәрбиялеләр... Гөмбәләр кебек. Очрый бит урманда шундый мәһабәт гөмбәләр — үзләре ап-ак, дәү, матур... Алып кыссаң, эче буш, сасы ис кенә чыга.

Әгәр дә минем әти бай булса, мин дә шундый пижонга әверелер идемме? Бәлки... Шулай булгач үз хәлең — кайчакта бик ачу килсә дә — сөөнергә генә кала.

Алда мине нәрсә көтә? Хәзер безне “кем булырга телесең?” — дип тинтерәтәләр. Теләгән берсе шул сорауны бирә, иншалар яздыралар. Бер иншада мин шофер булам дип яздым, икенчесендә шахтер, өченчесендә тагын әллә кем... Ә чынында беркем буласым да килми, шайтан алгыры! Көн дә торып эшкә китәсең, кайтасың, ашыйсың, йоклыйсың, өйләнәсең, хатының белән буласың, бала туа... Бр... Кайда монда мәгънә? Тагын шул әти-әни кебек очын-очка ялгап гомер итәргәме, фатирны егерме ел көтеп, хатының белән ызгышып... Кереп сыра эчәргә дә кесәңдә акча булмасын, имеш... Акчаң булса, сыра булмый... Кайтып телевизорны ачасың, анда кичәге пижоннар чыгыш ясый, ике меңенче яисә өч меңенче елга жиңел бәхет вәгъдә итә. Ышанырга туры килә, бәлки чыннан да шулай булыр, бәлки, бәлки... Өметсез шайтан, диләр ич.

Ә миңа иртәгә чыраем төзек калсын өчен кимендә биш тәңкә акча кирәк.

Син шулай тыныч кына яшәрмен дип уйлый идеңме? Юк, Гайнан, үз мохитың юк икән, барыбер кайдадыр барып сыенырга туры килә. Сине Робертлар, Аидалар даирәсе кабул итмәячәк, димәк Филләр, Серыйлар, Гулялар янына елышасың. Башка юл юк, туган. Бардыр да бәлки, ләкин мин аны күрмим, минем өчен түгел ул. Шундый кешеләр була бит: алар беркем түгел, ихтыярлары камыр, алар барыбер кемнәрдәр барып сыенырга тиеш...

Мин, мөгаен, шундый кешедер...

Карасам, әти ишек яңагына сөялгән. Кесәсеннән таушалып беткән өчлек чыгарды.

— Өч сум житәме әлегә?

— Житеп торыр инде, — дидем мин. Нишлисең, бер дә булмаганга караганда яхшырак.

— Узындың, малай... Беләсеңме, мин синең кебек чакта...

Таныш миңа бу нотык. Минем кебек чакта алар пычрак ерып колхоз эшенә дә йөргән, “пәри күзе” янында — электр әле хыялда да булмаган — дәрәскә дә әзерләнгән... Киём дә юк, тамак та ач... Бернәрсә дә юк! Күңелләре генә күтәренке, йөрәкләре генә киләсе көнгә өмет белән тулы. Ә кесә буш, дәрәсрәге, кесә бөтенләй юк, ыштансызлык... Тоталар да шуның белән мактаналар... Мин синең кебек чакта... Әти хәерче үскән дип, мин дә хәерче үсәргә тиешме? Әллә хәерчелек тә нәселдән нәселгә күчеп килә микән?

(Дәвам бар.)

Галимжан ИБРАҺИМОВ

Борынғы ислам мәдәнияты

Госманнан соң хәзрәти Гали хәлифә булган иде. Гали разый Аллаһы ганһенең хәлифәлек заманы әүвәлгеләр белән чагыштырмасы дәрәжәдә фетнә, баш күтәрү, төрлө бәхәс белән үттә. Моңың заманында иң башлап мәселманның бер-берсе белән сугышты. Могавиянең хәлифәлек дөгъва кылуы, Гомрәү бине әл-Гасыйның мәкер вә хәйләләр башкаруы аркасында Сафин вә Жәмал вакыйгалары барлыкка килде. Ислам мәмләкәтә бик мөшкөл хәлгә килеп, кәлебәндә чын иман булган изге, гадел кешеләрне бөек кайгыга салды.

Ниһаять, бу фетнәләргә сәбәп булган Могавия, Гомрәү бине әл-Гасый, Гали разый Аллаһы ганһенең өчөсөн дә үтерергә дип карар биргән өч фиданең берсе булган Әбү Мөләжжәм тарафыннан хәзрәти Гали шәһит ителде. Могавия, Гомрәү бине әл-Гасыйларны үтерергә өстенә алган ике фидаи үз эшләрен булдыра алмау сәбәплә, алар сәләмәт калды. Хәлифәлек өмәвиләргә күчте.

Хәзрәти Галинең шәһит китүе белән «Холәфаи рашидин дәвере», ягъни «Гадел хәлифәләр дәвере» тәмам булып, хәлифәлек тәхетенә өмәвиләр утырды.

Хәлифәлекнең өмәвиләр кулына күчүе — исламнарның мәмләкәтләрендә, хөкүмәтендә, тормышында зур алмашынуларга сәбәп булды: Холәфаи рашидин заманында хәлифәләр халыктан сайланып куела иде. Өмәвиләрдә исә хәлифәлек нәселдән-нәселгә күчә торган, чикләнмәгән хакимият бирә торган булып китте.

«Холәфаи рашидиннар» үзләренең хәлифәлекләрен ныгыту өчен мал, акча түкмиләр, жәбер, золым белән халыкны көчләмиләр иде, изгелек вә гаделлек юлы белән баралар иде. Өмәвиләр исә, халыктан үзләренә буйсыну хакында ант иттерү, кулларындагы хәлифәлекне давам иттерер өчен һәр төрлө жәбер, золымнан, көчләүдән баш тарт-

мыйлар, хисапсыз мал, акча аркасындагына хәлифәлекләрен саклый алалар иде.

Холәфаи рашидин заманында хәлифәләр буйсыналар һәм халык бик сәдә яшиләр, мода вә ясалмалыкка якын бармыйлар иде. Өмәвиләр исә, рум фарсыларының мәгыйшәтенә, ягъни тормышына ияреп, һәр төрлө исраф, ясалма зиннәтләргә барлыкка китерделәр. Хасыйль, ягъни нәтижә: һәр яктан алышыну, үзгәрү булды.

Хәлифәлек тәхетендә өмәвиләр 92 ел утырды. 41—133 ел дәвамында аларда 14 кеше хәлифә булды. Өмәви хәлифәләрнең иң әүвәлгесе — хәзрәти Могавиядер. Бу зат — эшнә оста алып баручы вә сәясәтче бер адәм иде. Аның заманында эчкә фетнәләр басылып, чит мәмләкәтләрдән байтак шәһәрләр яулап алынды. Төркестан, Сәмәрканд исламнар кулына керде. Ак диңгез утрауларын, Сицилияне, Фарсы мәмләкәтләренең тамамын, һинднә үз кулларына алып, ислам харитасын Шәрәккә таба киңәйттеләр. Африканың төньягын яулап алып, исламның мөлкәтен Бәхер Мохиткача, ягъни Атлантик океанга житкерделәр. Могавия заманында Истанбул камап алынса да, уңышка ирешә алмадылар.

Читләргә ияреп, иң әүвәл ислам йортына мәдәният кертә башлаучы — хәзрәти Могавиядер. Ул үзенә тормышын, сарай вә биналарны Рум фарсыларыдай ясарга тырышкан кебек, халыкларны да шул юлга этәрде. Ислам мәмләкәтләрендә иң башлап почта ысулын ул ижәт кылды.

Хәзрәти Могавиядән соң әдәпсез, булдыксыз булган Язид бине Могавия хәлифәлек тәхетен көчләп тартып алып, бөек фетнәләргә, Кәрбәлә вакыйгасы кебек һәр мөзмин-мөселманның жанын ачыткан жинаятьләргә сәбәп булса да, аның кабергә керүе белән бу фетнәләр туктатылды. Язидтан соң Могавия Икенче һәм Мәрван бине Хәким хәлифәлекне кабул итеп алды. Мәрванның

үтерелүе белән Габделмәлик бине Мәрван хәлифә булып, һәр тарафтан тәкъдир ителерлек әсәрләр калдырды. Бу зат — сәясәтче, алдан күрүчән, булдыклы иде. Үзенә каршы күрәнгән Габдулла бине Зөбәер, Мосагыйб, Мохтар Сәкафиләрне жинеп, элимнарға бер идарә белән булса да, фетнәләргә басты. Исламнарға тынычлык биреп, тышта мөһим яулап алулар, бөек уңышлар барлыкка китерде.

Габделмәлик заманына кадәр Аурупаның бер карыш туфрагы да мөселманның кулына кермәгән иде. Аурупаны башлап яулап алу — Габделмәликкә насыб булды. Моңың заманында Муса бине Насыр белән Тарик бине Зияд Испанияне яулап алып, Пирәнә тауларына ислам флаглары элделәр. Бу яулап алу — мөһим вә уңышлы саналыклык вакыйгадан. Моңың заманында Шәркый Азия тарафларында да байтак яулап алулар булды.

Габделмәликнең хезмәтә фәкәтә мәмләкәтне киңәйтүдән генә гыйбарәт түгелдер. Аның мәдәни хезмәтләре дә бар иде:

1) Габделмәлик заманына ислам мәмләкәтендә гомуми вә рәсми булган бер тел юк иде. Һәр тарафның хөкөм вә хөкөм йорты кәгазьләре, рәсми эшләре шунда булган халыкның күбесенә телә белән йөртелә иде. Мисырда копт, Иранда фарсы, Сүрия, Фәластийнда юнан, ягъни грек телләре рәсми тел урынында кулланыла иде. Габделмәлик моңы халыкның берлегенә каршы килә дип, гарәп телен «гомуми вә рәсми» тел ясады. Гомум ислам мәмләкәтләрендәгә хөкөм вә хөкөм йортларының рәсми кәгазьләре вә сөйләшүләре гарәп теле белән булырга тиеш дип күрсәтелде.

Шуның аркасында гарәп теле жинде, гомумләште. Хәтта бәгъзе бер кавемнәр үзләренең телләрен бөтенләй гарәпчәгә алыштырдылар.

2) Габделмәликтән элек акчалар төрлечә иде. Ул, моңы бетереп, гомум халыкка бер төрлө махсус акчалар ясатты. Гарәпләргә һәм мөселманның хас «тыйраз» барлыкка китерде. Габделмәликтән соң хәлифә булган Вәлид заманында, гәрчә эчкә фетнәләрдән имин булына да, киләчәк бөек фетнәләргә ишеге ачылды. Борынғы чуалыш ясаулар баш калкытырга якынлашты. Шунан башлап, өмәвиләрдә инкыйразга, ягъни юкка чыгуга табан адым башланды. Өмәвилек — кирәгә китеп, аларга каршы хәзерлек көчәйде. Халыкның күңелендә күптән үк урнашкан «өмәвиләр — хәлифәлекне көчләп та-

лап алучылар» фикере куәтләнеп, майданга тәэсирен чыгара башлый. Ниять, өмәвиләр юкка чыгып, хәлифәлек тәхетенә икенчеләр чыга.

Икенче гасыр: бу гасырда мәселманнарның гайрәт вә ижтиады — яулап алу вә сугышлардан бигрәк, гыйлем вә мәдәният тарафына сарыф кылынды. Аларның бу гасырдагы яулап алулары үткән гасырга караганда бик азайды. Ислам команданнарыннан, ягъни гаскәр башлыкларыннан Габдеррахман әл-Гафикий үзенең идарәсендәгә гаскәр белән Франциягә көньягын яулап алып, Лувр елгасына кадәрле килсә дә, үзе вафат булып, гаскәре җиңелгән, яулап алулары — госманлыларга, ягъни төрөкләргә кадәр тәмам булган. Чикләргә чикләндер. Бу вакыткача ислам үзенең даирәсен киңәйткән бик күп җирләргә үз кулына алган иде.

Гарәбстан, Анатули, Сүрия, Фәлестин, Гыйрак, Иран, Әфган, Төркестан, Һинд, Кавказ, Кытай, Фас, Тунис, Алжир, Мисыр, Нубә, Көнбатыш Траблис, Сицилия, Сардиния, Корсика, Кипр, Радус һәм Испания — барысы да ислам мәмләкәтенең бер өлеше булган иде. Бу вакыттагы ислам чикләре: Шәрәк — Һинд вә Кытай, көнбатышта — Тын Океан, төньякта Урта диңгезнең төньяк яры вә Пирәнә таулары, көньякта Көнәк диңгезеннән гыйбарәттәр.

Икенче гасыр ислам дөньясына һәр җәһәттән бөек үзгәрешләр бирде. Хәлифәлекне өмәвиләрдән габбасиларга күчәрдә. Әүвәлгә гасырның яулап алулары вә сугышлары жиренә гыйлем вә мәдәният, фәннәр вә мәгариф, фәлсәфә вә мәдәниятне китереп, мәселманнарның йөзән шул мәгънәвиет, эчкә яңарышлар вә үсеш ягына юнәлдерде. Яулап алулар тукталып, гыйлем вә мәдәният башланды.

Габбасия хәлифәләренең икенчесе булган Мансур Дәванкий тарафыннан гыйлем вә мәдәнияткә теләк кузгалып, Мансур, һарун, Мәммүн вә башка хәлифәләр бу юлда бик бөек гайрәт күрсәттеләр. Алда күреләчәк баяннардан алынган кебек, ислам дөньясын гыйлем вә мәдәният нурына чумдырдылар.

Өченче гасыр: икенче гасырда башланган гыйлем һәм мәдәният өчен хезмәтләр бу гасырда да давам вә тәрәккый итте. Икенче гасырда гыйлем вә мәдәният мәркәзе саналган Багдад бу гасырда Мисыр, Әндәлесне үзәннән алда күрдә. Гыйлем вә мәдәният җәһәттеннән Мисыр, Әндәлес бу гасырда Багдадны узган иде.

Багдад — гыйлем вә мәдәният

җәһәттеннән генә түгел, сәясәт идарә җәһәттеннән дә безәз түбән китеп, габбаси хәлифәләре өстенә бетү, юкка чыгу җилләре исә башлаган иде.

Дүртенче гасыр: гыйлем вә мәдәният бу гасырда да үзенең әүвәлгә эзеннән ага бирде. Әүвәлгәчә давам вә тәрәккый итте. Фәкать бу гасырда ислам дөньясының өстендә кара-кара болытлар күренә башлаган иде.

Бу гасырның бөек вакыйгалары — иң беренче, төрә йөртүчеләр сугышлары һәм дә сәлжүкләр династиясенең барлыкка килүе кебек эшләрдә. Бу гасырда Рим папаларыннан “Икенче Орден”ның әмере сәбәплә “Пьер Лармит” исемле бер зат — христианнарны кытыртып коддус Шәрифне, ягъни Изге Иерусалимны кабат мәселманнардан алу максаты белән ауропалыларны исламнарга һөҗүм иттерде. Гарнатаны кире кайтарды.

Бишенче гасыр: бу гасырда ике мәртәбә төрә йөртүчеләрнең сугышлары булып, мәселманнар мәшкәлләккә калса да, Салахетдин әл-Әюбинең гайрәте аркасында авырлыктар тукталып, христианнар җиңелделәр. Коддус, ягъни Изге Иерусалим — исламнар кулында калып, Салахетдин әл-Әюби үзе хөкөмдар булды.

Алтынчы гасыр: бу гасырда әллә ничә мәртәбә төрә йөртүчеләр сугышлары булса да, җиңү һәм өстенлек һаман да мәселманнар тарафында калды. Хәтта Карл Си Луи үзе әсир булган иде. Күп мал бәрәбәрәнә генә азат ителде.

Бу гасырның иң дөһшәтле вакыйгаларыннан берсе — габбасиларның бөтенләй юкка чыгуы, Багдадның — бөтен мәдәниет вә гыйльми әсәрләре белән татарлар (сүз монгол татарлары турында бара. — Ә.Х.) тарафыннан харап ителүедер. Бу вакыйга — гарәпләргә Мисыр, Әндәлес тарафына күчәргә, анда тәрәккый итәргә мәҗбүр итте.

Җиденче гасыр: бу гасырда мәселманнарның кирегә табан атлаганлыгы, бетү, юкка чыгу билгеләре яхшы ук сизелә башлады.

Сигезенче гасыр: бу гасырда Әндәләстәгә (Испания) мәселманнар үзәра низаглашып, әллә ничә хөкүмәткә аерылып беткәннәр, ничек кенә тырышсаң да, бер ноктага җыю мөмкин булмаган хәлгә килгәннәр иде. Күптән бирле күзләп йөргән христианнар, бу форсатны уңыш, бәхет санап, исламнар зарарына шунда җирләштеләр. Бөек бер куәт вә гаскәр җыйнадылар. Бу хәләт мәселманнарның ба-

шына бик бөек һәлакәт китерде: алар җиде йөз елдан бирле яшәп килгән ватаннарыннан сөрелеп, җәһәтләнеп, куылып чыгарылдылар. Испания белән мәңгеләккә сабуллаштылар. Карл Фердинанд гарәпләргә Испаниядәгә актык шәһәрләрен алып, өч миллион гарәпне юкка чыгарды. Испаниядә ислам дине вә гарәпләр бетте. Шунның белән бергә гөл бакчасы кебек зиннәтле вә төзек булган Испания хараба хәлендә калды. Гыйлем вә мәдәният бетеп, золымлык вә наданлык каплады. Густав Лэбон җәнәпләры бу хакта болай ди: “Гарәпләрдән әүвәл Испаниядә мәдәният юк иде. Гарәпләр Испаниягә килде. Үзләре белән бергә мәдәнияттә алып килделәр. Гарәпләр китте. Шуннан соң мәдәнияттә бетте”. Вәссәлам.

Бу гасырда гарәпләр Испаниядән куылды. Башка һәр тараф мәселманнарында кирегә табан киткәнлек ачык күренде. Ничбер тарафта өметле эш калмады, дияр идек, фәкать госманилар Истанбулды яулап алып, бик бөек вә бик көчле вә тирә-якка хаким булган “ислам вә төрөк хөкүмәте” тәшкил ителәр. Мондагы исламнар бөек куәткә вә хөрмәткә ия иде. Башка яктарда кызык бетте. Исламның шанлы, шәрәфле тарих сәхифәләре кара вә өметсез вакыйгалар белән тула башлады.

Мәселманнарның гомуми тарихы исемдә язарга теләнгән сәхифәләр шул кадәресе белән тәмам булды. Мәселманнарның яулап алу, сугыш вә сәясәткә бәйлә тарихлары хакында шул баян итү белән канәгатьләнеп, аларның гыйльми, мәдәни булган хәлләре хакындагы тарихи хәбәрләргә керешмәк булдык. Борынгы мәселманнарның гыйлем вә фәннәрен “гомуми” вә “хосусый” дип, ике бөек бүлектә аерырга мөмкин-дер.

Гарәп теленә вә ислам диненә бәйлә булган гыйлемнәр мәселманнарның үзәнә генә хас булганлыктан, бу бүлектә “голүм хассә” дип исемләп, риязыйтәтә, ягъни математика, табигать белемнәре, әхлак-әдәп турындагы белемнәргә бәйлә булган гыйлемнәр — бер мәселманнарга, бер гарәпләргә хас булмыйча, гомуми булганга, “голүм гаммә” дип исемләргә мөмкин кебек күренә. Яраклымы, түгелме?

Җиңеллек өчен шул ике бүлектә аерылып йөртеләчәктер.

(Дәвамы бар)

Фәнил ГАЛИЕВ (хикәя)

Төн уртасы житеп килә иде.

Илбар Әхмәтович изә-баса торган авыр бер йокым-сырау халәтендә, йоклап китәргә тырышып, эченнән генә санап ята, аның жаны һәм тәне куркуга сала торган тын-караңгы бүлмә белән укмашып беткән шикелле.

Тәрәзә пыяласына сак кына шакыган тавыш аны дерт итеп сискәндереп жибәрде һәм ул күзләрен ачты. “Бу — Ул! Йа Хода!” — дигән кайнар уй миен өтеп үтте. Аның, кинәт кенә үлеп, бу вәсвәсәле бастырылудан тизрәк котыласы килде, чөнки тормышы тәмуғ газаларына әйләнгән иде бит инде.

Шакыган тавыш кабатланды. Илбар Әхмәтович гадәтләнгән хәрәкәт белән юрганын ачып ташлады, торып утырды, караваты янындагы башмакларын аягы белән капшап тапты, аннары, нишләргә белмәгән шикелле, бер мизгелгә тынып, тораташ катып калды. Бары тик шаку өченче тапкыр кабатлангач кына, урыныннан торып тәрәзә янына килде, әкрән генә пәрденә ачты.

Әйе, бу Ул иде. Суырылып калган агарынган йөз, хәрәкәтсез карый торган, эчкә тирән баткан күзләр, әйтерсең, яңа гына канга буялгандай, дымлы һәм тыгыз кысылган кара иреннәр — боларның барысы да аңа бик-бик таныш иде.

Илбар Әхмәтович, өрәккә сихерләнгән кебек карап, чайкала-чайкала авыр сулап торды. Берничә минут шулай дөвам итте. Менә, ниһаять, өрәкнең берәз ачыла төшкән иреннәренә мәсхәрәлә зәһәр елмаю кунды. Бу елмаюдан Илбар Әхмәтовичның эченә салкын йөгәрә һәм шуннан соң ул жиңеләеп тә китә: әлегә елмаю чакырылмаган кунакның үз эшен эшләп бетергәнлегә һәм китәргә тиешлегә билгесе иде. Һәрвакыт шулай була. Бу юлы да шулай булды. Илбар Әхмәтовичка янаулы караш ташлап, күзләрен ялтыратканнан соң, өрәк, һавада эреп беткәндәй, әкрән генә юкка да чыкты.

Пәрденә ябып, маңгаена бәрәп чыккан салкын тирләрен сыпырып төшергәннән соң, Илбар Әхмәтович караватына килеп утырды, авыр сулап, кулы белән аяк балтырып капшады. Әйе, нәкъ шулай иде. Бармаклары шундук жылы кан саркып торган ябышкак чи иткә

Ай тулган төндә

барып орындылар.

Илбар Әхмәтович, куркынып һәм жирәнеп, кулын тиз генә тартып алды, башын түбән игән килеш кинәт изрәп-сыгылып төште.

Бу өрәк... Элегрәк ул сирәк, айга бер тапкыр гына килә иде, шуннан артык түгел. Хәзер ул ешлады, һәр атна ахырында килә башлады, ә ай тулган көннәрдә көн саен диярлек, гадәттә төн уртасында килә. Ул килеп киткән саен Илбар Әхмәтовичның балтырындагы кан саркып торган тирән жәрәхәтә бик авыртып ачыла. Жәрәхәт бер-ике көн газалпый да, аннары әлегә өрәк яңадан күренгәнчегә кадәр үзеннән-үзе төзәлә. Инде дүрт ел буена менә шундый хәл. Тагын күпме газалпанырга туры килер, анысын бер Алла гына белә...

Илбар Әхмәтович гаҗизлектән башын кысып тотты, күкрәгеннән ирексез рәвештә авыр ыңгырашу бәрәп чыкты.

Шул арада бүлмә ишеге аз гына шыгырдап ачылды, йокы бүлмәсенә кыюсыз гына кемдер килеп керде.

Ул хатынының:

— Илбар жаным, хәлең начармы әллә? — дигән борчулы сак тавышын ишетте.

— Ә, синмени әле! — Ул, хатынының килеп керүенә ризасызлык белдереп, төксә генә әйтеп куйды: — Нигә тордың инде, нигә килеп кердең, йокларга идең тыныч кына!

Аның үртәлүеннән курыккан хатыны кыяр-кыймас кына:

— Әллә ут яндырыйммы? — дип сорады.

— Кирәкми! — дип кырт кисте Илбар Әхмәтович. — Минем башым авырта. Миңа ялгызлык, тынычлык кирәк.

— Ачуланма инде, кадерлем, керми булдыра алмадым. — Хатынының тавышы ягымлы, кайгыртучан иде. — Сине, мөгаен, тагын шул төнге бастырылуларың газалпыйдыр...

Караңгыда Илбар Әхмәтович, күрдән бигрәк сизенеп кенә, хатынының бүлмәгә үтеп, карават каршысындагы кәнәфигә килеп утырганын шәйләде.

Ул аның күзләрен дә, йөзенең төс-кыяфәтен дә күрмәде, әмма кәнәфигә жәелеп утырган таза, авыр гәүдәсен, халат изүеннән ишелеп чыккан тулы күкрәкләрен, зәңгәр төерле тамырлы кыска аякларын күз алдына китерде. Аның тик бер генә теләге бар: бу хатын тизрәк биредән чыгып китсен иде.

Караңгы бүлмәдә шомлы тынлык урнашты.

— Тыңла әле мине, Илбар, — хатыны, нияят, сүз башлады, аның тавышы калтырый иде. — Син инде беренче ел гына болай газалпаның, газалпаның сәбәбен дә яхшы беләсең. Аңлайм, минем сүзләремне һаман-һаман тыңлап тору да туйдыргандыр. Ләкин ачуланма, үзең беләсең бит, өстендә зур гөнаһ ята, тормышың авыр язмышка уралган, аны йомшату, алып ташлау өчен сиңа тирәнтен үкенергә, тәүбә итәргә кирәк, шуңа омтылырга...

— Тагын шул юләр вәгазьләрең тотындыңмы, анаңны... — дип, үртәлеп туктатты аны Илбар Әхмәтович. — Әллә нинди кирәкмәгән мистиклар-шизиклар укып башыңа тутыргансың да, хәзер шуларны кайда чыгарып түгәргә белмисең!

— Үтенәм, ачуланма инде! — Хатыны аның тупасдорфа сүзләрен түзем генә үткәреп, һаман да үзенең ялыну-ялваруларын дәвам итте.

— Үзең беләсең бит, үзең генә изаланмыйсың, барыбызга да авыр. Мин күптән инде даруларда утырам. Балалар тормышының да рәте-чираты юк. Гөлшатның күзенә ак-кара күренми, ире эчә, типтерә. Ансарның балалары гарип булып туа...

— Дәшмә, эт жан! — дип хатынына ырылдады Илбар Әхмәтович. — Үзең юньле балалар тапкан булсаң, аларны да юньле булып туар иде. Барысы да синең юньсез холкыңнан, начар каныңнан килә!

— Дәрәс түгел! — дип кычкырып жибәрде хатын. — Биредә минем начар каным түгел, синеке, синеке... Бер гаепсез кеше канын син түктең, шул сәбәпче. Егетне үтереп, жир астына тыктыгыз да, өстенә үлән үсте, онытылды, дип уйладыгыз. Юк, синең бу кара эшеңнең әжәре әле безнең барлык ыруыбызга житәр, оныкларга да, аларның балаларына да...

— Чыгып ычкын! — Илбар Әхмәтович әкрән генә караватыннан тора башлады. — Ычкын, юкса...

Бер генә мизгелгә ул караңгыда да хатынын, аның курку тулы күзләрен, калтыранып куырылган тәннен күрә шикелле булды. Хатыны да аны күрәдер кебек тоелды. Артык ачуы килгән вакытларда үзенең коточкыч куркыныч затка әверелгәннен белә иде ул. Бигрәк тә аның акаеп чыккан, кан баскан күзләре ямьсез була. Хатыны аңа барыннан да бигрәк әнә шул күз карашынан куркуын әйтә иде.

Бу юлы да шулай булды. Шул мизгелдә хатынның ашыккан жиңел адымнары ишетелде, шыгырдап ишек ачылды, идәнгә яктылык төшеп алды да югалды. Илбар Әхмәтович бүлмәсендә үзе генә калганлыгын аңлады.

Үзенең ачуын-үртәлүен басканнан соң, Илбар Әхмәтович яңадан караватына ауды, кулларын баш астына куеп, уйга калды.

Ниндидер эчке тавышы, эчке “мин”е хатынының аны тәүбәгә килергә чакыруы хаклы икәннен искәртә иде. Ул үзен изеп-сытып торган авыр гөнаһының гел генә тынгы бирмәячәген, иркен-тыныч яшәтмәячәген аңлай, аның кармавычлары әкрәнләп туганнары, якынарына сузылганын, аларның да тормышларына, сәламәтлекләренә зыян салганын сизенә. Әмма үз гаебен танып, кешеләр алдында тәүбәгә килергә... юк, моңа аның көче дә, кыюлыгы да житми иде.

Күпне күргән, күпне кичергән кеше буларак, Илбар Әхмәтович, аз генә йомшаклык күрсәтсә дә үзенә нәрсә янаганын, нәрсә табып, нәрсә югалтачагын, тормышын-язмышын, киләчәген нинди болганчык дулкынар күмеп китәрән яхшы белә. Һәм, әлбәттә,

шикләнгән-икеләнгән минутларында ул тормышына якты күбәләк булып очып кәргән бердән берен, сөйгәнән исенә төшерә, аңардан аерылуны башына да сыйдыра алмый иде.

Кызның исеме Фәйрүзә иде. Егет аңа бөтенләй яш, чибәр генә беркатлы кызыккай чагында ук гашыйк булды.

Илбар үгез кебек таза, тәжрибәле, авылда бер дигән егет иде. Ул бик тиз генә кызның йөрәген яулап алды, тәнен дә, жанын да үзенә буйсындырды. Кыз аның һәр теләген берсүзсез үти, аңа тулаем ышанып бирелгән иде.

Фәйрүзә матур гына жырлый, Илбар моннан бик оста файдалана, аның сәхнәдәгә өз генә уңышларын да күккә күтәреп мактый, “сиңа бу — Ходай тарафыннан бирелгән талант” дип, аның ышанычын арттыра. Үзенең таныш-белешләре аша ул хәтта кызның жырларыннан торган берничә аудиокссета да чыгарырга булышты. Шунуң белән Фәйрүзәне бөтенләй үзенә итте.

Илбарның гадәттәгә тормышында кыз артистка да, жырчы да түгел, аның һәр теләген үтәргә, ихтиярына буйсынырга әзер гап-гади бер хатын иде. Ул аны фәрештә урынына күрә, күңелсез һәм эчпошыргыч көннәрендә аны кешеләр күзеннән ераграк-аулаграк берәр жиргә алып китә дә тыелгысыз гыйшык-гашрәт уенына бирелә иде.

Менә хәзер дә аның, элекке шикелле, караватыннан сикереп торып, бу йорттан чыгып китәсе, автомобильгә утырып, бар дөньяларын онытып, шул кыз белән әллә кайларга китеп барасы, мәхәббәт һәм ләззәтләр диңгезендә хәлдән тайганчы йөзәсе килде.

И-их, соңгы вакытларда ул бу гамәлләрне сирәкләткәннән-сирәкләтә бара шул. Аларның ике араларындагы мөнәсәбәтләрдә нәрсәдер сынды, чатнады. Мәхәббәт уены вакытында да ул еш кына ышанычын югалта, өметсезлеккә бирелә һәм урын өстендә мәлжәрәп төшә башлады. Фәйрүзә моны сизми кала алмады, әлбәттә. Ул бу шатлыксыз хәлләрне бик авыр кичерә, кемдер Илбарына бозым салган дип зарлана, хәтта кайдадыр ялгыз гына яшәп ятучы бер сихерчегә барып кайтырга да кыстый. Имеш, ул сихерче теләсә нинди бозымнан коткара ала, кешеләрне шулай дөвалый икән, ди.

Менә хәзер урын өстендә ауаганда Илбар Әхмәтович шуларны исенә төшерде, үзе дә көтмәгәндә күзе ачылып киткәндәй булды, аны беренче карашка сәер дә, көлке дә тоелган, әмма бу халәттендә кабул итәрдай фикер биләп алды: чынлап та, әгәр шул сихерче янына барып ачыктан-ачык, ихластан сөйләшсә, тормышын берәз гына булса да үзгәртә алса яки әлегә бәйләнчек өрәккә киртә куя алса, аягындагы жирән-геч жәрәхәтәннән котылса... ә!

Илбар Әхмәтовичны берәр теләк биләп алдымы, ул инде аннан котыла алмый.

Ул, урыныннан күтәрелә төшөп, мөдәрән кара-

ват башына терәде дә аның өстенә көчле калак сөякләре белән ятты, төнгә һәрвакыт тумбочкасы өстендә калдыра торган телефонын кулына алып, бер номер жыйды.

Аңа номерны берничә рәт жыйрга туры килде, нинәйт, үзенә бик яхшы таныш йокылы тавыш ялгау гына һәм берәз ризасызлык белән:

— Йә, кем бу? Тыңлыйм сезне, — диде.

— Бигрәк каты йоклайсың, Фәйрүзә, — диде каршы килмәслек нык тавыш белән Илбар Әхмәтович, мәгъшукасенә берничә мәртәбә шалтыратырга туры килгәнә өчен ризасызлык белдереп.

— Ә-ә, синмени әле! Нигә болай соңлап? Бер-бер хәл булмагандыр бит? — Аның кәефсезлеген сизгән кыз йокысын шундук сыпырып төшерде.

— Әллә нәрсә юк. Теге нәмәрсә тагын килде, аягымдагы жәрәхәт яңадан ачылды, — дип тавышын йомшата төште Илбар Әхмәтович. — Бик туйдырды инде бу мине. Нәрсәдер эшләргә кирәк, юкса мин түзә алмаячакмын...

— Әй, Илбар! — Фәйрүзәнең тавышы калтыранып чыкты. — Әгәр дә мин нәрсә белән булса да ярдәм итә алсам икән...

— Син ниндидер бер сихерче карт турында сөйләнгән идең... Ниндирәк кеше ул, кайда яши?

— Урманда яши ул. Биредән бер утыз чакрымнарда. Узган ел аның янына минем түти барган иде. Удмурт бугай ул, кайчандыр шәһәрдә яшәгән. Хәтта фәнни дәрәжәсе дә бар, дип сөйлиләр. Университетта укыткан. Аннары әллә үзе, әллә гаиләсе белән нәрсәдер булган да, ул, кешеләрдән качып, урманга киткән. Ә нигә сорыйсың син аны?

— Мин аның янына барып кайтырга теләм.

— Шулаймыни? Барырга булдыңмы? Алайса бергә барабыз. Мин юлны беләм, икебезгә күңеллерәк тә булыр.

...Берәз кар каплаган асфальт өстеннән жиңел генә, тигез генә зур тизлектә барган автомобиль рулен тоткан Илбар Әхмәтович канәгатьлек белән уйлап куйды: “Шәп машина бу — джип!”

Алда тынлык-тынычлык, үзенчә кышкы матурлыклары белән ымсындырып торган урман күренде.

Илбар Әхмәтович күз кырые белән генә янәшәсендә утырган Фәйрүзәгә карап алды. Кыз якаларын күтәрә төшкән затлы чәшкә тунына башын сыендырып бара. Бу затлы тун Илбар Әхмәтовичның аңа күптән түгел генә алып биргән бүләге иде. Кара бөдрә чәч алкалары Фәйрүзәнең йөзенә төшөп, аны тагын да чибәр күрсәтә, озын куе керфекләре очлы уклар булып ята иде.

— Әллә бүген йокың туймадымы? — дип, берәз гына ясалма көнләшүле тавыш белән сорап куйды Илбар Әхмәтович.

Фәйрүзә аның соравын ишетмәде дә шикелле.

— Юлдан читтә ташлы ерым булыр, шуннан уңга

— авыл юлына борылырсың, — диде кыз, кымшанып та карамыйча. — Урман ызанына барып житкәч, яңадан уңга каерып, урманга керерсең.

— Ә, әнә кая барабыз икән! Беләм мин ул тирәләрне, — дип елмайды Илбар Әхмәтович. — Элек анда кордон бар иде, шунда бер урман каравылчысы яшәде. Ул үлгәч, кордонны сүтеп башладылар. Димәк, сихерче шунда төпләнгән булып чыга. Ярый, ярый...

Алар бульдозер белән кырдырылган тар урман юлыннан бара башладылар, ик яклап карга төренгән чыршылар тезелеп киткән иде. Моңа кадәр сүзсез барган Фәйрүзә кинәт башын күтәрде дә, бодрәләрен кагып, берәз калтыранган моңлы тавыш белән әкрен генә җырлап җибәрде:

Юллар, юллар, озын булса булсын,

Тик соңгысы гына булмасын...

— Фәйрүзә, ниткән концерт бу? Нигә шулай моңасың? Минем белән бару күңелсезме әллә? — Илбар Әхмәтович аңа ризасыз кыяфәт белән карап алды.

Әмма Фәйрүзә, аның сүзләренә игътибар итмичә, һаман шул бер җырны кабатлады:

Юллар, юллар, озын булса булсын,

Тик соңгысы гына булмасын...

Ул кинәт җырлавыннан туктады, битен куллары белән каплады да үксеп елап җибәрде.

— Ни булды? — Илбар Әхмәтович машинасын капылт туктатты. — Син бит үзең мине шул сихерче янына барып кайтырга кыстадың, ә хәзер күз яшьләреңне түгеп утырасың!

— Гафу ит, — Фәйрүзә, күз яшьләрен сөртә-сөртә, башын күтәрде. — Гафу ит, җаным, үземә нәрсә булганын үзем дә белмим. Әллә нинди моңсагыш... Ниндидер начар нәрсә булып шикелле... Күңелем нәрсәдер сизенә...

Илбар Әхмәтович җилкәләрен җыерды:

— Яхшы. Алайса кире борылыйк!

— Юк, юк, барабыз, барабыз! — Фәйрүзә кулларын бутады. — Ул бабай белән очрашырга, сөйләшергә кирәк. Юкса бөтенесе дә яңабаштан башланыр, безнең бәла-казаларыбызның чиге булмас...

Бераздан урман юлы бетте, алар каралып торган карт агачлар уратып алган аланга килеп чыктылар. Алан читендәге биек ябалдашлы имән астында кечкенәрәк кенә агач йорт тора иде. Аның кыегаеп беткән тәрәзәләреннән сүрән генә яктылык саркый, ашыкпошык кына әтмәлләп куйган табәнәк болдыры да, иске такта ишеге дә чак шәйләнә.

Йортка килеп җитәрәк туктадылар. Машинадан беренче булып Фәйрүзә төште. Тунын тарткалап, рәтләбрәк куйды да нәрсәгәдер серле генә елмайды. Илбар Әхмәтович беразга тоткарланды. Дублинка тунын чишеп җибәргәч, арткы утыргычка бүреген ташлады, пинжәк кесәсендәге акчасын барлады, бары тик шуннан соң гына машина ишеген ачып, җиргә басты. Басуы булды, чыраен сытып ыңгырашты:

— Шайтаныңны, аяк! Бу җәрәхәт бетерер инде

мине... — диде.

Фәйрүзә аның янына йөгереп килде дә култыклап алды, алар тапталган тар сукмактан аксый-туксый сихерче йортына табан атладылар.

Житмеш яшьләр тирәсендәге аксыл чырайлы, ябык гәүдәле картның чал чәчләре җилкәсенә кадәр төшеп тора, сакал-мыеклары да чаларган, күзләре ачыктан ачык, туры карыйлар, аларда кояш яктырткан язгы күк зәңгәрлеге чагыла иде. Ул тәрәзә буендагы тупас кына эшләнгән агач өстәл янында утыра, өстәл өстендәге борынгы шәмдәлләрдә зәңгәрсу ялкынланып янып утыручы ике шәмнән башка бернәрсә дә юк.

Кунакларның сәламенә тын гына аңлашыр-аңлашылмас итеп җавап кайтаргач, карт башы белән генә аларга үз өстәле каршында өй уртасында торган артсыз ике урындыкка ымлады. Кунаклар утырыштылар.

Илбар Әхмәтович өй эчен күздән кичерде. Гап-гади урман йорты. Сульях почмакта — агач карават, өстенә, бай булмаса да, чиста урын-жир түшәлгән. Уңда — кечерәк кенә мич, аның яныннан каршы як стенага таба иске ситсы пәрде тарттырылган, ул стена белән мич аралыгын каплап тора. Әле ишектән кергәндә үк Илбар Әхмәтовичка пәрде сәер генә селкенеп куйгандай күренгән һәм аның артында саңгырау гына ыңгырашумы, әллә авыр сулаумы ишетелгән кебек булган иде. Хәер...

Карт аларга артык күзәткәләп утырырга ирек бирмәде, игътибарларын үзенә сынаучан үткен карашы белән җәлеп итте. Аның гадәти булмаган төс-кыяфәте — акыллы, әмма төксе карт кыяфәте иде.

— Безгә, мөгаен, башта... — дип сүз башламакчы булган Илбар Әхмәтовичны сихерче карт кул ишарәсе белән туктатты:

— Кирәкми, — аның тавышы акрын, саңгырау ишетелде. — Мин синең кем икәнеңне, ни өчен минем янга килгәнеңне беләм. — Сихерче Илбар Әхмәтовичның күзләренә карады. — Күрәм, син инде күптәннән газапланасың, ул газәпләрең көннән-көн көчәя генә бара. Әйт әле, гаеплеме син?

Илбар Әхмәтович күзләрен аска төшерде.

— Гадел суд бар, — диде ул, ризасыз төксе генә итеп. — Әгәр дә гаепле булсам, хәзер синең каршыңда басып тормас идем, ә башка җирдә булып идем. Кайда икәннән үзең беләсең... Минем эшемне туктатылар, димәк, мин гаепсез.

Карт аның сүзләренә “ә” дә, “жә” дә димәде.

Зәңгәрләнеп килгән эңгер-меңгерле тәрәзәдән кызгылт-сары ай чите күренде. Озакламый аның үтә күрәнмәле яктысы өстәл өстенә дә төшә башлады.

Карт кайдандыр хрусталь шар тартып алды да аны үз каршысына куйды. Шарның өстенә иелеп, нәрсәләрдер пышылдарга-сөйләнергә тотынды. Күзләре тагын да зуррак булып ачылды, йөзе тагын да агара төште, маңгаенда һәм ябык яңакларындагы җыерчыклары тагын да тирәнәйде. Тагын бер миз-

гелдән мыек астындагы иреннәре мыймылды башлады, ул өзек-төртек, бәйләнешсез сәер һәм куркыныч сүзләр сөйләнергә тотынды:

— Әкрән... әкрән... Томан тарала... Төн... караңгы төн... Урман... агачлар... ут... Уттан кайнарлык беркелә...

Илбар Әхмәтович куркынган кыяфәттә сихерче картның күңел кайтарылык мыгырдануларын тыңлап утыра. Кинәт аның бөтен тәне буйлап кайнар дулкын йөгереп үттә, аннары аны үлем салкыны алмаштырды, ул да булмады, янә кайнар дулкын китереп бәрде. Аннары бөтен гәүдәсә мәлжәрәп төштә, куллары кургаш тутыргандай авырайды. Ул үзенең ихтыяры-теләгенә каршы авыр бер халәттә йокымсырый башлады, күз алдында ниндидер ерак, караңгылы-яктылы шәүләләр биешергә тотынды, әмма алар аңа бик тә-бик тә таныш иде...

Төн. Урман аланы. Уртада чыпырдап торган учак яна. Аның очкыннары, төнгә күбәләкләр кебек булып, югарыга очып менеп китәләр дә караңгы күккә ашып эреп бетәләр.

Ул тулысынча шушы караңгы август төне, учакның кайнар ялкыннары иркендә. Ул дуслары белән кәеф-сафа корып утыра. Аның дуслары, менә алар, берәз төкселәр, мәжүси балбаллар шикелле үз эчләренә бикләнгәннәр. Берсе — майланып торган сиез түгәрәк йөзле, калын иренле, кечкенә күзләре йөгереп кенә тора торган юан адәм. Икенчесе — киң жилкәле, мускуллары уйнаклап торган әзмәвер, аскы иренә зәһәрләнеп алга бүлтәйгән, карашы кеше үтерүчеләрнеке төсле. Өченчесе, дүртенчесе, бишенчесе... Барысы да жирәнгеч, куркыныч кыяфәтлеләр. Башка вакыт булса, Илбар болар янында утырмас та иде. Ләкин бүген алар аңа ярдәмче буларак, сүзсез тыңлаучан роботлар буларак кирәк.

Ул сәгатенә карый. Нервылары киерелеп тартылган.

Ниһаять, якынлашып килүче мотоцикл тавышы ишетелә. Бер-ике минуттан аның каршысына Ислам килеп баса — чибәр, тыныч, каушаусыз-нисез. Аның бит шушы Исламны күрәсе килә иде, артыннан үзенең махсус кешеләрен дә жиберде.

— Утыр! — ди ул Исламга төксе генә итеп, тегенең өчен түгәрәктә махсус калдырылган урынга ишарәләде, аннары кунакка бер стакан арагы сузды. — Мә, эч! Соңыннан барыбызга да минем колхозымнан судлашып тартып алган биш гектар жирдән нинди шәп уңыш жыеп алганның сөйләрсен...

Ислам эчеп куя, тартынмыйча елмаеп, жилкәләрен сикертә:

— Нинди уңыш ди инде ул! Күпме жыйсаң да урта. Жиребез дә, эшләребез дә урта бит...

Исламның сүзләреннән соң, Илбар торып баса. Аның йөзә агарына, күзләрен кан баса.

— Барысы да безнеке, урта, дисеңме? Ә үзең суд-

лашып йөрисең. Мә, ал, кабахәт!

Ул, иелә төшеп, аягын артка жиберә дә бар көченә Исламның ияк астына китереп тибә. Тегесенең гажәпләнүдән һәм авыртудан ачылган авызыннан шулап кан китә, жиргә чәчрәп тешләре коела.

Шунда калганнар да тилгәннәрдәй аңа ташланалар.

— Туктагыз, ерткычлар! — дип кычкыра бер төергә укмашкан Ислам, куллары белән башын каплап. — Үтерәсез бит! Үзем түгел, балаларым кызганыч. Алар кечкенәләр бит әле!

Аның сүзләрен беркем дә ишетми. Бары тик канга баткан гәүдәсә жирдә тынып калгач кына, тегеләр сөйләшми-нитми генә үз урыннарына барып утыралар да, ашыга-ашыга арагы салып эчәләр, эчәләр...

— Без яңа гына жинаять эшләдек. Кеше үтердек. Биредә ун патрон. Йә сез хәзер барыгыз да үлчәксез, йә биредә булган эш турында беркайчан да, беркайда да, беркемгә дә сөйләмәячәкбез дип ант итәчәксез. Юкса... Юкса... мин әйттем инде...

— Тукта, хәзер үк тукта, каһәр суккан карт! — дип кычкыра Илбар Әхмәтович, үз тавышыннан исенә килеп. Ул күзләрен ача, урыныннан сикереп тора да, бернәрсә дә аңламыйча, як-ягына карана.

Өстәл янында — сихерче карт. Янында аңа куркынган Фәйрүзә ябышкан.

— Нинди спектакль ясыйсың син? — аңына килгән Илбар Әхмәтович, кинәт кабынган ярсуын һәм котырынуын тыя алмый, картка ташлана. — Мин сиңа үзем теләп килдем, син ярдәм итәрсен дип ышандым, ә син нәрсә кыланасың!

Фәйрүзә аны көчкә тыеп тора иде.

Ул исә мич янындагы пәрде артында янә ниндидер кыштырдау, авыр сулаган тавыш ишетте.

— Син, юньсез карт, әйтәсеңме-юкмы — мич артында кем анда яшеренеп тора? — дип яңадан кычкырына башлады ул сихерчегә. — Хәер, әйтмәсәң дә була. Беләм, беләм мин анда кем икән! Анда теге тере мәет качып тора, теге өрәк!

Фәйрүзәнең кулларыннан ычкынып, Илбар Әхмәтович, шашкан кеше шикелле, мичкә таба ыргылды һәм йолкып диярлек пәрденә ачып жиберде. Мич артындагы такта сәкедә мәсхәрәле елмаеп... Ислам утыра иде.

— Әһә, эләктеңме миңа! — дип үз-үзен белештермичә кычкырып жиберде Илбар Әхмәтович. Тегене якасыннан эләктереп күтәрә төштә дә башы белән йөзене китереп бәрде, аннары атыңлы белән сүгенә-сүгенә жилтерәтә-йолкый башлады.

Илбар кычкырган бала тавышы, Фәйрүзәнең ялварулы елавы һәм аның батып кергән бармакларының муенын авырттыруы Илбар Әхмәтовичны исенә китерде.

Акылына килгәч, ул каршысында куркынган, авыртудан йөзә чытылган, канга баткан яшүсмерне күрде. Яшүсмернең авыз-борыныннан канлы селәгәй ага, ул

аның ертык иске фуфайкасын чытырдатып тоткан Илбар Әхмәтовичның кулларына жылы тамчылар булып тама.

— Нишләдең син, Илбар! Бөтенләй акылыңны жуйдың бит! — Фәйрүзә, һаман да елый-елый, аны яшүсмердән ераккарак өстерәргә тырыша иде.

Илбар Әхмәтович, ниһаять, нәрсә булганын аңлагач, Фәйрүзәгә буйсынып, урынына барып утырды.

— Иң әүвәле, үзең рәнжеткән, кайгы-газаплар китергәннәр алдында тәүбә итү мәслихәт, шуннан соңгысын Аллаһы Тәгалә үзе өйрәтер. И адәм, кыланма, мин бит хрусталь шарым аша барысын да күреп тордым, акылың төнеңнән чыгып, Аллаһы Тәгалә ихтияры белән теге коточкыч төнгә кайтканын да күрдем...

— Әгәр инде зурдан кубып сөйли башласак, — дип тынлыкны Илбар Әхмәтович бозды, — ул чагында бар дөнья гөнаһларыннан тәүбәгә килергә тиеш. Корольләр, диктаторлар, президентлар гасырлар буена төрле халыкларны яулап алганнар, юк иткәннәр, үз кешеләрен дә жәберләгәннәр, үтергәннәр, төрмәләрдә череткәннәр. Сугышта һәркем дистәләрчә-йөzlәрчә кешене кырып сала. Кемнәрнеңдер ваемсызлыгы, туңбашлыгы аркасында хисапсыз кешеләр төрле һәлакәтләрдә, катастрофаларда харап була. Кайда соң гомуми тәүбәгә килү? Кайда соң гөнаһлардан арыну? Ниһаять, кайда соң Ходайның жәзасы?

— Ә син миңа берәр тиранның, басып алучының, явыз адәмнең халыкның дан-хөрмәтен казанып, яратылып-сөөлөп үз тормышын төгәлләгәннен әйтә аласыңмы?

— Син мине ышандыра алмадың, картлач. Мин башкалардан артык гаепле түгел һәм тәүбә итәрлек бернинди гамәлләрем дә юк, — дип, усалланып, төксә генә йомгак ясады Илбар Әхмәтович.

Ул пинжәк кесәсеннән калтыранган кулы белән бер төргәк йөзлек акчалар чыгарды да, биләүләп куйган кәгазен ертып ташлап, карт ягына ыргытты.

Акчалар өстәл өстенә дә, идәнгә дә чәчеләп оттылар.

Алар чыкканда, аланда жиләс жил исә, һавада вак кына кар бөртекләре бөтерелә иде — кышкы салкын бураннарға ишәрә иде бу.

Машинаны кабызганчы, Илбар Әхмәтович ачыла торган кечкенә өстәлне күтәреп куйды, бардан башланган коньяк шешәсе белән кабымлыклар алды. Коньякны стаканнарға салып, әле һаман да әсәренгән, кызарган күзләре белән Фәйрүзәгә елмаеп карагандай итте.

— Әйдә, эчик әле! Менә дигән коньяк, шундук тынычландыра. Ул акылдан язган карт белән аның селәгәй үсмере шайтаныма олаксыннар! Аларның үз эше, безнең үзебезнеке. Яңадан безнең юллар киешмәсләр дип уйлыйм.

— Мин ни өчендер куркам, — Фәйрүзә, калтыранып, башын жылкәләренә сыендырды, тавышы елам-

сырак иде.

— Нәрсәдән куркасың? — Илбар Әхмәтович аңа кырын күзе белән генә карап алды.

— Белмим. Куркам булгач куркам.

Алар үзләренә таныш урман юлыннан кайтып баралар. Кышкы төнгә урман бик матур иде. Машина фаралары яктысында көмеш очкыннардай бөтерелүче кар бөртекләре бигрәк тә матур. Караңгыда хәрби ки-емле-кораллы мәһабәт сугышчылардай күренгән, кар каплаган биек чыршылар...

Илбар Әхмәтовичка хисләнү дә ят түгел. Яшьле-гендә ул хәтта шигырьләр дә язып йөрде. Башка вакыт булса, ул бу урман, бу чыршыларга сокланып карар иде. Ләкин хәзер аның тизрәк бу урман эченнән иркенгә чыгасы, мәгъшукасенә иркәләүләрен яңадан татырлык урынга канатлангандай очасы һәм тынычланып каласы килә иде. Бу теләгә шул кадәрле көчле иде ки, ул хәтта аягындагы авыртуны да онытып торды.

Озакламый урман юлы бетте, автомобиль, үргә күтәрелеп, тигез авыл юлына килеп чыкты. Тагын бер ун минут барсалар, олы юлда булачаклар. Ә анда...

Илбар Әхмәтович, тизлекне арттырып, газга басты, машина бөтерелгән ак кар пәрдәсен ертып, алга омтылды.

— Әкрәңкә бар әле, зинһар, Илбар. Күрәсең бит, буран, бозлавык, — Фәйрүзә аның кулларына кагылды.

— Тынычлан инде, юләркәем! — Илбар Әхмәтович көлеп жибәрде. — Беренче генә йөрүем түгел ич. Бу бронемашинада Төньяк котыпны да урап чыгарга була!

Ул машинасын тагын да тизрәк куа башлады. Шунда алда ниндидер жемелдәп торган уг шәйләде. Нинди уг ул? Машинамы? Ләкин нигә һаман төсен сәер генә алыштырып, жемелдәгән йолдызга охшап тора соң ул?

Алгы тәрәзәгә якыная килеп, Илбар Әхмәтович алга карады һәм үз күзләренә үзе ышанмады: теге уг туктап калгандай булды, ниндидер тонык яктылыкка әверелеп, әкрәң генә эреп тарала башлады.

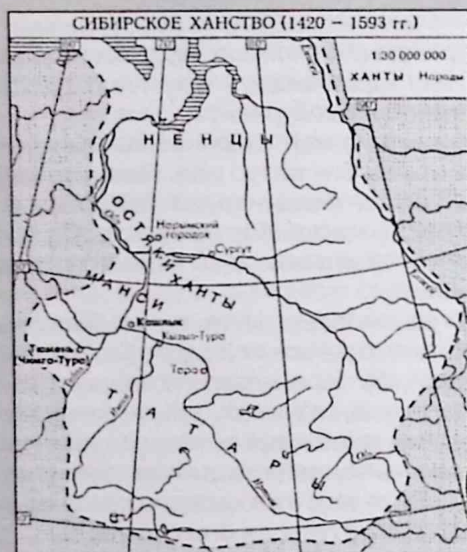
— Туктат! Туктат! Әнә борылыш, анда чокыр! Әй-әй! — Фәйрүзә куллары белән яңакларын тотып чәрелди иде.

Илбар Әхмәтович, сихерләнгәндәй, теге нәрсәгә карый иде, ә шәүлә икенче мизгелдә алар алдында ук юлда басып торган кеше кыяфәтенә керде. Әнә аның йөзе, эчкә баткан күзләре, мәсхәрәле елмайган ирен-нәре...

— Бу — ул, өрәк! — дип үз-үзен белештермичә, каты кычкырып жибәрде коты очкан Илбар Әхмәтович.

Ир исенә килгәндә, машина, юл читендәге багана-ларны бәрдерә-бәрдерә, чокырга мәтәлеп бара иде инде. Чылтырап тәрәзә ватылды, ниндидер тимерләр шатыр-шотыр килде, шартлап сынган сөяк һәм әле тере кешеләрнең илерүле тавышлары бергә кушылды — моны бары тик тәмугка гына тиңләргә булыр иде.

Марс ШАБАЕВ тәржемәсе.

Ничек яшисең, милләттәш? Себер, Әстерхан, Нижгар, Касыйм, Кырым, Болгар... тагын әллә кайларга сибелгән татар баласы, хәлең ничек?

Кайда гына туып үссәк, көн күрсәк тә, без — татарлар, безне Ходай шулай яраткан. Бай тарихлы, төрле шивәләрдән үрелгән тел лә, гажәеп халык без.

Журналның әлеге санын Себердәге милләттәшләребезгә һәдия итәр очен тырыштык. Киләчәктә дә татарның киң галәмен иңләүне давам итәргә ниятлибез. Бергә-бергә булсак, югалмабыз!

Себер татарлары: татарлар, себрәкләр...

Этнография һәм тарих ягыннан Себер татарларын ничек бәяләргә? Әлеге сорауга тарих фәннәре докторы, Шиһабетдин Мәржани исемендәге Тарих институты галиме Дамир Исхаков ачыклык кертә.

— Дамир әфәнде, бөтен дөнья Себерне Рәсәйнең һәм урыс халкының бер символы дип кабул итә. Ә бит анда инде Ермак походларына кадәр үк мәдәни һәм сәясәи тормыш кайнап торган, хәтта дәүләтләр дә төзелеп таркалган. Себер татарлары әлеге катлаулы процессларда ничек катнашкан, һәм гомумән алганда “Себер татарлары” дип без кемнәрне атыйбыз?

— Сөз хаклы. “Себер” сүзе үзе дә килеп чыгышы белән төрки телгә барып тоташа. Ул һуннар заманында ук (ягъни безнең эраның IV гасыры) билгеле булган “сувар” кабиләсен белдерә. Ә менә Себер татарлары үз-үзләрен “себер татары” дип түгел, ә “татар” яки “себрәк” дип йөртә. Бу нәрсә дигән сүз? Бу Себер татарларының төрки-татар дөньясыннан бул-

ганлыгын күрсәтә. Инде IX-X йөзләрдә үк Себер якларында кыпчакларның йогынтысы зур булган. Бу бик мөһим, чөнки татар теле кыпчак төркеменә керә. Бу булды бер. Икенчедән, Алтын Урда чорында Казан татарлары яшәгән Идел буе да, Себер татарлары яшәгән Себер яклары да бер дәүләткә кергән. Димәк, бу ике як арасында элементлар көчле һәм тотрыклы булган. Идел буеннан Себергә күчеп килүчеләрнең саны да шактый зур булган. Нәтижәдә “катнаш” никахлар, гаиләләр корылып, мәдәниятләр берләшә, гомумиләшә барган. Хәзерге вакытта Себер татарлары арасында чиста себрәкне эзләп табу бик кыен. Күбесендә Казан татары, мишәр, себертатар каны да ага.

— Димәк, Идел белән Себер арасындагы күп гасырлар давамдында булган тыгыз элемтә, ахыр чиктә, уртақ бер мәдәниятне тудырган булып чыга?

— Нәкъ шулай. Себер татарлары ул - гомумтатар этносы эчендәге бер төркем. Ләкин бу төркемнең үзенчәлекле яклары бик күп. Беренчедән, этник яктан караган-

да, Себер татарлары яшәү урыннары белән (Төмән, Омск һәм Новосибирск өлкәләре) Алтайга яқын. Төркиләренең чыгышы белән Алтай ягыннан чыкканлыгын без яхшы беләбез. Менә бу яқынлык Себер татарларының телләре һәм мәдәниятләрендә дә эзсез калмаган. Икенчедән, аларның яшәү урыннары хужалыкка зур йогынты ясып. Табиғат шартлары кырыс булганлыктан, анда игенчелек белән артык шөгыльләнеп булмый, шуңа күрә алар элек-электән үк балыкчылык һәм аучылык белән көн күргән. Мәсәлән, Тубыл шәһәрәннән 500 чакрым ераклыкта урнашкан Саз дигән җирдә саз татарлары яши. Анда гел сазлыктар гына, хәтта бәрәңге дә утыртып булмый. Ничек көн күрмәк кирәк? Әлбәттә, балыкчылык белән. Аннан соң, Казан татарларынан аермалы буларак, Себер татарларының зур гына өлеше XVI гасырга кадәр үк күчмә тормыш рәвешен алып барган. Ә кайбер чыганаclarда “жәйләү”, “кышлау” кебек сүзләр хәтта XVII-XVIII йөзләрдә дә очрый.

— Телләре дә аерылып тора

Исәнмесез, хөрмәтле туганнар!

дидегез. Себер татарлары теле-
нең татар әдәби теленнән аерма-
сы зурмы?

— Әлбәттә инде, Казан татары
яки мишәр Себер татарын аңла-
мый калмас, ләкин аларның
сөйләшләрәнә берәз ияләшәргә,
күнегергә кирәк. Мисал өчен,
себрәкләр “ф” авазын “п”га ал-
маштырып сөйли. Шулай ук таби-
гатькә бәйле лексикалары да
үзенчәлекле. Моңысы аңлашыла
да: мәсәлән, аларда булган балык-
лар бездә очрамый. Аларда теге
яки бу балыкны белдерүче сүз бар
— бездә юк. Тагын шунысы да бар:
татар теленәң көнчыгыш диалек-
тына кергән Себер татарлары
теле үзе үк бик чуар. Ышанырга да
кыен, әмма анда һәрбер авылның
диарлек үз сөйләше бар.

— Димәк, яшьләр дә туган тел-
ләрендә иркен аралаша?

— Шулай әйтик: Себердә,
бигрәк тә Төмән өлкәсендә,
мәктәпләрдә татар телен укыту
яхшы куелган. Ләкин татар теле
һәм татар әдәбияты дәресләре
предмет буларак кына укытыла.
Шуңа күрә хәзерге татар яшьләре
әдәби телне яхшы белә дип
әйтмәс идек. Алар күбрәк жирле
авыл сөйләшен куллана.

— Сер түгел, соңгы жәнисәп ба-
рышында татар милләтен төрле
этник төркемнәргә бүлгәләргә ты-
рышучылар шактый күп булды.
Нәтижәдә Рәсәйдә “Себер тата-
ры” дигән 10 мең кешелек милләт
барлыкка килде...

— Әйе, 2002 елда узган Бөтен-
русия халык санын исәпкә алу кам-
паниясе вакытында 10 мең кеше
үзен “Себер татары” дип язды. Бу
кешеләрне аңлап була.
Әйткәнемчә, Себердәге милләтт-
әшләрәбез элек-электән үк ба-
лыкчылык белән шөгыльләнгән.
Соңгы елларда колхозлар таркал-
гач, күп кенә күлләр шәхси эшкү-
арлар кулына күчеп бетте. Жирле
халык хәзер кая барсын? Шуңа
күрә бердәнбер яшәү чыганагы
булган күлләрне кире үзләренә
кайтарту өчен, кайбер татарлар ха-

лык санын алу вакытында
үзләрен “Себер татары” дип
язды. Ни өчен? Чөнки Себер та-
тарлары ул жирләрдә абори-
ген дип санала, ә Рәсәй закон-
нары буенча жирле халыклар-
ның аерым махсус хокуклары
бар. Безнең Тарих институты
Бөтендөнья татар конгрессы
белән берлектә бу мәсьәләне
тикшереп чыкты һәм үзләрен
“Себер татары” дип игълан ит-
үчеләргә каршы чыкмаска бул-
ды. Аларга, киресенчә, ярдәм
итәргә кирәк. Бу икътисадка
бәйле. Ә милләт күзлегеннән
караганда, алар татар телен
өйрәнүгә бер дә каршы чык-
мый. Ләкин әдәби тел белән
бергә аларның жирле
сөйләшләрән дә өйрәнәсе
килә. Менә бу мәсьәлә бүген-
ге көндә фәнни-методик яктан
кичекмәстән чишелеш таләп
итә. Шәхсән мин башлангыч
сыйныфларда Себер татарла-
ры сөйләшен укытырга, ә урта
мәктәптә әкрәнләп әдәби
телгә күчәргә тәкъдим итәм.

Өңгәмәне Раил Өметбаев
үткәрде.

Себер татарлары турында тагын берничә кызыклы факт:

1. Себер татарларының якынча
саны – 150-200 мең кеше.
2. Язучы Ягъкуб Зәнкиев һәм тел
галиме, профессор Хәнисә
Алишина – Себер татарлары.
3. Риваять буенча, Болгар жиме-
релгәч, Алтынбәк хан Казанга
күчеп килә, ә аның бөртуганы
Алимбәк Себергә китеп Тубыл
шәһәрәнә нигез сала. Бу Идел буе
һәм Себер татарларының никадәр
якын булуларын күрсәтүче тагын
бер дәлил.
4. 1496 елда Себер ханлыгы ханы
Мамук, Казан тәхетенә менеп,
берничә ай дауамында Казан
ханлыгы белән идарә итеп алган.

“Идел” журналы — ерак Себер
ягындагы Төмән өлкәсенәң иң
ерак бер почмагында көтеп алын-
ган кунак. Без “Идел”не укыр өчен
чиратка язылып куябыз, чөнки ки-
тапханәдән алып укыйбыз. “Үзе-
гез ник алдырмыйсыз?” — дисез-
ме? Мин — укытучы, мәктәп дирек-
торы, бик күп газеталар, журнал-
лар алдырам. “Директор школы”
журналының баясе, мәсәлән, 300
сумга кадәр тора ярты елга.

Өлкәбездә татар телендә
“Яңарыш” газетасы чыга, аның
битләрендә минем язмаларым да
басыла.

Татар телен, әдәбиятын атнага
4 сәгать укытабыз. Ул да дәрестә
генә. Өйдә, башка жирдә Себер
жирле телендә гәпләшәбез
(сөйләшәбез). Безнең телебезгә
бик күп урыс сүзләре кергән.
Шуңа карамастан, телебез бай,
образлы, жете. Халкыбыз көр, ху-
жалыгыбыз нык. Мәктәпне бе-
тергәч, балаларыбыз югары уку
йортларына кереп укыйлар.

Себер белән кызыксынсагыз,
кунакка килегез. Бездә Дөрия
Бәйрәмовна Рамазанова кунакта
булды. Ул докторлык диссертаци-
ясенә материал жыйрга килгән
иде.

Яшь чагында Диләрә апа Тума-
шева да бездә булды. Зөфәр
Хәйретдинов, Әлфия Афзалова-
лар килгән иде. Килегез, Себер-
нең матур, төзек йортлы Тугыз
авылына.

Зәйтүнә Садык кызы
ӘБҮСӘГҮЙТОВА,
РФнең атказанган укытучы-
сы, Төмән өлкәсе,
Вагай районы.

Мөнирә ХӘЛИМ

МОҢҢЛЫ СЕБЕР ЯКЛАРЫ

Каторжаннар илендә

Себер... Бу сүздә аның үзенә генә хас булган ниндидер кырыслык һәм шул ук вакытта мөлаемлек яңгырый. Себер күптән инде сөрген булудан туктаганга карамастан, кайдандыр ерактан ыңгырашулар, онытылган зынжыр тавышлары ишетелер-ишетелмәс чыңлап тора сыман. Әйтерсең лә, иксез-чиксез тайга киңлекләрендә жәелеп киткән киң юллардан әле дә булса каторжаннар узып тора. Табигатьнең хозурлыгына, һаваның сафлыгына сокланып, Себер авыллары гизмәгә чыктым.

Себердәге татар авылларының никадәр гомер кичерүләре себертатар шагыйре Булат ага Сөләймановның "...гасырларның изге туфрагына тамырлары тирән күмелгән" дигән шигъри юлларында ачык күренә. Авылларны үз кочагына сыендырган Төмән өлкәсенең Вагай районы табигате дә, сазлыклар арасында урнаш-

кан Картавил, Аусак, Уват, Тугыз, Ләмцәй, Казанлы, Сөләйман, Меткә авыллары белән кабат очрашулар да күңелдә гажәеп бер манзара тудырды. Бу авыллар бормаланып аккан Агыт елгасы буйлап тезелгән аккошларны хәтерләтә. Бәлки, Агыт елгасының тәмле, шифалы суына сугарылганга күрә дә әлеге татар авылларында яшәүче халыкны жирле сөйләм телендә "Агыт яклар" дип йөртә торганнардыр. "Кыр", "Саз", "Иртеш" төбәкләреннән аермалы буларак, әлеге якта табигать күренешләренең һәм байлыкларының жыелмасы тупланган. Дәрәжә кебек киң сазлыкларда кыргый жанвар ауларга, нарат, мүк жиләкләре жыярга мөмкин. Күе кара урманнар төрле жәнлекләргә, кош-кортларга, жиләк-жимешләргә бик бай, ә елга-күлләрендә дүрт фасылның теләсә кайсы вакытында балык тотып була. Жир кешесенә рәхәтләнеп, мул тормышта гомер кичерү өчен тагын

нәрсә кирәк? "Ходайның биргән муллыгыннан файдаланып, матди байлыкны булдыру өчен тырышлык, уңганлык һәм теләк кирәк", — дигән фикерне һәр гаиләдә ишетергә туры килә. Ә кайберәүләр исә шаяртып, "Акча бездә жирдә, сазлыкта яки агач башында үсә; күлдә йөзә; тайгада чабып йөри", — диләр.

Жирнең тугызынчы могожизасы

Себер төбәге турында сүз кузгатылгач, анда яшәп, гомер кичерүче жирле халык — Себер татарлары турындагы кызыксынуыгызны канәгатьләндерми чара юк.

Жирле татарлар — карасу тәнле, түгәрәк йөзле, ялтырап торган кысык (кытайларга охшаган) күзле. Йөз чалымнары, аралашу, үз-үзләрен тоту гадәтләре, тапкырлык ягыннан алар "көнбатыш кыяфәтле" татарлардан аерылып торалар. Гасырлар буге тай-

гада, Рәсәйнең иң аргы сазлыкларында яшәгән күрә, кырыс табигать характер формалашуына нык йогынты ясаган. Милләтнең тышкы һәм эчке дөньясында, хәрәкәтләрендә ирекле булуга омтылыш; принципиальлек һәм конкретлык; кайнар, ялкынлы, шул ук вакытта хәйләкәр-тыныч булу; тәвәккәллек һәрвакыт әйбәткә саналды. Холыкларындагы кырыслыкны халыкны жәбәрләгән шартлар белән дә аңлатып була: бер яктан — империя изүе, икенче яктан — Табигать-ананың үз “балаларын” төрле яклап сынавы. Тик барыбер төрле йогынтыларга, гасырлар алмашуына карамастан, жирле халык үзенә генә хас үзенчәлекләрен, милли төсмерләрен саклап кала алган.

Рәсәйнең башка төбәкләрендә гомер кичерүче татарлар белән жирле Себер татарларын чагыштыру урынсыз. Чөнки мондагы тормыш үзе бер мөмкинчә. Мин аны хәтта ки Жир шарындагы тугызынчы мөмкинчә дип әйтер идем. Иң мөһиме — халык монда тормыш сөючән, яшәүнең төмен тоеп, табигать белән гармониядә яшәргә омтыла ул. Күрәсеп, әлеге холык ата-бабаларыбыздан килгәндер. Татар авылларының барысы да Агыт елгасы буйлап тәзәлгәннәр. Авыллар арасы шактый ерак, иң кимендә 8-10 чакрым. Авылларда агачтан төзелгән зур йортлар, һәркайсының үз хужалыгы бар. Ишегалларында махсус төзелгән жәйге кухня, кайберәүләрендә зур мич тора. Себердә яшәүче татарлар әлеге мичтә икмәк пешерәләр яки махсус тимердә кыздырып “шеш балык” әзерлиләр. Төтен исен сөндереп саф һавада пешкән ризыкның тәмә дә икенче төрләрәк, хуш исле һәм түклекле була.

Игътибарны мондагы татар гаиләләренең күп балалы булуы да җәлеп итә. Бер караганда, авылларда халык эшсезлектән интәкән чакта, әлеге гаиләләре ничек тоталар икән дип апырыйсың. Балаларны бит кеше итәп тәрбияләргә, ашатырга, киендергә, укытырга кирәк. Монысы да зур мәсьәлә түгеллеге ачыкланды, чөнки һәр бала акчаны үзе таба икән.

Акча күктән явамы?

“Себер нәрсә белән данлыклы?” диюгә, авызлар “акча” һәм “каторга урыны” дияргә ачыла. Элгәре катор-

гага патша әмере белән кузгалган булсалар, бүген халык Себергә үзе теләп, байлык артыннан куыша-куыша юнәлә. Ләкин бүгенге каторжаннар һәм жирле халык көнүзәсе, тор-мышы, яшәеше белән аерылып тора.

Ә акча дигәннән, нәрсә соң, ул күктән явып торамы Себер дигән төбәктә? Күктән жиргә явамы, әллә инде жирдән күккә очамы — акчаны табу ысуллары белән якыннанрак танышкан, үзгә хәл итәрсез...

Бу яктагы авылларны берләштергән совхозлар инде 90 нчы еллар башында ук таркала. Гел татар авылларын гына берләштергән күрә, совхозларны махсус бетергәннәр дигән фикернең дә урынсыз түгеллегенә ышанырга була. Ни дисәң дә, катнаш авыллары булган совхозлар әле дә өстерәлеп булса да яшәп киләләр. Әмма, аксакаллар әйтмешли, “үз көннәрен үзләре күрәп өйрәнгән” халыкка аларның таркалуы искитәрлек вакыйга булмады. Әлбәттә, дәүләт тәэмин иткән эш урыннары юкка чыкты чыгуын, ләкин халык ач-ялангач калмады. Киресенчә, элеккеге елларга караганда, татарларның бүгенге матди хәлен югары дәрәжәдә дип бәяләргә була.

Жирле халык эшсез калгачын да югалмый. Ел буена алар, ару-талу белмичә, жиң сызганып акча эшләү юлларын барлыйлар. Билгеле булганча, һәр сезонның үзенең эш һәм ял вакыты була, без исә аларның

һәркайсына сәяхәт итәрбез. Әлеге мизгелләргә бутамыйча, вакытында һәр чараны кулланып белү гаиләләргә акчалы итү дигән сүз.

Жилеш түрел, акча жыям...

Себердә иң зарыгып кеткән вакыт — көз. Көзгә чебиләрне санаганга күрә түгел, ә бәлки елның иң мул, иң бай вакыты булганга күрә. Чөнки бу фасылның бер көне халык өчен бер ай буга яшәрлек акча эшләргә мөмкинчелек бирә.

Август аенда урманда инде эрбет чикләвеккә бөтенләй өлгереп житешкән була. Авылларда бу мәлне иң ялкаулар яки өй хужабикәләре һәм бала-чагалар гына кала. Хәтта 6-7 яшьлек балалар да урманга “акча артыннан” агыла. Эрбет чикләвеккә якын-тирәдә булмаган очракта, чатырлар алып, ераграк авылларга куна баралар. Бу якта киң танылган чикләвек урманнарыннан Шавәл, Ус-лин, Порташово, Катимбуй, Инжура, Быково, Меткә, Корманак жирлекләре санала. Урман сакчыларының әмере буенча август аеның бер көне чикләвек сезоны ачылуы буларак махсус бәйрәм ителә. Бу көн исә татарлар өчен генә түгел, ә тирә-юньдәге барлык халык өчен зур шатлык. Шундый бәйрәмнәргә иң зурысы Иртеш елгасы кырында урнашкан, Катимбуй, Порташово, Быково урманлык

Эрбет чикләвеккә чистарту

ларын берләштергән аланда уздырыла. Иң кызыгы шунда, безнең татарлар, әллә хәйләкәр булганга, әллә инде дөньяның төрле хәлләрен күргәнгәме, бәйрәм ачык дип белдерелү белән үк урманлыкка агыла башлый. Вакытны заяга уздырмайча, күбрәк файда китерү ягын карарга тырышалар. Бу көннәрдә күп балалы гаиләләр 40-50 капчык чикләвек “сугарга” өлгәрә! Чикләвек “сугу” дигәннән, моның тулы мәгънәсен күпләр аңламаска мөмкин. Бер кеше агач башына менеп, “шиштәм” дигән озын, уртача калыңлыктагы колга белән агач башындагы чикләвекләргә бәрәп (Себердә “сугып” дип сөйләләр) төшерә, ә икенче кеше аны капчыкка жыеп тутыра. “Суккан” кеше агач башыннан төшкәнчә, жирдәгесә чикләвеккә баерак икенче агачны эзләп табып, саклап тора, тегесә исә тагын менеп китә. Алдан эзерләнеп тормасаң, буш агачка да менүең бар, чөнки һәр агачның уңышы төрлечә. Ә мондый чакта һәр минуты кадерле. Чикләвекләргә урманда жыеп авылга алып кайткач, иң кызыгы башлана. Әйitik, меңләгән капчык чикләвекке тиз арада ничек чистартып, киптереп житешергә? Башлары ныграк эшләгәннәре менә мондый ысул уйлап тапканнар. Агач такталарыннан сепаратор кебек әйбер ясылар һәм аның эченә әйләнмә механизм урнаштыралар. Әлегә сепаратор исә махсус моторга тоташтырыла һәм бензин белән эшләүгә көйләнә. Мотор кабынуга, сепаратор эшли башлый, ике кеше капчыкны шунда әйләндерә, башкалары исә чыккан массаны шунда ук жайланган “иләк”ләрдә иләп торалар, иң ахырда вентилятордан вак чүпләрен “өрдәрәп” (чистартып) киптерергә жәяләр. 2-3 көн давамында кызу кояшта киптергәчтен, капчыкларга тутырып, жилләнеп торучы амбарларга бикләп тә куялар.

“Шулкадәр чикләвек чүбен кая куялар икән болар?” — дип кызыксынучылар өчен тагын бик файдалы мәгълүмат. Себердәгә халык тормышка шундый да жайлашкан ки, ул бер нәрсәне дә исраф итми. Акчаның чын бәясен белгәнгә күрәме, чүпчарны да, чыгарып ташлаганчы, жиде тапкыр әйләндереп, ун кат уйлаганнан соң гына бәрәләр яки кирәгә чыкканчыга кадәр жыеп куялар. Шул

исәптән, чикләвек чүбен дә. Аны бәрәңгә бакчасына чыгаралар, чөнки кабыгында колорадо коңгызын үтерүче матдәләр бар икән. Мондый нәтижәне халык, тормыш күзәтүләреннән чыгып, үзе ясаган. Барлык жирне диярлек коңгыз басып ала, урмандамы, бакчадамы — алар инде бар туфракны биләп алган, ә менә чикләвек урманында колорадо түгел, жирле коңгызлар да, бернинди башка кортлар да юк. Ни өчен дисезме? Әлегә дә баягы эрбет агачында, чикләвек кабыгында инсектецидлар бар икән, әмма алар кешегә зыянлы түгел. Тагын чикләвек чүбен арақыда яки спиртта әчетеп, ревматизм, аяк, сөяк сызлауларына каршы кулланалар.

Чикләвек сезоны үтеп төлгерми, мүк жиләгә жыяр вакыт килеп житә. Бу вакытта күпчелек сунарчылар (табигать байлыктарын жыеп, тормышта кулланып яшәүчеләрне халык шулай атый) урманда яшәүне кулай күрә. Чөнки якын-тирәдә һаман балачага йөрәп тора, шуңа күрә күпләп жыеп булмый. Якын-тирә дигәнә ул инде 8-10 чакрымдагы сазлык була. Ераграк сазлыктарда (15-20 чакрым һәм аннан да ераграк) махсус бәләкәй агач йортлар төзелгән, жирле халык аларны “избүшкә” дип йөртә. Табигать байлыктарының файдасын күрергә өйрәнгән кеше үзенең балалары, гаиләсә өчен билгеле бер күлдә үз “избүшкәсен” төзи, ел саен яз-көз айларында шунда яшәп акча эшли. Сезон житү белән, үзенә кирәкле азык-төлеккә 1-2 көн давамында хәстәрләп сазлыкка юл ала. Мүк жиләгә дә бик нәзберек жимеш, теләсә кайсы сазлыкта, урманда үсми. Ел саен бүтән жирлекләрдә уңа. Әйitik, бер елны сары мүкле аланлыктарда булса, икенче елны “кызыл көтәле цөйлөктә” генә була. “Кызыл көтәле цөйлөк” дигәнә — әдәби телгә тәржемә иткәндә нарат агачлыгы (гомумән, нарат һәм башка ылыслы агачларның зур бер төркем булып урнашуы “цөй” дип йөртелә) эчендә урнашкан кызыл мүкле табәнәк калкулык. Әле анысы да урыны белән аерылып тора. Кайбер елны күл итәгендәгә сазлыкта була, икенче елны калым (баткак) сазлыкта. Сунарчылар арасында киң танылган, акча “сосарга” жайланган күлләрнең исемнәре дә бит искитә-

рлек: Темәкәй, Ецкә, Тирмәк, Аюаткан, Пламинго, Буы, Тазы, Кимле. Ә инде мүк жиләгенә “яраткан” сазлыкларына килгәндә, исемлек мәртәбәләрәк: Темәкәй кыр, Ецкә баш, Тирмәк утрау, Аюаткан кыр, Казган, Катымбуй саз, Цигерткәле, Аусаклы баш, Түгәрәк цөй, Утраулы, Елбай баш, Козык ян, Сымаш баш, Атрац һәм башкалар. Житмәсә, һәр сазлыкның әле үзенең жирле атамалары да бар, әйitik Нүреш куыш, Аерылгыц, Фатыйма утыргыч, Аю менгән, Төн урман, Көсәй келәт һ.б. Шуны әйтергә кирәк, әлегә төбәктә үскән, язмышы табигатькә, урманга бәйлә булган һәрбер бала боларның барысын да яттан белә. Кайда нинди күл, нинди сазлык, нинди жирлек урнашкан — төнлә уятып сорасаң да аңлатып бирә алалар. Кайберәүләр хәтта картасын да сызып бирергә мөмкин. Белмәгән урыннарын өлкән яшәтәгеләрдән сорап, сызымнарын алып, барыбер эзләп табып, икенче елга кадәр өйрәнеп кайталар. Боларның һәркайсын белеп торучу балалар өчен генә түгел, сунарчылар өчен дә зур горурлык һәм байлык.

Бала чактан табигать кочагында үскәнгәме, әллә инде кешеләр йогынтысы булгангамы, әлегә фасылны сагынып, ел буга көтеп аласың. Шулай булмыйча, кечкенә генә избүшкәдә ич белән кысыла-кысыла йокларга яткач, һәркем үзе яки якыннары белән булган гыйбрәтле вакыйгаларны, бербереңне куркытырга тырышып, әллә нинди хәлләрне искә алып сөйли. Тормыштагы барлык авырлыктарны онытып, үткән көннең рәхәтен тоеп, изрәп китәсең. Хәтта кара урманның шомлы шавы, якында гына иснәнеп йөргән аю да куркыныч түгел. Чөнки син үзенең табигать кочагындагы нәни бала кебек хис итәсең, аның жылысын тоеп, ләззәт аласың. Ә иртә белән теләр-теләмәс йокыдан уянып, салкын су белән юынулар, көн саен чиратлашып ашарга пешерүләр, аннан соң бергеләшеп ашаулары ни тора?! Бербереңнән кача-поса, кеше күрүп калганчы тәпиеңне ялт-йолт иттереп юкка чыгулар, мүк жиләгенә мул жирен эзләп урман буйлап шыпырт кына йөрүләр... Эләктергәч, тын да алмыйча тырышып жыясың, хәтта чәй кайнатып алырга да куркып торасың. Мондагы халык бик үткен: төтен исен сизеп, кайда икәнлегенә белеп, тиз

Ашаганда колагың селкенсен!..

Себердәге бурлаklar

арада яныңа килеп тә җитә, күз ачып йомганчы синең “акчаны” җыешырга “ярдем итеп” китеп тә бара. Шуңа күрә, сазлыкта йөрөп мүк җиләге җыюның да үз таләпләре барлыгын истә тоту лязым, юкса бөтенләй әрәмгә йөриячәксең. Бушка йөргәннәрне картлар да, сунарчылар да бик өнәп бетерми: “вакыт уздыру өчен генә килгән бу” дип мыскыллап та куялар. Жиләк җыюы да, кем күпме җыяр икән дип, ярыш белән бара. Авылларда атаклы җыйгыр хатын-кызларның исемнәрен әле дә булса үрнәк итеп искә алалар. Мәсәлән, Казанлы

авылында сыер савучы хатын-кызлар, иртәнге сәгать дүрттә торып эшкә баралар да, алты тулуга сазга юл ала торган булганнар. Көндөзгә өчләр тирәләренә кадәр җиләк җыеп, эшкә кайтып китәләр. Шушы вакытта әле ярышырга да өлгерәләр. Кеше йокыдан уянуга туп-туры сазлыкка килеп 2-3 чиләкне тутырганчы, алар дүртәр чиләк җыйганнар. Закирә Аппасова, Фәрхниса Курманалиева, Фәрхинур Саликова, Нәзифә Мугайминова исемнәре сунарчылар телендә әле дә булса еш яңгырый. Шунысы кызык, хатын-кызлардан ирләр дә калыш-

мый. Алары күбрәк техника белән йөрөп җыярга яраталар. Әле бит җыйган табышны авылга алып кайтырга кирәк, ярый ла кыш көннәрендә җае табыла. Соңгы вакытта халык җиләкне кышка калдырмый башлады, чөнки сәбәпләре бар. Вакытында җыелган җимешне табышның икенче төре кергәнче сату ягын карарга кирәк. Аннары, урманда калган табыш “аякланырга” мөмкин, ягъни ят кешеләр алып китәләр. Шуңа күрә, ирләр сазлыкта техника белән йөрүнең төрле “хәйләләрен” уйлап табалар.

80 нче еллар ахырында Нижгар өлкәсендә тарихта беренче тапкыр сазда йөрер өчен махсус “болотоход” машинасын уйлап табалар һәм ясылар да. Моның турында “Наука и техника” журналы хәбәр иткәннән соң, бер ай да үтми, төбәктә үзенең тырышлыгы, тапкырлыгы, осталыгы белән танылган Хәлим ага шушы техниканы карап кайтырга дип юлга чыга. Ни кызганыч, барып җитә алмыйча, Казаннан әйләнеп кайта, ләкин фоторәсемне ныклап өйрәнеп, фантазиясен җигеп эшкә тотына. Күпмедер вакыт узуга, болотоход әзер була, һәм ул ике баласын утыртып сазда йөри дә башлый. Икенче елны инде болотоходлар саны ишәя. Техника үзе бик шәп була, әмма озаграк йөри. Безнең халык, җитез булганга күрә, йоклап йөргән техниканы да өнәп бетерми. Шуңа күрә Хәлим ага кыш көннәрен карда гына йөри торган “Буран” снегоходы белән “тәҗрибә” уздыра. Баксаң, “Буран” белән дә сазлыкта рәхәтләнеп элдертеп була икән. Чүлмәкчедән күрмәкче дигәндәй, башкалар да әлеге “тимер ат”ларының файдасын күрә башлыйлар.

Хәер, җимеш җыюның да бер рәхәте булса, мең миһнәте бар. Кемнәрдер бик теләп йөри, кайберәүләр исә моның белән кирәк булганга шөгыйльләнергә мәҗбүр. Һәрхәлдә, акчасы кесәңгә кереп яткач, күңелгә рәхәт булып китә. Без бәләкәй чакта сазлыкларда су шундый күп иде, хәтта кайвакытта йөк төяп кайтканда елар хәлгә җитә идек. “Икенче көнне бармыйм”, — дип мырылдый башлайсың. Өлкәннәр исә: “Син җиләк җыярга түгел, ә акча җыярга барасың!” — дип кырт кисәләр. Телисеңме-теләмисеңме, акчаны җилгә җибәрәсе килми шул... Ә кайчакларда исә “Йә теге, йә бу әйберне алабыз” дип йөртәләр. Әле

Мүк жиһаген чистартуы «аппарат»

дә булса хәтердә, безнең авылда жиһел машина булмағанға, һаман кунакка кайткан абыйның «Москвич»ында йөрисе килә иде. Һәм, ниһаять, жәе чыккач, әти әйтеп салды: «Жиләк жыегыз — алачакбыз». Шул елны «машина алабыз» дип, көн саен йә «бер тәгәрмәчлек», йә «рульлек» дип тилмереп, саз кытырганны белсәгез. Хәтта, укуға да 1 нче сентябрьдә түгел, ә ике атнаға соңға калып кергәнбез, ә машинаны барыбер алдык бит.

Балыкчының балы күлдә...

Мүк жиһаге сезоны узгачтын, әзрәк сулыш алу мөмкинлеге туа. Кайберәүләр туплаган табышларын сату белән шөгыльләнә, кемнәрдер башка әзерлек эшләре белән мәшгуль... Октябрь ае, гомумән, тырыш кеше өчен баеп калуның уңай вақыты. Бу чакта әле күпчелек сунарчыларның мүк жиһаге урманда була, шуңа күрә базарларда, ресторандарда аңа сорау зур. Менә шул чакны Һитез эшкурлар акча эшләргә омтыла, чөнки бәяләр ике тапкыр артыграк була.

Көзнең соңгы ае Һиткәч, Һирле сөйләмдәгечә, «чана юл төшү» белән, балыкчылар Һайларын парлый башлай. Ул инде бигрәк тә ноябрь аеның 7-8ләренә туры килә. Һәм менә көтеп алынган көн килеп Һитү белән, төнге тынычлыкны бозып, авылның төрле почмакларыннан мотор кабызган

авазлар ишетелә башлай. Берәздән аларның гүләве, ерагая барган симфония кебек, саз юлы өстендә һавада эленеп кала. Бу инде балыкчыларның тәвәккәлләп беренче тапкыр «елым»ға (ягъни балык тотарга) киткәннәрен аңлата. Һәр елым башлығының үз бригадасы була һәм алар билгеле күлләрне генә «тарталар» (аулылар, ә елым — балык тотарган әсбап). Авылда берничә елым башлығы булырга мөмкин, әмма алар юлы беркайчан да кисешергә тиеш түгел. Һәрхәлдә, бу нечкәлекләр сезон башланганчы ук хәл ителгән була.

Балык тотуның да авырлыклары һәм өстенлекләре күп. Кайбер күлләрдә балык булмаса да мөмкин, яки балык яткан булуы бар. Шуңа күрә Һәй-көз айларында күлдә мотор улатып көймәдә йөрүләр, мылтык атулар тыела, чөнки балык үрчегән вақытта аларны куркытып йөрүнең зарары күп. Балыкның күпме чыгуы елым башлығының никадәр оста булуынан да тора. Бу очракта тәҗрибәле, аксакал елымчылар киңәше бик урынлы һәм кирәкле. Дөрес, кыю итереп бәке тишәргә, кирәкле рәвештә елымны суга төшерергә, вақытында тартып чыгарырга — болар барысы да зур осталык белән башкарылырга тиеш. Моннан тыш, елымның нинди зурлыкта, нинди «нируша»дан (елым материалы, капрон Һептән әзерләнгән сетка) ясалган һәм аның «нәтицә»се (тамагы) ничек

утыртылган булуы да бик мөһим.

Әле шунысы да бар, Себердә халык ырымланырга ярата. Әйтик, авыр куллы кеше «нәтицә»сен утыртса, яки авыр аяклы бер адәм балык тотарга килсә, төшемнең аз булуын шуларга да сылтарга мөмкиннәр. Билгеле булганча, тапкан табышны Һәр пайга тигез бүләләр. Балыкка йөрүче бригадалар да кайвакыт урманда кунып кала. Һәр бригадала үзенең аш пешерүчесе була. Әлеге кеше көненә өч тапкыр ашарга әзерләп, табак-савытны Һыештырып, урын-Һирне караштырып тора. Әлбәттә, бу вазифаны хатын-кызлардан да яхшы башкаручы юк. Себердә хатын-кызлар ирләрдән бер дә калышмыйлар, салкыннардан курыкмыйча балык тотарга бергә йөриләр. Ял көннәрендә, каникул вақытларында өлкән класстарда укучы мәктәп балалары да зурларга иярәп балык тотарга бара. Әмма, теләгән Һәр кеше дә бу эшкә тотына алмый. Һыл улап торган ачык күлдә боз чукуы, кыю чистартуы, судан чыккан елымнан балык Һыеп торуы Һиһел хәл түгел. Сәламәтлеге булмаганның хәленнән килми бу. Әлеге сезон күлдә балык ятканчыга кадәр дөвам итә. Кайбер балыкчылар исә «мурта», «пител» (балык тоту әсбаплары) кебек Һайланмалар куланып елга балыгын аулай. Балыкның нинди генә сорты булмасын — Себердә алар шундый тәмле, шуңа күрә барысын да рәхәтләнеп сатып алалар. Аеруча, Себер балыгы Башкортстанның Уфа, Эстәрлетамак, Салават шәһәрләре Һужабикәләре тарафыннан киң кулланыла. Моннан тыш, өлкәнең төньягында яшәүче халык та күл балыгын бик ярата.

Аучы чанасын Һәйдән әзерли

Оста аучылар Һәй айларында ук кирәк-яракны Һитештерә башлай. Патрон, дары, ядрә, капкын кебек әйберләренә алдан карап, барлап кую ышанычлырак. Күп очрактарда алар сатуда булмаса да мөмкин. Әле бит кибеттән дә болай Һына алырмын димә, «аучы билеты»ң булмаса беркәй дә бара алмыйсың. Димәк, үз вақытында тиешле взносыңны керттеп, билет срогын озайтырга онытмау бар эшне дә Һайлаячак.

Әлегрәк аучылар саны авылларда

шактый иде. Һәркөн иртәнге сәгать 4-5ләрде торып чыгып кителәр, кич белән 10-11ләр тирәсендә генә кайталар. Сусар, кеш, чәшке, төлке кебек кыйммәтле тиреле жәнлекләр, шулай ук итен ашарга мөмкин булган кыргый хайваннарны да ауларга мөмкин. Аучылар арасында да үз остазлары була. Кемдер поши ауларга бик оста, кемдер аюны эләктәрә яки мехлы жәнлекләр тотуны үзләштерә. Бар яктан да оста аучылар бик сирәк очрый, элек аларга “мәргән” дип дашкәннәр. Әлеге мәргәннәрнең гаиләләре урманда үскән жәнлек, кош-корт итләре ашап яшәгән. Себердә кыргый хайван итләреннән әзерләнгән ризыклар иң тәмлесе саналган. Хатыннары, балалары кыйммәтле мех бүреклар генә кия торган булган. Хәзер андый мәргәннәр юк дип әйтергә була.

Аучылар сезоны көзнең иң матур вакытында башлана. Урманнарда яфраклар саргашып коелып тора, жир гүзәл һәм затлы келәмне хәтерләтә. Басарга да батырчылык итмичә, матурлыкка сокланып карап торасың. Ә менә шул вакытта ач аюлар кайдадыр синең хайваннарыңны бугазлап йөри. Нәкъ шундый чакта бер төркем аучылар аю ауларга тотына. Никадәр оста аучы булмасын, ул үзәндә “мин аюны атам” дип әйтергә кыюлык тапмый. Аюны бары тик шомарып беткән карт аучылар гына аулай ала. Аю кешедән дә акыллырак икән.

Берзаман берничә дус сөйләшеп аю атарга дип урманга, сыерлар көтүе яткан жиргә барганнар. Барысы да ак бүздән теккән киёмнәр кигән. Биегрәк агачка таскак (асылмалы сәндәрә) ясап, берничәсе шунда менеп яткан, икесе жирдә яшәренгән. Аюның бик зарыктырып килә торган гадәте бар. Сәгать төнгә 12ләр тирәсендә бу лап-лоп басып килеп житкән. Шулчак берсе әкрән генә аягын селкеткән. Аю сискәнәп, чыгып ычкынган. Ничек шулай туры килгәндер, “аюны барыбер ычкындырмыйм” дип, таскакта яткан аучының берсе мылтыгыннан атып жибәрә, икенчесе жиргә егылып төшә. Шул мәхшәрдән айныганда аюның эзеннән жыллар искән була. Икенче тапкыр барганда кайсыныңдыр киёмәннән бензин исе килеп торган. Аю моны берничә метрдан тоеп, килеп тә тормыйча табанын ялтырат-

кан. Кыскасы, аюның “спец”лары ауга жәяүләп һәм барлык таләпләрен үтәп йөрми икән, юлың уңышсыз булчак. Ә аю маеның, үтенең сихәте һәм акчасы жанга рәхәтлек бирә.

Себердә кыргый хайван итләреннән иң тәмлесе дип поши ите санала. Поши атып алган аучы ел бик уңышлы дип исәпли. Поши атарга рөхсәт ителмәгәнгә күрә, аучылар аны яшертен, кача-поса йөреп аталар. Кышкы салкын көндә теләсе кем техникасыз, урманны белмичә поши эзләп чыгып китә алмый. Поши атам дип, төрле мажаралы хәлләргә юлыгучылар булган. Шулай бер мәлне әлеге дә баягы аюны эләктәрә алмаган дус-ишләр поши ауларга юнәлә. Бу төр сунарда инде аларның тәжрибәләре юк түгел. Ләкин көтелмәгән хәлләр килеп чыгуы бар. Урманда ач бүреләр сыман котырынып йөри торгач, болар ике поши эләктәрәләр. Бер уйламаганда, үзләре кебек “көтенеп” йөрүче аучылар килеп кушыла. Поши тиреләрен тунап, итне бүлешергә кирәк бит, тәвәккәлләп шуңа да тотыналар. Инде эш бетә дигәндә, әллә кайдан браконьер аучыларны тотарга чыккан сакчылар белән вертолет пәйда була. Сунарчылар югалып кала. Берсе итне кар көртенә күмәргә тотына, икенчесе куркуыннан торган урында карны типкәли башлый, өченчесе “тимер ат”ын кабыза. Кайнаша торгач, ничек житте шулай “Буран”га атланып качалар. Бу вакыйганы, бергә жыелгач, әле дә булса көлә-көлә искә ала сунарчылар.

Иң оста аучылар бергә жыелып киңәшләшә, фикер алыша. Кайда һәм ничә поши яшеренеп торганын, хәтта кайсы ана, кайсы бала, нинди урманнан узганнары хақында да төгәл итеп әйтәләр иде. Сүз уңаенда, кемнең кая барганын, нинди хайван яки жәнлек эзләрен күргәннәрен дә ачып салалар. Ә аннан соң инде, бер-берсенә уңышлар теләп, өйләренә таралышалар.

Озак йоклаган — ач калган

Салкын кышның ыгы-зыгылары да, барлык мәшәкәтләре дә яз килү белән юкка чыга. Ягымлы кояш нурларының тәрәзәләргә тын гына бәрелүе язның килеп житкәнен, сунарчыларга йокыдан уянырга кирәклеген

искәртә. Язгы сезонның да үзенчәлекләре хәттин ашкан. Мәсәлән, кар беткәнчә бер елга житәрлек утын кисеп әзерләп куярга кирәк. Ә инде, кесәңне калынайтасың килсә, тырышып эшләсәң, утыннан да файда күреп була. Үзләре әзерли алмаган гаиләләр, яки ялгыз карт-коры, район үзәгендә көн күрүчеләр утынны сатып алырга мәжбүр. Шуңа күрә бу форсаттан файдаланып калучылар да юк түгел. Акчаның кай тарафтан керүе мөһим түгел, аларга кесә генә тирән булсын.

Язның иң кадерле мизгелләренең берсе — кар бетүгә мук жыләге күренә башлый. Язын жыелган жыләк витаминнарга бик бай һәм иң файдалысы. Аның бәясе дә көзгесенә караганда кыйммәтрәк. Тик язгы жыләкне жыюы катлаулырак. Көннәрнең әле салкын булуы, урманда карның бөтенләй эреп бетмәве, күл өстендә боз ятуы да комачаулый һәм берни-кадәр мәшәкәт тудыра. Аннан бит, көзгә жыләкне “комбайн” (консерва банкасыннан эшләнган махсус жайланма) белән жыйсаң, язын бөртекләп чүпләп жыйрга кирәк. Салкыннан бармаклар ката, сөякләр сызлы башлы, житмәсә, аяктан салкын бәреп тора. Баштарак язгы жыләкне санаулы гаилә генә жыйа иде, хәзер исә барысы да түземсезлек белән көтеп алалар. Бу вакытта авылда жүнле кеше очратырмын дип хыялланма, барысы да сазда була.

Ә балыкчылар шай-шатманнарын (балык тоту әсбапларын) житештерә, чөнки май башы белән күлләрдә бозлар эреп бетә, балык йөзә башлый. Ничек инде мондый очракны кулдан ычкындырасың! Күл суында балык пешереп, тәмле шулпаны авыз итмичә кеше жәйгә аяк басамы?! Балыкчылар тоткан балыкларын төрлечә куллана. Балыкны ничек кенә әзерләмиләр! Уылдыгын алып, аерым тозлылар, бу гомер-гомергә затлы ризык саналды. Балыкны тозлап башта 10-15 көн чамасы пресс астында яткырлар, аннары уккус кушылган суда кат-кат чайкап, берничә көн элөп киптерәләр. Бар шартын китереп тозланган балыкның мае кипкәч тә итенә сыланып, күренеп торырга тиеш. Ашаган чакта әлеге май авыз кырылларыннан агып, күңелләргә кытыклап тора. Уңган хужабикәләр яки балыкчылар өй шартларында тозлап кипте

релгән балыкны ыслап та куялар. Ничек кенә әзерләнмәсен, язгы балык ул — табынның яме дә, төме дә.

Балык ашап, ширбәт эчеп озак рәхәт чигеп ятып булмый. Байлыкны ишәйтергә, аның өчен бәрәкәт тә кирәк. Димәк, табигать биргән чираттагы мөмкинлектән баш тарту дәрәс булмас, юкса кыш көне тамагың туймас. Жиң сызганып, кабаттан киләчәк өчен “табыш эзләү” өөрмәсенә баштан-аяк кереп чумасың. Бакчачылык эшләре дә гаилә бюджетына берәз табыш китерә ала. Бәрәңге, кишер, суган, чөгәндер, кәбестә кебек яшелчәләргә үстәрәп, артканын акчага әйләндерәләр. Гомумән алганда, елның һәр ае ниндидер эш эшләүдән гыйбарәт. Тик һәр эшне күңел биреп, жиренә җиткереп эшләмәсәң, уңышы булыр дип уйлама да.

Жир баласына мактау

Себердә яшәүче милләттәшләребез кебек, тиз баер өчен, кимендә ел буге шушында яшәп, андагы халыкның бүгенге шартлардагы көнкүрешен игътибар белән күзәтергә кирәк. Бил бөгеп, мохтажлыкның ачысын-төчесен татыгач кына байлыкның сиңа йөзә белән борылачагына ныклап төшендем мин. Иң мөһиме, нинди генә кыенлыктар булмасын: юлсызлыкмы (бу яктарда юлларга әле дә булса таш түшәлмәгән, яңгыр яуса, чылбырлы трактордан башка бернинди техника йөри алмый), техниканың булмавымы, яңгыр яки буранмы — эш кешесенә боларның берсе дә комачаулы алмый. Себердә һәркемнең күңелә гел күтәрәнке булыр.

Байлык артыннан куа-куа, абына-сөртенә ел узып киткән абайламый да калганмын. Әле кичә генә авылга аяк баскан сыман идем, ә бүген сабуллашып “зур илгә” юлга чыгам. Әлбәттә, аерылышулар җиңел түгел. Себернең горур кара урманнары моңсу гына башын игән, улап искән җил дә тынган, авыл урамнары тып-тын, бушап калганнар. Әйтерсең лә, тормыш туктаган. Юк! Тормыш түгел, ә минем аң һәр мизгелне, һәр шәйне истә саклар өчен, хатирә йомгакларының очларын бәйләп куйган.

Төнъякның бертуктаусыз искән әче җилләре киң кырларны тибрәтәп, куе кара урманнары шаулатып, тайгасазлыктар арасында сибелгән Себер авылларын моңга күмеп, ирексездән, корычтай нык, мәгърур Урал тауларына барып сарыла. Үзенең язмышыннан канәгатьтер ул. Ни дисәң дә, шушы тормышның авыр һәм катлаулы дәверендә, кешелек дөньясы мекенлеккә төшкән заманда, үз юлында ул кайгы-хәсрәт моңы түгел, ә күңелгә ләззәт алырлык тормыш җырын, жирдә яшәүгә мәдхия ишетеп дөнья гизә. Шул җилгә иярәп, мин дә, күк дәрвишенә әверелеп, милләттәшләрем яшәгән галәмне гизмәкче идем. Ләкин, моңлы бер көй булып агылган салмак җил, җир баласы икәнлегемә ишарә ясап, бит очларымнан чөмәт алды. Димәк, мин үземне табигать куенындагы кечкенә бер кошчык дип хис итүемә карамастан, барыбер жир кешесе булып калам һәм урыным — Ходай Тәгалә яраткан Жирдә. Себердәге якташларымның тормышларын сөенеп, аларның шатлыктарын, кайгы-хәсрәтләрен уртаклашып, һәр көннең рәхәтән тоеп, фани дөнья биргән куаныч яшәргә тиешмен.

Ә Себер авылларының сагыну тулы сәламнәре әкрән искән җилләргә иярәп килеп, сулышларны иркәләп һавада тирбәләп тора...

Мин, Хазанова Халия Салих кызы, 1950 нче елда Илле Карга авылында туып, 4 яшемнән Чарналы авылында үстем. Яқындагы Үләнкул урта мәктәбен тәмамладым. Китапхана техникумын бетергәннән соң ике ел Тувада эшләгәчтен, шәһәрдә һәм аннары Үләнкулдә китапханәләрдә эшләдем. Инде җиде ел эшсез. Мал тотам, шәл бәйлим. Шуңа яшим.

Егерме ел китапханәдә эшләгәч, миңа бик күп язгарга туры килде. Әлегә иҗатның бер “җимешен” тәкъдим итәм.

Астана каргышы*

Бәлки, үзбезнең борынгы хужаларыбыз, патшалар, Ислам динен бик тырышып тараткан булсалар, бүген яртылаш мөселман татарлар очрамас иде. Хайваннарның ел фасылына, үләннәргә, агачларга карап төсен үзгәртүе шикелле, безнең халык та, Ислам диненә күчсә дә, бохаралы исемән алса да, эченнән үз астанасын хөрмәтләгән.

— Кызыллар килә, кызыллар!

Алар, кып-кызыл, ике башлы —

Аждаһалар, ашыйлар сезне, — диләр.

Өлкән, зур төптән килгән курку.

Урысның шайтаны кара;

Татарның шайтаны сары,

Аның коты — куыш.

Кечкенә елга буена чыгалар,

Кыйбла якка карап торалар.

Кечкенә ияләргә көймәләргә төяп,

Кечкенә елга буйлап йөздәртәләр.

Шул вакытта телгә килә астана,

Күтәрелә чүпрәк куллар югары.

Каргыйлар халыкны яраткан ияләре:

— Авылыгызны бетерербез,

Токымыгызны корытырбыз!..

Кечкенә елга ага Иртекшә,

Кызыллар килә торган якка

Уйлаганнар бәндәләр

Кадрләгән, хөрмәтләгән

Астанасын кызыллардан

Яшерергә.

Белмәгәннәр алар

Ни яктан кызыллар киләчәген,

Озак-озак карап торганнар,

Астана каргышын тыңлаганнар.

Авил бетте,

Токым корыды.

Хәзер астана турында сөйләмиләр,

Курчак көтәрләр суга акты.

— Ә без Бохарадан килдек, — диләр.

“Астана кем? Син кем? Нәселең кем?!” —

Дисәң — “мин бохаралы” диләр.

Яңа да гына табынган Тәңресен,

Ходаен оныткан.

Ишетмәгән. Белмәгән. Фамилиясен дә алыштырган.

Менә ничек җитте астана каргышы. Бу риваять Ягатау авылында яшәгән Камил ага Дәүләтбагин сүзләреннән язып алынды.

Омск өлкәсе, Дальний поселогы.

* Себер татарлары Ислам динен моннан алты йөз еллар элек кабул иткән. Исламны аларга Бохара әмирләре өйрәткән. Жирле халык, дин таратучыларны изгеләштереп, аларның каберләренә дә табынган. Изгеләр зираты астана дип йөртелгән. Шулай итеп, себерклар, Ислам дине белән бергә мәжусилекне дә тоткан. Аларның берничә төрдә табына торган астана ияләре булган.

Китүләре биһ авыр икән

Ерак юлга чыгып китүләре
 Авыр икән
 туган жиреңнән.
 Әй, Иртемеш!
 Эчкән суларым да
 Кипмәгәннәр әле иренемнән.
 Сине сөюм,
 Сине сагынуларым
 Биләделәр минем күңлемне.
 Әй, Иртемеш!
 Синең ярларыңда
 Сыгылып үскән таллар дисеңме,—
 Бар да,
 Бар да минем йөрәгемдә

Әй, адашкан!
 Нишләп йөрисең?

Урам буйлап тагын алга үтәм.
 Әнә мәйдан...

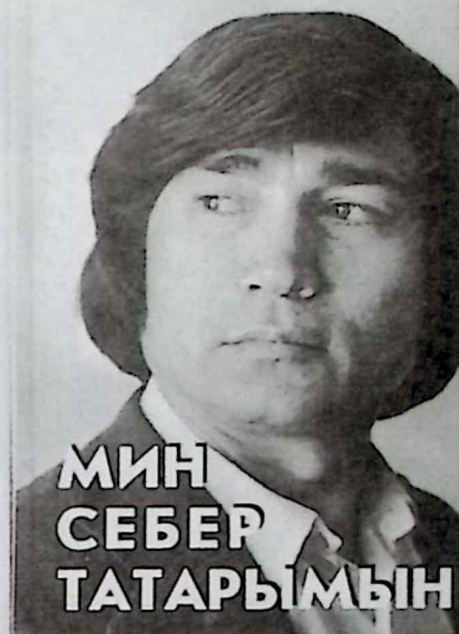
Тагы алгарак...
 Кара плащ ябынып шагыйрь тора, —
 Таш һәйкәлнең киләм янынарак.

Күз карашы аның һаман гашыйк,
 Ул Казанын сөеп туймаган.
 Хисләренең тирән, кадерлесен,
 Моңлы сазын шунда уйнаган.

Кара плащ ябынып шагыйрь тора,
 Учы белән тоткан йөрәген.
 Мин китердем аңа
 Чал Себернең
 Күкрәгендә шыткан гөлләрен.

Булат СОЛДЫМАНОВ

(1938 ~ 1991)

Үзләренә урын алганнар.
 Ак калфаклы
 шаулы дулкыннарың
 Жырларыма кереп калганнар.
 Күзем йомсам,
 Күрәм тугайларың,
 Тугайларга төшкән чыкларың.
 Шул чыкларны ерып
 Сукмак салган
 Таңнарымны истә саклармын.
 Әй, Иртемеш!
 Синнән китсәм дә мин,
 Гомерлеккә ташлап китмимен.
 Йөрәк түгел,
 Гүя дулкыннарың
 Кага кебек күкрәк читлегем.

* * *

Мин ялгыз йөрм урамда.
 Бар да таныш,
 Бар да ят монда.

Чал Себердән Казан каласына
 Кемне эзләп килдең, йөрәгем?
 Салкын жилле бураннарың белән
 Кемгә бар соң синең кирәгем?

Йортлар гүя бармак янап кала:
 Күрмәгәннең монда күрерсең!
 Төнге утлар канат кагып көлө:

Мин ялгызым йөрм урамда
 Бар да таныш,
 Бар да ят монда.

* * *

Уйный жыллар нинди кылларда
 Үзләренең кыргый көйләрен?
 Ул көйләрдә
 Ерак нәселемнең
 Чакыруын ишетә йөрәгем...

Төnnән баккан
 Ерак йолдызлардай
 Күз алдымда яна учаклар.
 Учак тирәсендә ярым кыргый
 Халык —
 йә скифлар,
 йә кыпчаклар.

Сузып-сузып нидер көйли алар,
 Кысыграк күзле азиатлар.
 Дер селкетеп
 Бөтен Европаны,
 Дала буйлап чабалар атлар.
 Телләре дә гүя
 Таныш кебек,
 Ул телләрдә, димәк, жирлегем.
 Нәселемнән
 Күчеп килә миңа:
 Тәрәзәм — күк,

йортым —
 жир минем.

Кеше гомере дә

Барган чакта
 Болын сукмагынан
 Карангалап тирә-ягыма,
 Ирексездән
 Кинәт туктап калдым,
 Болыт та юк,
 Нава ярыла.

Кызыксынып карыйм:
 Зәңгәр күктә
 Ак самолет,
 Охшап кошчыкка,
 Очып үтте
 Ак юл салып,
 Аннан,
 Их, дигәнче,
 Чыкты ул юкка.

Бер мизгелдә генә
 Булды бары,
 Эзе калды күктә,
 Биектә...
 Кеше гомере дә
 Охшыйдыр күк
 Очып үткән
 Шушы тизлеккә.

Жырчы Зөфәр Хәйретдинов яшь себраклар арасында

Чал Себернең нәни кошлары

Бәхет эзләчеләр

Яшьлек дуамаллыгы, тиле романтика хисләре сезне дөнья буйлап каңгырып-төгәрәп йөрергә дучар иткәне бар идеме? Туган жирдән, туган туфрактан читтә, ерак-еракларда йөргәндә жаннарыгызда нинди тойгылар хөкем сөрдә? Күңелләр моңсуланып, төшенкелеккә бирелгән мизгелләр дә булгалагандыр. Мондый чакларда берәр якташыңны очратсаң, шатлыгыңнан бар дөнья онытыла. Мәшәкате, көнкүреше — барысы ник кенә чәчрәп китми шунда. Чөнки туганлык чылбырының бер буынын — газиз якташыңны күрдең...

Шулай шул... Без дә менә, Себернең куе тайгалары арасындагы болан балалары кебек урнашкан татар авылларынан Казанга килеп төпләнгән бер төркем яшьләр, жыелышып, сагыш тулы күңелләребезне юатып, жаннарыбызга ризык алабыз.

Кайчандыр урта мәктәпне тәмамлап, ике телне бер-берсе белән чөкәләштереп Казанга килгән идек. Казан исә ягымлы гына елмаеп каршы алса да, кырыс, тупас табигатьле мохит, жебегән булсаң — “жебетергә” генә торганлыгын беренче көннән үк сиздерде. Хәер, “тормыш университеты”н теләсә-теләмәсә дә узарга һәркем мәжбүр. Шуңа күрә, үзегебез ише “Себер казанлылары”н туплап, әлеге елларны бергәләп уздыру ниятеннән “яр-дәмчел оешма” төзегә тәваккәлләдек. 1996 елның ноябрь аенда, Казанга

килеп белем алучы 12 бөртеке себер-татар студентын һәм яшь белгечләренә “Якташлар очрашуы” мәжлесеңә жыйдык. Күпчелегебез әле I курста гына иде. Арабызда сәнгатькә чын күңелдән гашыйк яшьләр шактый икән, жыр яки көлке эзләп кесәгә керәсе булмады. Кич бую гитарасын кулыннан төшермичә, жай чыккан саен шаян-төрттергеч жырлары, такмаклары белән күңелләрене жылкендергән Рәйсә Әйтмөхәммәтова табынның йөзек кашына әйләнде. Тиктормас телле, тәмләп чәй эчәргә яратучы Рамил Азановның кызыклы һәм мажаралы хәлләр “сандыгы” икәннән белдек. Булачак юрист Женя Макаров Гомәр Хәйәм робагыйларын сөйләргә маһир икән. Вокал сәнгатенең үзенчәлекләрен төшенергә өлгергән Эльза Тузмөхәммәтова, Гөлүсә Зиннәтуллина сандугачлардан ким сайрамады.

Тиздән әлеге очрашулар Себер якташлары өчен гадәти хәлгә әйләнде. Бергәләшеп чәй янында сөйләшүдән тыш, Казанга башка төбәкләрдән килеп укучы студент яшьләр белән дә аралашып, кызыклы кичәләр оештырдык. Ләкин иң истә калганы — үз “аулак өйләребез”, һәм алар турындагы хатирәне, кызыклы хәлләрне без очрашкан саен яңартып торабыз.

Мари Себер түрел шул...

Шулай бер мәлне мажара яратучы Рамил Азанов якташларын күрше Мари-Эл республикасында яшәүче курсташы-

на кунакка алып кайта. Нич көтмәгәндә килеп кәргән “кыргый” яшьләрне хужалар якты йөз белән каршы алып кунак итә. Берәз сыйлангач, тайга арасында үскән табигать балалары жыйнаулашып күл буена ял итәргә кузгала. Узасы юлның шактый булуы беркемне дә куркытмый. Себер урманнарын сагыну көче шул тикле көчле булганга, әллә инде саф һава, урман исе күңелгә хуш килгәнгә, сәфәрчеләр рәхәтләнеп уйныйлар, төрле кызыклы ярышлар уздырып, туйганчы күңел ачалар. Таң атканчы учак янында жырлашып та утыралар. Иртән Женя Макаров күл буена юынырга дип төшсә, ни күрсен: каршы ярда шәрәкешеләр өере су коена. Әле йокысыннан уянып бетмәгән, өстәвенә иртәнге сал-

кыннан да куырылган егет, ник төшкәнән дә онытып, кире йөгереп менә. Һәм шашар дәрәжәдә аптыравыннан әйтер сүзен дә әйтә алмыйча, теге ярны бармак белән генә күрсәтә. Аны озак кына аңлый алмаган иптәшләре, мәсьәләгә төшенгәч, бөгелә-сыгыла көлә башлый. Әлбәттә, Себер тайгасында яшәп, урманда кыргый жәнлекләр генә күрергә күнеккән яшьләр өчен бу күренеш үзенә күрә бер “ачыш” була. Моңарчы нудистлар турында ишетеп кенә белгән Себер кунаклары, шулай итеп, хәзер инде аларны үз күзләре белән тамаша кылу “бәхетенә” дә ирешәләр.

Мари урманнары Себер тайгасы гына түгел шул.

Житпез Азат

Телгә алынган Рамилнең туган көнен студентлар тулай торагының эшче яшьләр яшәүче блогында уздырмакчы булалар. Яшьлекнең гөрләп чәчәк аткан вакытын бәйрәм итәргә жыелган якташлар бу юлы да онытылып, вакытның бик тиз узуын сизми калалар. Тулай торак тәртипләре буенча, кичке 11дән соң шау-гөр килү тыелган. Кызып-кызып биегән чакта, көтмәгәндә, өске каттан тәртип саклаучы милиционер абзый килеп керә да кычкыра башлый. Биючеләр шып туктыйлар, үрә каталар. Абзый бармагы белән Азатка төртеп: “Син кая яшисең?” — дип сорарга да өлгерми, тапкыр егет секунд эчендә адресын шарт-

латып әйтеп тә бирә. Көтелмәгән житезлектән үзе дә аптырап калган милиционер борылып чыгып китә. Берничә минуттан соң гына исләренә килгән студентлар шаркылдап көлеп жибәрә. Бу хәлдән соң Азатның исеме һәрвакыт әлеге вакыйга белән бәйлә рәвештә искә алынып тора. Шунисы кызык, Азат кебек, үз адресын яттан тиз әйтергә тырышып караучылар булды, әмма берәүнең дә хәленнән килмәде. Әле дә булса Азатның ниндидер бер хикмәткә ия булуына инанучылар бар.

Халыкны кыздыру бүенча "спец"

Жыр-моңга гашыйк Рәйсәне үзара "Себер сандугачы" дип йөртәбез. Ул жырлы башлауга, дөньяңны онытып моң дәрәсәсә чумасың. Салмак кына агылган тавышына гүя Себер жилләре кушылып исә. Шат күңелле, шаян телле, аралашучан Рәйсә үзе белән таныштырганда, шаярып кайвакыт болай дип тә әйтеп куя: "Исемем Рәйсә булса, фамилиям — Әйт-Мөхәммәтова!"

Ул катнашкан очрашу кичәләре һәрвакыт үзенчәлекле була. Чөнки Рәйсә халыкны "кыздыруның" бар шартларын, ысулларын өйрәнәп бетергән, бу өлкәдә азау тешен чыгарган. Башта ашыкмыйча гына кызыклы хәл сөйләп жибәрер, ә аннан берәр озын, моңлы көй сузар. "Бу кызыл тагын нәрсә майтары икән?" — дип, кич буге аның авызына карап утырасың.

Кәефләр кырылган чак булса, һаман Рәйсәне күрсә, аны ишетәсе килә.

Якын дуслың булганда

Кошлар да ялгыз гына очмый. Вакыт узду белән безнең сафлар да үсә барды. "Себер якташлыгы" жәмгыятен оештыруга Новосибирск шәһәрәннән күчеп килгән журналист Мөнирә Әпсәләмова күп көч куйды. Танылган жырчы Закир Шәһбан, галимнәр Флера Ваһапова, Галиәскәр Хәмитов, Әнир Газиев, Татарстанның халык жырчысы Сәет Рәенбәков һәм башкалар кичәләребездә бик теләп катнашалар. Актерлар йорты директоры булып эшләүче Сәет Садык улы Себер яшьләренең иң якын дуслы дисәк, хакыйкәткә хилафлык килмәс. Әлеге якташыбыз кичәләргә оештырырга ярдәм кулын суза. Һәркайсыбызны иң якын туганы кебек каршы ала, зарларыбызны тыңлап, киңәшләр бирүдән дә беркайчан тартынмый. Гомумән, Актерлар йортының бөтен хезмәткәрләре хәерхәллек күрсәтә: ягым-

лы йөз белән каршы алып, чәйләр әзерләп торалар. Ә инде иҗат дусларыбызның чыгышын бәяләгәндә, кулларын кызганмыйча кайнар алкышларга күмәләр. Без, Себернең нәни кошчылары, аларга бик рәхмәтлебез.

Себер илчеләре

Кичәгә студентлар — бүген инде тәҗрибәле белгечләр. Робагылар сөйләүче Женя Макаров — Мәскәүдә, сабыр холькы Азат Шәңгәрәев — Казанда юрист булып халыкка хезмәт итәләр. Аккордеончы Лилия Гобәйдуллина, икенче югары белем алып, бухгалтер булып эшли. Себер былбылы Эльза Тузмөхәммәтова Татарстан дәүләт Жыр һәм био ансамблендә жырлай. "Чәйләүче бабай" Рамил Азанов — техник, Рәмзия Барсуква филология фәннәре кандидаты дәрәжәсен алуға ирештеләр. Моңлы сандугач баласы Луиза Ильясова Төмән дәүләт университетында татар студентларын халык авыз иҗаты нигезләренә төшендерә. Гөлүсә Зиннәтуллина Төмән шәһәрәндә татар теле укыта. Укып бетергәч, Себергә кайтып караучылар да булды, әмма бер-ике ел узуга, алар кабат Казанга әйләнеп килде. Күрсәң, татар мәркәзенә үзәнә тартып торучы ниндидер сәер көч бар, юкса, күңел бу кадәр Казанга ашкынмас иде.

Әйе, без Татарстаннан, татар аһәңеннән читтә, башка төбәктә туып, ят телдә белем алдык, интернациональ мохиттә тәрбия-

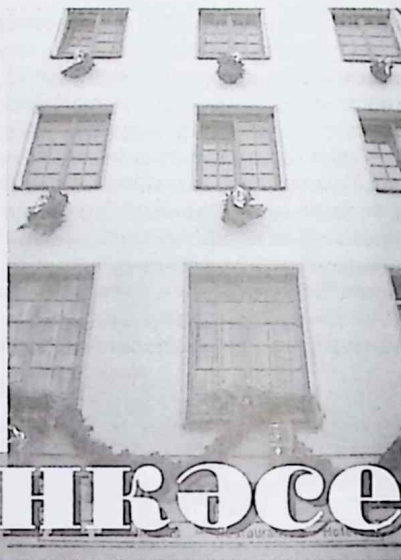
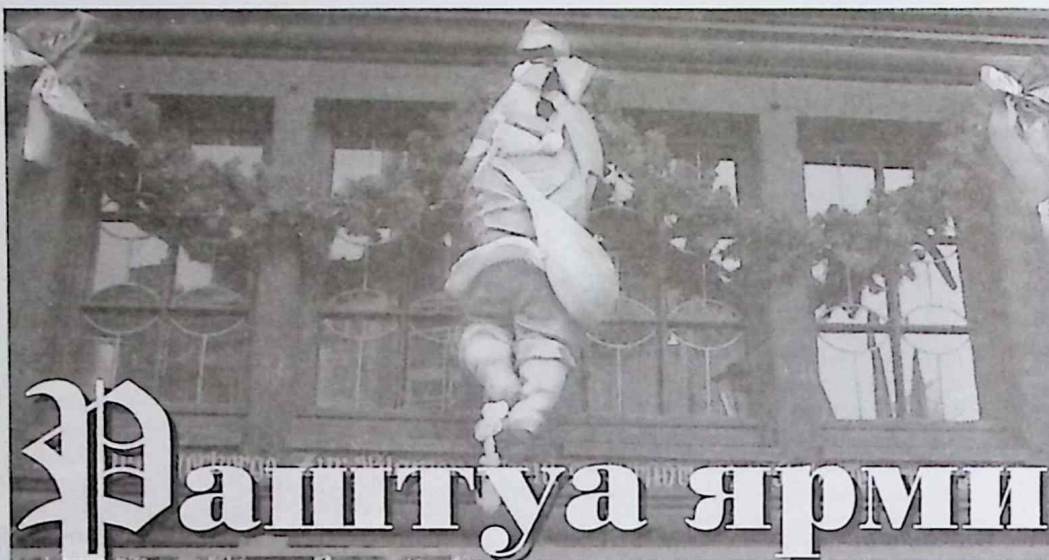
ләндек. Әмма, бернигә дә карамастан, күңелбездә һәрвакыт татар рухы урын алып торды. Читлеккә ябылган кош баласын хәтерләтте безнең күңелләр. Читлекнең ишеге ачылгач та, йөрәктәге хисләр, язгы ташкын кебек, бар көчне, теләкне, мөмкинлекләргә жыеп, борынгы татар туфрагына талпынды. Казан безне колачларын жәеп каршы алды. Шәһәрнең урамнары, йортлары кытыршы булуына карамастан, ул күңелгә якын, жанга рәхәт иде, чөнки ул татарның Казаны. Аңа карата мәхәббәтне бернинди кысаларга бикләп тә, байлыкка да тигләп булмый. Моңы бары читтә үскән, яки чит-ят мохиттә тәрбияләнгән татар баласы гына аңлай ала.

Казанга килеп, икенче туган йортыбызны таптык. Бүгенгә көндә без — Себернең иң яшь, иң кыйммәтле илчеләре. Туган төбәккә сагынуға карамастан, Идел-йортта яшәвездә белән бәхетлебез. Әлбәттә, үзбездә оештырган очрашуларда, бәйрәм кичәләрендә бала чактан күнәккән, үз иткән "Себер телендә" рәхәтләнеп сөйләшәбез. Читтән карап торсаң, тәрәзә каршында чырылдашкан чыпчыклар сыман. Шулай булмыйча, без бит Себернең Казандагы нәни кошлары...

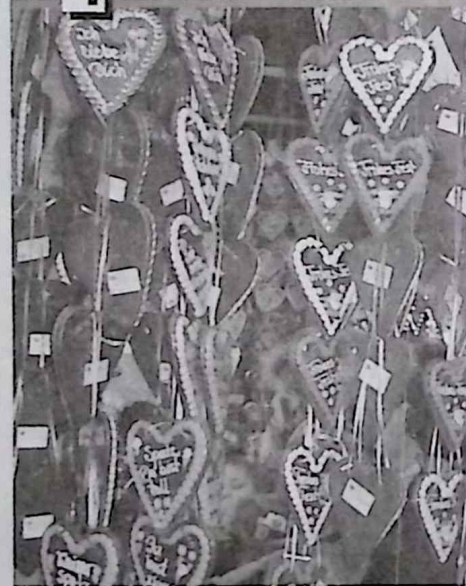
Мөнирә СӘГЫЙДУЛЛИНА

Бер йодрыкка
номарланганы...

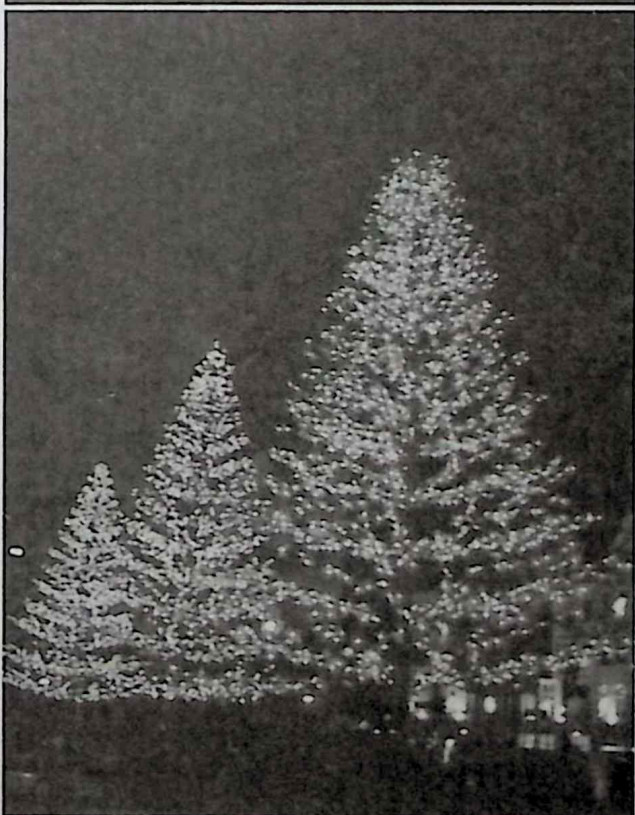
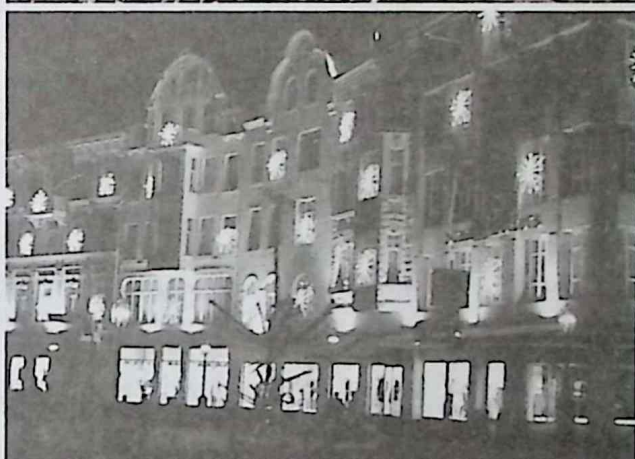
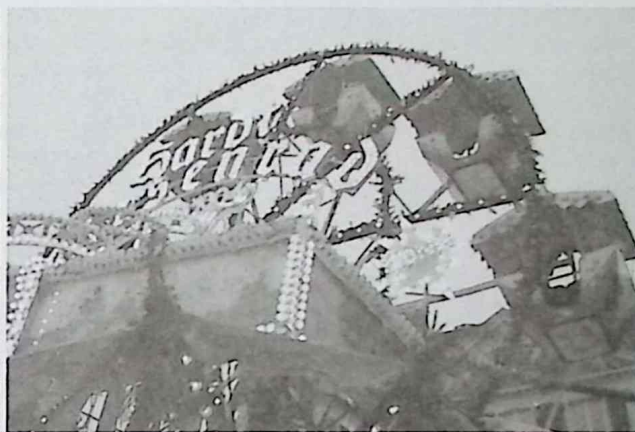
Раштуа ярминкәсе

Германиядә Раштуа бәйрәменә ноябрь башында ук әзерләнә башладылар. Кибет киштәләре ел әйләнәсендә күзгә чалынмаган Аахен һәм Нюрнберг прәннекләре, Любек марципаны, Раштуа шоколады, атаклы Дрезден штолленнары белән тулды. Раштуа алдыннан моның ише тәм-том белән сыйлану традициясе урта гасырлардан ук килә. Ул чакта Раштуа постын (уразасын) тоту катгый һәм мәжбүри төртиптә башкарылган.

Бәйрәм житәргә айга якын вакыт кала, үзәк собор каршындагы мәйданда шау-гөр килеп Раштуа ярминкәсе эшли башлый. Навага дарчин һәм пешкән алма исе тарала. Ярминкәчеләр татлы ризык сата. Һөнәрчеләр үзләренең күн, балчык, металл һәм таштан ясалган эшләнмәләрен тәкъдим итә. Сатучыларда исә — бихисап бизәнү әйберсе. Ярминкәгә килгәннәрнең өлкәнрәкләре кабымлыкханәләр тирәсендә бавар сосискалары һәм глинтвейн белән сыйлана. Яшьләрне күбрәк кыздырылган каштаннар жәлеп итә. Ә нәниләр, эчләре катып көлә-көлә, карусельләрдә атына. Сәхнәдә музыкантлар уйнап торса да, ярминкә шау-шуы астында аларның нинди көй уйнавы бөтенләй аңлашылмый диярлек. Бәйрәм ярминкә мәйданы белән генә чикләнеп калмый. Шәһәр үзе дә бизәнгән-ясанган гаять зур чыршыны хәтерләтә. Хәтта сәүдә урамында да тәмле ризык исе — бак-

саң, коймак сатучы француз егете киём кибете янына велосипедын китереп куйган икән!

Ә Раштуа көне якынайганнан-якынайды. Иисус (Гыйса) пайгамбәрнең тууын бәйрәм итәргә әзерлек айга якын дәвам итте. Булачак вакыйга хөрмәтенә ирекле постның һәр якшәмбесендә дин тотучылар берәр шәм кабыза бардылар. Менә, ниһаять, шәмнәрнең дүртесенә дә ут кабынды. Егерме дүртенче декабрь таңы туды. Раштуа алдыннан гаиләләр бәйрәм табыны тирәсенә жыела. Гадәттә үз эченә бикләнгән немецлар сезне үзләренең аш мәжлесенә чакырса, гажәпләнмәгез: Германиядә бу көнне берәү дә ялгыз калырга тиеш түгел.

Тик бүләкләр хакында да истән чыгармагыз: Раштуа алды көннәрендә халык кибетләрдән кибетләргә агыла. Әнә шулай, акрынлап-акрынлап, Раштуа индустриясе бәйрәмне үзенә йота бара. Ә бит борынгы бәйрәмнең рәхәтләнеп элгәргә, онытылган мәгънәне эченә алучы ритуал-йоллага әйләнеп китерлеге бар.

Айрат ХӘСЬЯНОВ фоторепортажы.

Йөз яшьлек карчыклар кебек

Кем соң ул СуперАлиса? Дингә, татар гадәтләренә көннән-көн күбрәк бергәп иҗат итүче электро-жырчы ул. Үзенең рухи эзләнүләрен раслап, ул сәхнәгә йөз яшьлек татар карчыклары кебек, яулыкны шакмаклап бәйләп чыга. Андый әбиләрне Казанда да табуы авыр. Кадимчә киенеп йөрүчеләр динозаврларга әверелеп килә, алар китеп бара бит. Ә СуперАлиса моның белән килешергә теләми.

Казанга сыймаучылар

РФ башкаласында башка милләт вәкилләре каршында иң еш чыгыш ясаучы татар жырчысының берсе ул. Килешерсез, безнең үз эстрада йолдызларыбыз татар телле тамашачы каршында гына чыгыш ясый ала, аларны безнең халык кына үзенеке итеп кабул итә ала. Ә менә башкалар без-

нең эстраданы тыңлап та тормый, ул аларны кызыксындырмый. Ә СуперАлиса үзенә игътибар иттерә белә. Шул ук вакытта аңарга, әйтик, Зөлфия Камалова, Дәниз Бәдретдин кебек үк, Казанда гадәти татар тыңлаучысын җәлеп итү авыр. Аларны башка җирдә йә экзотика, йә яңалык итеп кабул итәләр. СуперАлисәдә икесе дә бар. Зур шәһәрләрдәге тамашачы фикер һәм иҗат ирегәнә күнеккән инде. Бүген әнә Алиса Киевтән кайткан. Иртәгә Уфага китә. Аны Новосибирскида көтәләр. Аннары кабаттан Украина. Альтернатив караш, башка зәвек монда авыррак кабул ителә. Шуңа күрә Казандагы поп-мәдәнияткә, атмосферага сыймаганнар Казаннан читтә тизрәк таныла.

Ул хәзер башка

«Rolling Stone», «Play», «GO», «OFFICIEL», «Собака», «OM», «Афиша» кебек модалы журналлар «Татар жырчысы СуперАлиса чыгыш ясый» дип йә алхәбәр житкәрә, йә бәяләмәләр бастыра. «Мөселманлыкның тарихи күгендә — өр-яңа татар эстрада йолдызы», — дип яза. Жырларында мәхәббәткә, секска да урын юк. Кешелеклелек, иман, дини хисләр, фән турында жырлый. Берничә ел элек кенә әле Алисане «мультионерка» дип атыйлар иде. Ул чакны ул «бала-чагаланып» хыялый образга керә иде. Бүген исә мөселманча субкультура формалаштырып ята. «Мин хәзер башка, иҗатым белән генаһ эшлисем килми, савап эшлисем генә килә», — дип. Генаһ дип ул уйнаш, караклык йә башка заманча начар гамәлләрне генә түгел, хәтта гайбәт, кешегә начар сүз әйтү, көнчелекне дә саный.

Яңа «мөнәҗәтләр»

«Аракы эчмәгез, тәмәке тартмагыз, дуңгыз ите ашамагыз», — дип чакыра ул диско-мәйданнарда. Бу — мөнәҗәтләр яңгырашына охшаган. Әмма борынгы жырулардан аермалы буларак, алар пессимистик рухта түгел. СуперАлиса ахирәт газаплары белән дә куркытмый, ул киләчәккә өмет белән карый. Шуңа күрә мөселманнардан куркыту, шелтә сүзләрен иштергә теләүчеләр аптырашта кала: ни өчен ул фәнни прогресс, ген инженериясе турында, яки «процессор шакилдый», «уңышларны да робот жыйр» кебек сүзтезмәләрен куллана? Шунысын әйтик, дөнья музыкаль культурасында ислами юнәлештәге башкаручыларның да үз урыны бар. СуперАлисане дә, мөгаен, әлегә субкультурага кертергә ярыйдыр. Жырларындагы мәгънәдә Америкадагы кара тәнле мөселманнарның рэп-төркемнәре, әйтик, «Native Deen», «Jurassic 5»кә аваздашлык бар. Ә америкалы «Fun-Da-Mental» төркеме белән чагыштырып булмый. Ул рэпперлар — агрессив. Пафос, әдәп ягыннан бүгенге СуперАлисане малайзияле мөһүр мөнәҗәтче төркем «Raihan» («Рәйхан») иҗаты белән чагыштырырга булыр иде. Шул ук вакытта СуперАлиса читтән берәз панк һәм хиппи да кебек тоела.

«Минтимер Шәймиев, Рудольф Нуриев...»

«Tatarstan Super Good» дигән беренче альбомына «ЭВМ», «Роботлар», «Космос», «Генетика», «Файдалы киңәшләр» белән бергә пацифистик жыры «Мир — Миру!» да кергән.

Ул трэш-эстетика белән яши, тиз арада игътибарны жәлеп итә, кешеләрнең кәефен күтәрә. Кәефне, гадәттә, жиңел наркотик, аракы бик тиз күтәрә кебек. Ә Алисә хәләл юлны сайлаган.

“Минтимер Шәймиев, Рудольф Нуреев, Гобәйдуллина Софья, Ренат Ибраһимов, Алсу-Марат Сафиннар, Дасаев Ринат, Хаматова Чулпан!” — дип “Tatarstan Super Good” жырында тезә-тезә, бәрмә электро-коралларга ияреп жырлый татарлык белән горуланучы кыз.

“Бер, ике, өч, дүрт —

Татарстан — супер-гуд!

Биш, алты, жиде, сигез —

Рә-хим и-тегез!” — дип дәвам итә. — Менә шундый аның текстлары, хет ела, хет көл.

Һинд киносындагы кебек

Ул синтипоп жырчы, электроклэш стилиндә үз итә. “Мин һәрвакытта йә модадан бер-ике ел алдан барам, йә аннан ун елга артка калам. Тормышым — һинд киносы кебек”. Аны замана сәхнәсенең “Такташы” дип тә атап була, ул футурист. “Эпиһ”не электроклэшка салучы Супер-Алисәләр хезмәтә киләчәктә нәтижә бирерме? Тик бу аларны кызыксындырмый, үжәтләнеп гамәл итәләр. Күп татар зыялысы шулай эшли, ахыры билгесез булган милли идея өчен. Икмәк өчен генә язучы яисә иҗат итүче бездә сирәк кебек. Башкача булса, татар сәхнәсе, газета-журналлары арзанлы попса, порнография, файдалы киңәшләр, Хәния Фәрхи һәм Салават фотолары, террорчылык турында рәсми яңалыклар, доллар хаклары, ит-кишер баяләре белән генә тулыр иде, анда фикер-ирониягә дә, хыялый миллилеккә дә, тугрылыкка өндәүгә дә урын калмас иде.

Казан үзәгендә, ялтыравык артындагы калтыравыкта

Казан үзәгендә Тукай мәйданында Пенсия фондының зур һәм көзгеле тәрәзәле яңа бинасын узгач, жимерек кварталлар башлана. Щапов һәм Некрасов урамнары кишешкән жирдә өч катлы таш бина жимереләп ята. Аның артына тыныч ишегалды һәм Алисә Хөсәенова туып-үскән йорт сыенган. Монда әле дә әнисе, әтисе, энесе яши. Нәселләрендә танылган артистлар, музыкантлар бар. Шуңа күрә дә пианинолары тик тормый. Шул вакытта алар шәрәкчә яши, инженер-электрончы әнисе авыз ачарга өчпочмак пешерә, әтиләре кара төнгәчә эштә йөри. Кияүләре Әхмәт (режиссер һәм биоче Альберто де Косми-ко), өченче буын Мәскәү татары, тырышып-тырышып минем белән татарча сөйләшә. Кияү татар һәм башка милләт риваятьләре буенча документаль фильм төшерү турында хыяллана. Ул бәхетле, әнисен сөендереп, Казан кызына өйләнгән.

Татар дискотекасына бармаган

Мәскәү Сабан туенда үзенчәлекле итеп киегән, яулык бәйләгән кызны күреп, мин: “Сез СуперАлисәме?” — дип сораган идем. Ул калфак, читек сатучылар янында

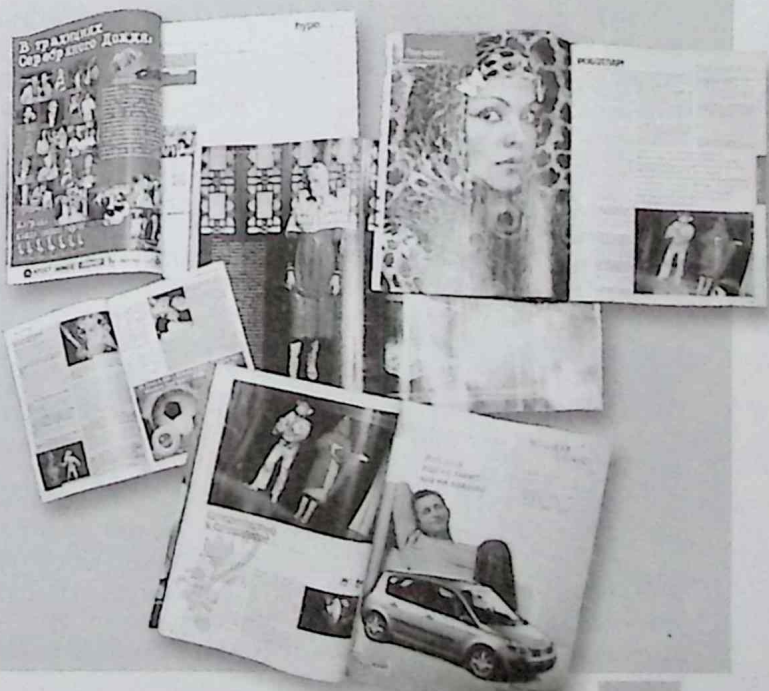
йөри иде. “39 нчы үлчәм, аягыма сафъян таба алмыйм. Бар тамашачым читекләрәмә исе китеп карый, — диде ул. — Мәскәүдә хижаб кигән кызлардан куркалар. Шуңа күрә мин, гадәттә, күзгә артык нык чалынмаучы киём, капюшон киеп, бандан бәйләп йөрим”. Өендә исә ул, асыл хатыннары кебек, яулыктан һәм халаттан иде. XIX гасырда татар хатыннары яраткан төсле ялтыравыклы парча халаттан һәм киң балаклы шаровардан. Сәхнәдә дә, тормышта да бертөсле ул: “Мине Мәскәүдәге татар дискотекасына чакырырга теләделәр. Тик андагы исерекләр, сугышулар турында ишетеп, бармаска булдык. Аудиториям башка: акыллы, сәрхүшлеккә батмаган, әдәпле”, — диде ул.

Казаннан, Казанга, Казанда...

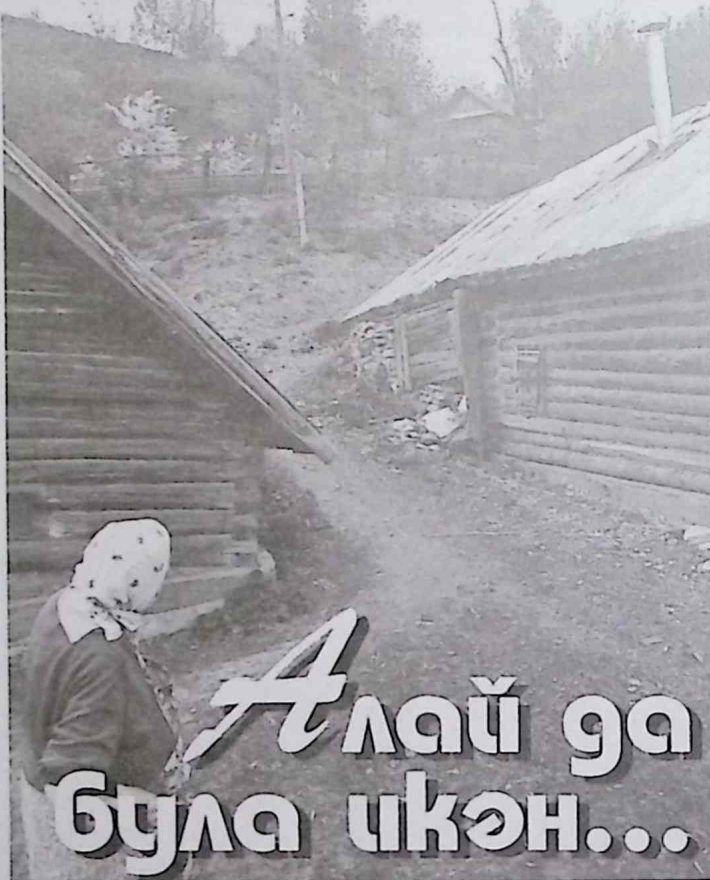
Шул ук вакытта Казан газеталары СуперАлисәне аңламады, алар, Мәскәү журналларыннан аермалы буларак, аны ясалмалылыкта, беркатлылыкта, утопиядә гаепләде. Кайберәүләрнең аның ялтыравыклы киemenә, примитивлыгына — гомуми агымга иярмәвенә, мода артыннан кумавына ачуы килә. Хәтта бер татар-мәселман журналисты, хижабны ул сәхнәдә генә кия, тамашачыны котыртыр өчен генә, дип язды. “Аның өчен иң авыры шушы нахак сүзләр булды. Сер түгел, кызым өч ел элек кенә дингә килде. Һәм безне дә инде шуңа китерә башлады”, — ди әнисе.

Алисә белән Рәдифә апа, көйләре килеп, кичә генә тарихи Кремль, үз нәселләре чыккан Иске Татар бистәсе тирәләрендә хыял белән сагышка батып әйләнеп йөрүләрен искә төшерделәр. Хисләнеп китеп, Рәдифә ханым миңа Казанга һәм Татарстанга багышлап үзе язган жырларын жырлап күрсәттә. Аннары без тынып калдык.

Амил НУР

Нәбирә ГЫЙМАТДИНОВА

1. Көнәш

1971 елда Иваново шәһәрәндә Роза исемле кыз белән таныштым. Ул Минзәләдән иде, без бер тулай торакта яшәдек. Саф татарча сөйләшкән туташның әти-әнисе турында сүз чыккач, аларны русчалатып “минем мама, минем папа” дип әйтүенә шаккаткан идем, баксаң — Роза керәшен кызы икән. Үземнең мишәр икәнемне Казанга күчкән кенә аңлаган кебек, татарның тагын керәшен дип аталган заты да барлыгын Ивановода гына белдем килеп чыга инде, димәк. Ярар, сүз бу хакта түгел. — Синең гомереңдә дә безнең якларга барасың юк, — диде Роза (һай ул бик ялгышты, утыз елдан соң мин Минзәләне аркылыга-буйга йөрөп чыктым бит! — Н.Г.) Шуңа күрә папа белән мама хакында яшермичә бер әйбер сөйлим әле. Безнең папа теләсә кайсы хатын-кыз артыннан чаба торган азгын кеше иде. Бездән — балаларыннан да оялмады хәтта. Әнине ул бөтенләй санламый, ачулы чагында аны: “Син кәкре көянтә”, — дип мыскыллый иде. Папа чибәр ир иде. Әлбәттә, аңа кызыгалар иде. Бөрвәкыт күрше авылдан Настюк исемле хатынны китерделәр. Хисапчы итеп. Әти — колхоз шоферы. Настюкның районга йомышы төшсә

— әти илтә, алып кайта. Менә озакламый авылда гайбәтчеләргә яңа эш табылды: “Настюк белән Ычтапанны юлда күргәннәр”, имеш. “Машиналары ватылган”, имеш. “Имеш”тән җимеш үсә икән. Папа көпәкөндез хисапчы белән мәхәббәт уйнарга тотынды. Мама гарьләнгәндер инде, ләкин аны-моны безгә сиздермәде. Күршеләр: “Балаларыңны җый да, аерылып кит”, — дип киңәш биргәч: “Китмим, картаеп акыл кәргәч туктар әле”, — диде. Шул көннәрдә мама белән әллә нәрсә булды да куйды. Аның тикто-малдан гына күзә кызарды. Сәламәтлегеннән зарланмый иде ул. Дөбөрдәтеп ир-ат эшен дә эшли иде. Духтырлар аңа дарулар язды, мама иртән дә, кичен дә алар кушканча тамчыларны күзенә тамызып дәваланды, әмма шифасы тимәде. Күзә башта кызарды, аннары яшьләнде, ахырга табан, елаган сыман, яшь ага башлады. Без инде духтырлардан өмет өзеп, кайгыга баткан идек. Хәтта папа да куркуыннан яшь сөяргәсен ташлап, өйдә ятарга гадәтләнде. Табиблар мамага ачыктан-ачык әйткән: “Сез имче карчыкларга барып карагыз”, — дигән. “Әби-чәбигә сихер-бозымга эләксәң генә йөгәрәсен, — дигән мама. — Миңа кем начарлык эшләсен, мин беркемне дә рәнҗетмәдем”, — дигән. Ходайның хикмәте, бер көнне бер узгынчы бабай безнең коедан су тартып эчте. Без мама белән капка төбөндәге эскәмиядә утыра идек, карт безне узып китеп, өч-дүрт адым атлагач борылды да:

— Кызым, сине боздырганнар. Келәт артындагы сул нүешне казысаң, ике бозык тавык йомыркасы табарсың, табылдыкларны ватмыйча әкрән генә алып, кырга күм, — диде. — Шуннан соң син савыгырсың, Алла боерса, — диде.

Без ышанмадык, билгеле. Бабай шаярта дип уйладык. Алай да мама белән келәт артына чыктык. Бернинди шикләнәрлек урын да юк, сул нүешкә каралган салам кисәкләре генә сибелгән иде. Анда да мама: “Тавыклар тибенеп, тиресне тараткан икән”, — диде. Шулай карап тордык-тордык та кире өйгә кереп киттек. Төнлә мин әллә ничә тапкыр уяндым. Кемдер төртеп уяткан төсле иде. Колагымда да кемнәңдер саңгырау тавышы яңгырый. “Казып ал”, — дигәнрәк сыман ишетелә үзе. Теге узгынчы бабай янәшәдә генә утыра сыман. “Нишләп сүземне тыңламыйсың?” — дип шелтәли дә бугай карт. Таң алдыннан изрәп йокыга талдым һәм бик тә куркыныч төш күрдем. Хисапчы Настюк апа безнең бакча буйлап барды-барды да бәрәңгә арасыннан келәткә табан якынайды. Кулын алга сузган, ә учларында капка тавык йомыркалары... Ул аларны мамага бирмәкче иде дә, нигәдер кире уйлап келәт почмагына ташлады... Гаҗәп, ватылган йомыркаларның берсеннән ямьсез генә кара кош очып чыкты...

Мама төшләрне оста юрый иде. “Әйдә, кызым, — диде ул, — Көрәк кайда икән? Тота кил, яме”, — диде. Без тугракны йомшарта-йомшарта гына келәт

нүешен казырга керештек. Чокырдан чүпрәккә төрөлгән ике йомырка чыккач, маманың да, минем дә күзләр шарланды...

Шуннан соң мама уңайланды, берәү тылсымлы кулы белән сыпырдымени, күз яшьләре кипте. Атнаун көннән Настюк та авылдан китте. Вөжданы газалагандыр, фатир хужасына серен ачкан ул: “Гөнаһым зур, Галинага бозым ясаттырып салдым, күз яше агып, үлөргә ясаттырдым, Ычтапан бик ошаган иде миңа, аны тол калгач үземә өйләндермәкче идем”, — дигән.

2. Каргыш...

Эшсез тилмереп йөргән көннәрнең берсендә Әлисә бай якташын очрата. Ике баласын ялгыз үстергән хатынның аһ-зарын тыңлаган мәрхәмәтле якташ:

— Ярар, миңа урнашырсың, ярдәм йөзеннән хезмәт хакын әйбәт түләргән, — ди.

Чынлап та ул вәгдәсендә тора, зифа гәүдәле, чибәр, уңган хатынны зур сәүдә оешмасының склад мөдире итеп куя. Әлисәнең ярлы тормышы әз-мәз рәткә салына башлый. Ул ике улының өс-башын бөтәйтә, иске өй җиһазларын яңалары белән алмаштыра, ипи белән бәрәңгедән узмаган ашау-эчү дә төрлеләнә. Якташ та әледән-әле аның хәлен сорашып тора, туган көненә төсле телевизорга хәтле бүләк итә. Премияләренә дә кызганмый. Шулай матур гына эшләп ятканда хатынга якташның урынбасары бәйләнә башлый.

— Башта ул юк кына гаебемне дә табып тирги иде. Инде дә ул гаепләренә эзләрлек ялгышлар күрмәгәч, төрле хәйләләр корды. “Син монда намуслы булып кыланма, кайбер нәрсәләргә шефка сиздермичә генә шудырырга өйрән”, — диде. Урынбасар мине турыдан-туры урлашырга этәрмәкче иде. Ходаем, миңа изгелек эшләгән якташымның инәсенә дә кагылачак кеше түгел идем мин! Гомумән, караклыкның зур гөнаһ икәнлегенә җаныма туганда ук язылган иде. Безне иман белән үстерделәр бит.

Бу мәкер барып чыкмагач, урынбасар икенче төрле һөҗүмгә күчте:

— Нишләп ялгыз интегәсең әле? Шушы буй-сыннарың, шушы чибәрлегең белән? Мин сине бер буйдак егет белән кавыштырам, — диде.

Яшермим, күңелемә ошаган ир-ат очраса, уртака гаилә корып җибәрергә бик тели идем. “Улларым үсәр дә өйләнер, ә мин ялгыз картаермын инде”, — дигән уй йөрәкне өшетә иде. “Кавыштыр”, — дидем мин бәйләнчек урынбасарга. “Иртәгә смена ахырында машина килеп алыр”, — диде ул. Эшкә иртән үк киенеп-ясанып бардым. Көне буга күңелем җырлап йөрде. Тик юкка. Әйе, мин барып кергән фатирда “буйдак егет” көтә иде. Әмма ул — урынбасар үзе иде.

— Без синең белән шушында яшәргән генә очраштыргаларбыз, — диде кабәхәт, күзләрен майландырып. — Мин сине, Әлисәкәй, беренче мәртәбә күргәч тә яраттым.

Кизәнеп торып сугып җибәрдем мин моның яңагына. Ул чәндер генә адәм иде, диванга мәтәлеп төште. Ә мин урамга чыгып йөгердем. Үзем чабам, үзем нәфрәтләнәм. Иртәгә үк якташыма сөйлим, бу кабәхәтне йә эштән кусын, йә каты гына кисәтсен, дим. Ә иртән суындым. Мин шефка аның өстеннән берничек тә әләкли алмаячак идем, чөнки ул якташның кияве, ягъни сөңлесенең ире иде. Шуны сизгән кебек урынбасар:

— Сиңа җизни ышанмаячак, аңа керә күрмә тагы, үзеңә хужа гына булачак, — диде. — Туган туганның башын ашамый, аннан аның сөңлесе тәмле ашап, матур киенергә ярата, ә акча минем кесәдә кайта, — диде.

Бу булдыксыз бәндәнең бармакка-бармак сукмыйча гына балда-майда йөзгән белә идем инде. Өч тиенлек кешеләр бай туганнары аркасында көперәя шул.

Бик үчле иде урынбасар иптәш. Яңагынан ут чәчрәткән мизгелне онытмады ул. Бер көнне складтан йөз капчык шикәр комы югалды. Якташым мине кабинетына чакыртты. Сүзе кыска булды:

— Миңа караклар кирәкми, син эштән азат!

Мин ни үле, ни тере идем. Авыз ачып бернәрсә дә аңлатырга өлгермәдем, ул борын төбемдә шапылдатып ишеген япты. Хәер, барыбер ышанмас иде. “Киявегез корган тозак бит бу!” — дип, әрнеп кычкырсам да ышанмас иде. Әйе, урынбасар үзенең этлеген яшәрмәде:

— Бездән баш тарткан хатын-кызны кичермибез, — диде, ыржаеп көлдә. Аннан ике сакчыга боерды, — Урамга чыгарып ташлагыз каракны, живо!

Мине ике ягымнан култыклап, баскычтан ыргытылар. Йөзем белән җиргә кадалдым. Артымнан ук баскычка чыгып баскан урынбасар:

— Синең ике малаң бит әле, әйеме? — диде. — Миннән соңгы төлөк: икесе дә ачтан катсын!

Миңа дәмәскә иде, торырга иде дә китеп барырга иде. Әй, аңлаталсам шул чактагы хәлләремне! Бөтен гәүдәмне, бөтен җанымны тоташ әрнү биләгән иде.

— Синең дә бердәнбер малаң бар, — дидем. — Раббым, ул бөтенләй катсын иде. Минем бәнахака рәнҗетелүләремә түләү шул булыр иде, — дидем.

Өч көннән урынбасарның унжиде яшьлек улы авариягә очрап үлгән. Бу хәбәрне ишеткәч әллә нишләдем. “Ник тыелмадың, ник каргадың?” — дип авызыма суга-суга еладым. Жәза бары тик Ходайдан гына ирештерелсә дә, сүзеңне чамалап әйтергә кирәк икән. Сүздән дә битәр, бер-береңне рәнҗетмәскә... Моңы мин кешеләргә гыйбрәт өчен сөйләдем. Гаепләмәгез!

Фәрит
СҮЮРОВ:

*“Морлыктарыңың ничек бар,
шулай кабул итәм”*

Биографик белешмә

Фәрит Габдрахман улы Суюров Казан сәнгать училищесын (КСУ) һәм Чуаш дәүләт педагогия институтының сәнгать-графика бүлекләрен тәмамлый. Аннары озак еллар буена шәхси ижатын уңышлы рәвештә педагогик һәм административ эшчәнлек белән бәйләп бара.

1993 елдан Татарстан һәм Россия Рәссамнар берлекләре әгъзасы.

Шәхси күргәзмәләр оештырган, шулай ук күп кенә республика һәм Бөтенроссия күргәзмәләрендә дә катнашкан (мәсәлән, Мәскәүдәге “16 автономияле республика” Бөтенсоюз сәнгать күргәзмәсе; Казанда (1990) һәм Түбән Новгородта (1998, 2003) узган “Зур Идел” зональ күргәзмәләре; Мәскәүдәге (2004) Бөтенроссия сәнгать күргәзмәсе; Саранскидагы (2004) “Идел буе республикалары” төбәкара күргәзмәсе) рәссамның ижаты рәсем сәнгатен соючеләргә яхшы таныш.

Ф.Г.Суюровның картиналары Татарстанның Рәсем сәнгате музеенда саклана, алар шулай ук Төркия, Голландия, Англия, Финляндия, Югославия кебек илләрдәге шәхси коллекцияләрдә дә бар.

Бүгенге көндә Фәрит Суюровның шәкертләре дә, Казан рәсем сәнгате мәктәбе традицияләрен дәвам итеп, үз ижатларын Татарстан һәм Бөтенроссия күргәзмәләрендә тәкъдир итеп киләләр. Шуларның берсе — Әлфия Галиева Япониядә уздырылган Бөтендөнья балалар ижаты күргәзмәсендә катнашып, бронза медаль алуга иреште.

2004 елның декабрендә Г.Тукай музееның зур залында рәссамның соңгы елларда ижат иткән картиналарын эченә алган яңа шәхси күргәзмәсе ачылды. Алар, нигездә, пастель белән башкарылган табигать күренешләреннән, пейзажлардан гыйбарәт. Рәссам дөньясы үзенә аерым, нечкә хис-тойгылы күңел халәте белән әсир итә, ирексездән, алсу рәшә артына яшеренгән әнә шул дөньяның эченә үтәсе, томан сарган елга ярында, яңа сауган сөт кебек йомшак-күперенке суга, агач ябалдашлары арасыннан саркып керүче сүрән яктылыкка хозурланып басып торасы килә.

Күп тә үтмәс, кояшның беренче нурлары жир өстенә сибелер дә, әлеге сүрән яктылык күз ачып йомганчы алтын балкыш булып әверелер... Ә рәссам табигать белән, тын елга белән икәүдән-икәү серләшү мизгелләрен озаккарак сузарга телидер сыман. Аңа тәүлекнең нәкъ менә шушы вакыты, баш мие кичәге борчумәшәкәтләрдән арынып ял итәргә өлгергән, туып кына килүче көннең ыгы-зыгысы әле үз эченә бөтереп

алмаган иртэнге сәгатьләр кадерле. “Рәссам ул — үзе иҗат иткәннәрнең мәгънәсен эзли, уйлана, фикер йөртә”, — ди Фәрит әфәнде. — Аннары әле ул берәз гына шагыйрь дә булырга тиеш”.

Ә үзенә килгәндә, ул дөньяга шагыйранә күз белән каравын тамашчыга җиткерүгә ирешкән. Чөнки шул вакытта гына гадәти кышкы кич тылсымлыга әйләнә, ә күз ияләшкән гап-гади әйберләр соклангыч, сөйкемле-ягымлы төсмер ала. Күңелдә, акрын-акрын, яшәү теләге яңара, туган як табигатенә карата, аны әле ташлап китәргә өлгөрмәгән хәлдә дә, җирсү хисе уяна...

Фикер-теләкләр язылган китапка күз салыйк. “Сирәк талант икәнлегенә белә идем. Рәсем, шигърь, музыка — ярымтоннар полотнога бердәй ятканда гына чын әсәр туа икән. Синдә алар барысы да бар. Куан. Куанам! Дустың Әхмәт Гадел”. Рәссам һәм шагыйрә Татьяна Пашагина язмасында да — хозурлану хисләре: “Неброская и загадочная пастель чарует и манит. Над озером — пушистый свет, земной и солнечный...”

Фәрит Суюров белән аның күргәзмәсе барган көннәрдә очраштык.

— Фәрит әфәнде, бу күргәзмәгезгә нигездә соңгы елларда иҗат ителгән картиналарыгыз куелган, педагогик эшчәнлектән азат булгач, күбрәк игътибар иҗатка юнәлтелгән дип аңларгамы моны?

— Сөз хаклы, соңгы 3-4 елда башкарылган эшләр болар, экспозицияне җанландыру һәм киңәйтү максатыннан, дистә еллар чамасы элек ясалган берничә картинамы да керттем. Хәер, иҗат әсәренә карата, моны фәләнәнчә елда ясадым, дип кистереп әйтү дәрәҗә түгелдер, башыңда ниндидер бер идеяне йөртәсең-йөртәсең дә, кинәт кенә күз алдыңа үзең әллә никадәр вакыт эзләп йөргән нәрсә килә дә баса. “Менә бит ул!” — дип, ашкынып-дәртләнеп эшкә тотынасың аннары.

— Илһам шушы була торгандыр инде ул. Чын мәгънәсендә уңышка ирешү өчен, таланттан тыш, рәссамга тагын нәрсә кирәк дип саныйсыз?

— Рәссам — барыннан да элек уйлау-фикерләү сәләтенә ия булырга тиеш, күпмедер дәрәҗәдә шагыйрьлек тә кирәк. Ул, гадәти көн күрмеш йөген тарту белән бергә, хис-тойгылар тупланмасы да җыя бара. Иҗат процессында да нәкъ шулай. Әүвәл этюдлар, аннары эшкәртү, баш мие аша үткөрү, бары тик шуннан соң гына, фикер сыман, рәссамның үз-үзенә һәм дөньяга карата мөнәсәбәте яисә позициясе сыман, төгәл - бөтен бер нәрсә килеп чыгарга мөмкин. Интеллектуаль капиталга ия булуның да әһәмияте бик зур.

Иҗат ул — рәссамның шәхес буларак (һәм аның әсәрләренә дә) камилләшү процессы, әмма арттырып җибәрергә, ягъни туктаусыз бер үк картина өстендә эшләргә ярамый, чама хисен сакларга кирәк.

Аралашу даирәсе, иҗади шәхескә формалаштыруга булышлык иткән кешеләр дә бик зур роль уйнай монда. Мәсәлән, мин мәктәп елларында әдәбиятка, музыкага, шигърияткә мөхәббәт хисе уяткан укучыларыма чиксез рәхмәтлемен. Намуслылык, әдәп-әхлак кагыйдәләре, зәвек, югары мәдәнияткә омтылу кебек төшенчәләренә сәңдерделәр алар миңа. Иҗатка әнә шул призма аркылы карарга өйрәндем.

— Аннары, үзегез педагог булып киткәч, шәкертләрегезгә дә әлеге сыйфатларны “йоктырырга” тырышкансыздыр инде?

— Әлбәттә, һәрбер укучы шәкертләренә күңеленә югары идеаллар салырга омтыла, сәнгатьтә бу — әйтик, классика, шул исәптән, Казан рәсем сәнгате мәктәбе традицияләре. Икәнчә яктан исә, укучы үз шәкертләренә төрлесеңә төрле дәрәҗәдәгә талант бирелгән булуын һәм аларның холык-фигыль

ягыннан да бер-берсеннән нык аерылуларын истән чыгармаска тиеш. Иҗади эзләнү — гаять катлаулы процесс ул, теге якка да, бу якка да тайпылып китүләр булырга мөмкин монда. Мин үзем кешеләргә дә, тормышың да ничек бар, шулай кабул итәм.

— Фәрит әфәнде, рәссам, мәгарәгә кереп бикләнеп, әйләнә-тирәдәгә чынбарлык хәлләрен күрми-ишетми иҗат итә аламы?

— Юк, бу мөмкин хәл түгел. Рәссамны чынбарлыктан, үзе яшәгән заманнан, тирәлектән аерып алырга ярамый. Кеше — шул чор эшләп чыгарган продукт ул, дип тикмәгә генә әйтмиләр бит инде. Әгәр башка бер заман кешесе булсам, миннән, мөгаен, бөтенләй бөтен төрле рәссам чыгар иде. Аннан соң, картиналарны бит үзең өчен генә түгел, ә башкалар күрсен өчен дә иҗат итәсең. Артист үзенең концертында тамашачыларның күп булуын теләгән кебек инде.

— Иҗаттан кала, тормышта тагын нәрсәләргә югары бәялисез?

— Соңгы елларда миңа күп кыенлыklar аша үтәргә, авыр җан газәпләре кичерергә туры килде. Гаиләм, дусларым һәм мораль яктан ныклык биреп торучы рухи байлыгым булмаса, ай-һай, катлаулы булыр иде аларны җиңеп чыгуы. Дусларым күп, алар белән, кешелек мәдәнияте хәзинәләре белән аралашудан көч-егәр алам. Һәм шуның белән бәхетлемен дә.

Язмышымда уңышлар да, уңышсызлыklar да — барысы да очрады, әмма, гомумән алганда, бу җиргә килүемнең мәгънәсе булды дип саныйм. Хәзер исә бөтен барлыгымны сыңлы сәнгатькә багышлап яшим. Кул кушырып утыра белмим. Көннәремнең принцибы исә бер үк: яшәргә — димәк көрәшергә. Һәм мин көрәшчәкмен дә.

Гөлсирә ГАЙНАНОВА
әңгәмәләште.

ЭШЧЕ ЯШЬЛӘР ТЕАТРЫ, ЯКИ ЯБЫК ЕЛЛАР ПӘРДӘСЕ

1926 елда Коммунистлар партия-сенең чираттагы съездында илне индустриалаштерү игълан ителгәннән соң, күп төбәкләрдә төрле төзелешләр башлана. Аларда, әлбәттә, бик күп яшьләр катнаша. Житәкчелек алдында бу эшче яшьләрнең ялын оештыру мәсьәләсе дә килеп баса. Яңа совет культурасын халыкка сеңдерү өчен төрле чаралар уйлап табалар. Эшче яшьләр театрларын күпләп оештыру да шундый чараларның берсе була. Большевиктик коткычылар фикеренчә, яшь эшчеләр үзләре даими ижат белән шөгыльләнергә тиеш була. Ягъни илдә яңа шигарь күтәрелә: “Станоктан — сәнгатькә!”

1930 елның яңендә татар эшче яшьләренең театрын да оештырырга ниятлilәр. Һәм бу эшне актер, режиссер Әсгат Мәжиткә (1900—1946) йөклilәр. Артистларны ғына табасы кала.

Карар чыгарылган — үтөргә кирәк. Гәрчә кызыл чиновниклар яңа житәкчегә ярдәм итү турында уйлап та карамыйлар. Ә.Мәжит анда чаба, бире йөгөрә. Эшчеләрнең клубларына барып, сәнгать белән кызыксынган яшьләрне барлый, театр техникумы студентларын чакыра. Нәтижәдә егермегә якин кешедән труппа оеша. Коткы тарату чарасы буларак, комсомол шунда ук труппа алдында үзенең бурычларын куя: 1) Сәнгать аркылы пролетариат яшьләренә социализм тәрбиясе биру; 2) Сәнгать һәм матур әдәбият фронтларында эшләү өчен станоклардагы комсомоллардан кадрлар житештерү һ.б. Эшче яшьләр театры эш калдыру, брак, эчкечелек кебек кимчелекләргә каршы көрәшөргә дә тиеш була.

Кыскасы, житәкчеләр театры

сәнгать үзәге итеп түгел, ә комсомолның агитпропы буларак күзалыйлар. Әлбәттә, ул заманга хас киң таралган күренеш иде бу...

Театрның музыкаль житәкчесе итеп Ә.Мәжит яшь композитор Заһид Хәбибуллинны чакыра.

Ә.Мәжит, үзе дә каләм тибрәтүче буларак, әлбәттә, үз пьесасы буенча спектакль куярга ниятли. “Наданга каршы” дип аталган бу әсәрендә ул партиянең барлык таләпләренә дә җавап бирергә тырыша. Монда яшь эшчеләрнең социалистик план өчен тырышулары да, наданлыкка каршы көрәшләре дә сурәтләнган. Шулай ук стахановчылык хәрәкәтенә аяк чалучы бюрократлар, искелеккә ябышып яту-чы инженерлар, төрле милләтчеләрнең “чын йөзе” ачык күрсәтелә.

Әлеге тамашаны эшче клубларында, завод-фабрика ашханәләрендә, хәтта баракларда да уйныйлар... Күрсеннәр ачлы-туклы эшчеләр үзләренең нинди бәхетле илдә яшәүләрен!

Шунысын да әйтергә кирәк, бу тамашалар күбрәк коры энтузиазмга корылган була. Хәтта кайбер клубларда аларны кертергә дә теләмиләр. Янәсе, безнең клуб театр өчен түгел... Яңа театр “пролетар сәнгать”не житәкләүче җаваплы оешмаларның да игътибарын тоймый. Күрәсең, башта аңа чираттагы кампания баласы дип кенә караганнардыр...

Әмма Әсгат Мәжит бик әрсез, ишектән кусаң, тәрәзгә үрмәли торган кеше була. Ул үзе театрның директоры, режиссеры һәм драматургы да... Ә.Мәжит кече формадагы театр турында ТАПП (Татар пролетар язучылар ассоциациясе) канаты астында зур киңәшмә үткөрүгә ирешә. Биредә аңардан башка М.Әмир, Хан Җәмил

кебек язучылар да чыгыш ясый.

Мондый киңәшмә, әлбәттә, җәмәгәтчелекнең фикерен җәлеп итү өчен әйбәт чара була. Нәтижәдә театрга бер төркем язучылар да беркетелә. Театрның матди нигезен ныгыту турында да сүз була. Соңыннан, гадәттәгечә, карар да чыгаралар. Әлеге документ белән танышканда театрда куелган әсәрләрнең исеме игътибарны җәлеп итә: “Кызыл байрак”, “Приемфинплан”, “Тавык күз фабком”, “Өченче ел заемы” һ.б. “Үзәк мәсьәләләргә чагылдыру” ягыннан киңәшмә бу әсәрләргә канәгатьләнәрлек дип таба. Әдәби һәм сәнгати дәрәжә турында ул елларда сүз ояйтмаганнар... Кимчелекләргә килгәндә исә, театрның житешсез яктарны күп чагылдырып, чын ударникларны, бөөк төзелешләр каһарманын аз сурәтләү тәнкыйть ителә. Музыканың камил булмавына да дөгъва белдерүчеләр табыла.

Ләкин иң мөһиме, язучыларның бу киңәшмәсендә театры дөүләт бюджетына керту турында партия, совет оешмаларына үтенеч белән мөрәҗғәть ителәр.

Бу бик урынлы үтенеч була, чөнки артистлар җиде ай дәвамында бернинди эш хакы алмыйча эшлиләр. Ул еллардагы фидакярлыкка шаккатырсың! Әлбәттә, театрда хезмәт итәргә килгән яшьләрне, “социализм идеяләрен массаларга житкерүдән” бигрәк, беренче нәүбәттә, сәнгатькә мөхәббәт, сәхнә тылсымы алгысындырган. Соңрак алар арасынан билгеле артистлар да үсеп чыга. Ачлык-ялангачлык хөкем сөргән елларда да, тоталитар система шартларында, татар яшьләре сәнгатькә тартылалар, дөньяны үзгәртәбез, дип, чын күңелдән театрының мөгжизаи көченә ышаналар.

Билгеле, мондый кыен шартларда театрга кул селтәп китеп баручылар да табыла. Ләкин труппаның умыртка баганасы сынмый. Билгеле артистлардан биредә Н.Арапова, Позднякова, Камал II, Камал III ләрне искә алып китөргә кирәк. Артистларның саны уналты кешегә җитә.

Язучылар үткөргән киңәшмәнең нәтижәсе була — театрга бина бирәләр. Аны төзәтеп-сипләгән арада артистлар ике төркемгә бүленеп Татарстан районнарына гастрольләргә чыгып китә. Шул заман

гадәте буенча ике төркем арасында социалистик ярыш та игълан итәләр. Янәсе, кем күбрәк жәмәгать эшләрендә катнаша, драма түгәрәкләренә ярдәм итә, халык арасында уеннарны кызыграк оештыра...

Ике ел эчендә театр артистлары биш йөздән артык спектакль куялар, аларны ике йөз меңнән артык тамашачы карый. Әлбәттә, театр житәкчесе Ә.Мәжит репертуарны төрләндерү өчен дә тырыша, Ф.Кәрим, И.Туктар кебек язучыларны театрга тарта.

Ләкин шуңа да карамастан, театр шул заманга хас плакатчылыктан, эчтәлекне механистик уйнап чыгу кебек кимчелекләрдән арына алмый. Мәсәлән, сәхнәгә бер-бер артлы “Сәлам”, “Уңышсыз карьера”, “Гармун сөйләр” спектакльләре куела. “Сәлам” — гәжит теле белән язылган бер доклад сыман әйбер булганлыктан, режиссер аны төрле жыр-биоләр белән бизәкләп, төрле формалистик алымнар кулланып сәхнәгә чыгара. “Уңышсыз карьера” — шулай ук бер гәжит фельетоны. Анда курчак театры ысулларын, шулай ук жыр-биоләренә файдаланырга мәжбүр булалар. Тамашачы карамастай әсәрләрне сәхнәгә мендергәндә музыкаль бизәлешкә аерата игътибар итәләр. Ул еш кына чамадан да артып китә.

Спектакльләренң мондый кимчелегенә театр тәнкыйтьчеләре дә игътибар итә: “Сәлам” — жанлы плакат. Сүз дә юк, плакат булу ягыннан яхшы эшләнгән. Хәрәкәтләр жанлы, сүзләр ачык. Ләкин ничек кенә булмасын, ул — плакат һәм ул хәзерге тамашачыны канәгатьләндерә алмый”, — дип яза Муса Жәлил.

Зур сәнгатькә канат кагарга старт майданы буларак, эшче яшьләр театры артистлар язмышында зур роль уйный. Алар биредә чын мәктәп үтәләр. Таждарова, Бикбулатова кебек тәҗрибәле артистларның эшкә килүе дә театрның дәрәжәсен үстереп жибәрә. Сәхнәгә яңа гына менгән яшьләргә аларның йогынтысы уңай була.

Театр оешуга 5 ел тулуны 1936 елның башында шактый зурлап билгеләп үтәләр. Ул инде татар сәнгатендә үзенең лаеклы урынын алган, халык аны белә, үзенең тамашачысы бар. Әдәбият-сәнгать әһелләре дә театрның һәр спектаклен карап, үз

бәяләрен матбугатта белдереп тора-лар. Театр Бөтенрәсәй Үзәк башкарма комитетының Мактау кәгазе белән бүләкләнә. Шуңа өстәп биш мең сум акча һәм киноаппарат тапшыралар. Анысы да артистларның күңелен күтәрә. Чөнки алар һәрдаим мохтажлыкта иза чигәләр.

Юбилей уңаеннан театр Островскийның “Гаепсездән гаеплеләр” әсәрен сәхнәгә куя. Спектакльгә рецензиясендә Г.Кашшаф Халитов белән Мамай кебек артистларның уңышлы уенын билгеләп үтә. Театр рәссамы Силантьевның эшенә дә югары бәя бирелә.

Театрның ныгып аякка баскан еллары шомлы, аяныч заманга туры килүен дә искә алырга кирәк. Әдәбият-сәнгатьнең бик күп асыл затлары кулга алына. Ил өстенә курку сөрәме жәелә. Мондый шартларда идеологик богаулар сәнгать кешеләрен тагын да ныграк чорнап ала. Яңа сезонны театр А.Бруштейнның “Дәвам булачак” дигән пьесасын сәхнәләштереп ачып жибәрә. Фашизмга каршы юнәлдерелгән бу әсәр халыкка каршы террорның аянычлы нәтижеләрен тасвирлый. Әлбәттә, бу әсәрен караганда тамашачы Германиядәге фашизм белән совет режимын чагыштырмый калмагандыр. Күзгә бәрелеп торган бу охшашлык, әлбәттә, һәркемне тетрәндерә. Тик бу турыда бер-береңә әйтү түгел, үзалдыңа уйланырга да ярамый! Сәнгатьнең көче дә шунда шул — ул уйланырга мәжбүр итә.

Билгеле, совет язучылары бу спектакльнең куелуында бөтенләй бүтән мәгънә күрәләр. Менә М.Садриның “Зур сәнгать тудыру юлында” дигән мәкаләсеннән өзек: “Дәвам булачак” — бөөк Ленин-Сталин илендә, бәхетле социализм илендә яшәүче чиксез бәхетле тамашачыны коммунистик яңа рухта, интернационализм рухында тәрбияләү эшенә зур ярдәм итә. Бу спектакльгә эшчеләрнең, хезмәт иясе яшьләрнең, пионер һәм укучы балаларның культура походларын оештырырга кирәк”. Хәбәрче шулай ук театрдагы күзгә күрәнгән мөһим яңалыкларны да әйтәп үтә: “Быел эшче театрына яңабаштан ремонт ясатылды. Театрның фойесы киңәйтеләп, буфет һәм киём элгечләре дә яңа урыннарда ур-

наштырылганнар...”

Ләкин бу вакытта театр өстендә болытлар куера башлый инде. Театр житәкчеләре никадәр генә тырышмасын, ТАССР халык комиссарлары советы каршындагы сәнгать эшләре идарәсе репертуардагы совет идеологиясен халыкка житкерергә тиешле спектакльләренң азлыгына игътибар итә. Чыннан да, халыкны жәлеп итү өчен театр “Галиябану”, “Яшь йөрәкләр” әсәрләрен сәхнәгә мендерә, бу исә сәнгать идарәсенә театраль тормышның койрыгында сөйрәлү булып тоела. Аларны канәгатьләндерү өчен агитпроп әсәрләрен сәхнәгә мендерсәләр, театрда халык йөрми. Андый тамашалар куелганда бары тик ун-унбиш билет сатыла. Шулай итеп театр хезмәтләре чүкәч белән сандал арасында кала.

Ниһаять, сәнгать эшләре идарәсе житәкчесе Яушев ВКП(б) өлкә комитеты секретаре Мөхәммәтжановка жибәргән хатында театрның Казан өчен бөтенләй кирәге юклыгын исбатлап болай яза: “Коллективның политик-мораль яктан тәрбияләү эшләре бөтенләй юк. Хезмәт хакын тоткарлау, зур бурычлар әйбәт итеп эшләргә комачаулый, исереклекне көчәйтә. Квалификацияле художество житәкчесе булмаганлыктан, режиссер художество ягыннан спектакльнең кыйммәтен төшереп, тамашачыларны театрдан читләштерә”.

Шулай итеп, бик күп төбәкләрдән татар эшче яшьләре театрын икләп хатлар килсә дә, ВКП(б) өлкә комитеты 1937 елда үз карарын чыгара. Театр яшәүдән туктый. Сәнгать эшлеклеләре арасында тавыш куптаручы табылмый. Бу аңлашыла да, әлеге елларда үзең кагылмаганга рәхмәт укырсың. Театрларны гына түгел, кешеләрне япкан еллар..

Шунысын да искәртәргә кирәк, утызынчы еллар ахырында милли театрларны гына түгел, татар мәктәпләрен, татарча гәжит-журналларны да күпләп ябалар. Чөнки ил житәкчеләре социализм төзелгән илдә татар теленә урын тапмыйлар. Мәскәүнең империячел сәясәте битлеген салып ташлый... Илгә ябык елларның пәрдәсе төшә.

Гөлнәз НУРГАЛИЕВА

А.Эшкенин фотосы

"Яшел елан" чакса...

Эчүчелеккә каршы көрәш чараларының нинди генә төрләре юк! Иң беренче чиратта, әлбәттә, исерткеч эчемлекләр житештерүне киметергә кирәк. Кайбер һөнәр ияләренә спиртли эчемлекләр куллануны катгый тыю да комачауламас иде. Мәсәлән, дөнъяның барлык илләрендә дә (безнең Рәсәйдән кала) шушы таләпне бозган машина йөртүчеләр каты жәзага тартыла. Ә сәламәт яшәү рәвешен пропагандалау — ул инде иң күркәм гамәлләрнең берсе. Кысташа-кысташа эчкәндә рәхәт тә, кызык та. Диңгез тубыктан, кыскасы. Ә бит берәм-берәм бушаткан чәркәләр соңыннан авыр нәтижеләргә китерә: организм төзәтәп булмаслык бозык машинаны хәтерләтә. Табиб куйган диагнозларга күз салсаң, көнне-төнне белештермичә аракы лыкын-

ган кешеләрнең йөрәк мускуллары һәм баш мие тулысынча диярлек зарарлана. Ә мондый көчле авырулар көннәрдән бер көнне үлем белән тәмамлана. Тагын шуны да искәртеп үтәбез: эчкән кешеләрне грипп, ангина, пневмония кебек, алкоголь белән бәйлә булмаган авырулардан дөвалау да шактый авырлаша.

Табибларының соңгы тикшеренүләре раслаганча, ир затының хатыны балага узар алдыннан алкоголь куллануы туачак нарасыйның сәламәтлегенә коточкыч тәэсир итәргә мөмкин икән. Галимнәр "шулаймы, шулай түгелме?" дип, бу хакта кызып-кызып бәхәсләшә әле. Кайсысының фикере хак икән? Кайсысын тыңларга икән? Монда бернинди бәйләнеш күрмәүчеләр үз дәлилларен китерә. Янәсе, мәни якынча 3 ай дәвамында гына өлгереп житә, димәк, хатын-кызының балага узуында "иске" алкоголь тәэсире белән бозылмаган аталык орлыклары гына катнаша. Бу фикер тарафдарлары, бер-ике чәркә аракы эчү сабый сәламәтлегенә берничек тә зыян салмый, дип дәлилләргә тырыша. Чү, Канада галимнәренең соңгы ачышлары моның нәкъ киресен раслады. Тикшеренүләр барышында алкогольнең аталык орлыклары эшчәнлеген тәэмин итеп торган мәни сыеклыгына күз ачып йомган арада ук тәэсир итүе ачыкланды. Менә сиңа мә!

Кызганыч, аракы белән дуслашмаган сәламәт ир-атта да патологик күзәнәкләр булырга мөмкин. Гадәти шартларда сәламәт аталык орлыклары нормаль булмаган күзәнәкләрне узып китсә, аракы эчкәннән соң аларның мөмкинлекләре тигезләшә. Һәм моның ахыры бит аяныч тәмамлана: күкәй күзәнәгә зәгыйфь аталык күзәнәгә белән орлыклана, һәм бала генетик кимчеләкләр белән туа.

Халыкның хәерче катламы арасында алкоголизмның таралуын тудырган икътисадый сәбәпләр барыбызга да мәгълүм. Көйләнмәгән торақ шартлары, һаман саен бертөрле ризык белән туклану, берни белән дә кызыксынмау, ярлы рухи дөнъя, өметсезлек — көнүрештәгә эчкеләкнең төп сәбәпчеләренә әйләнә. Адам дөнъя мәшәкәтләреннән онытылып торучы өчен шешәгә үрелә. Янәсе, исерткеч эчемлекләр әйләнә-тирәгә жайлашу кыенлыкларын, үз-үзеңнән

канәгатьсезлек тойгыларын жиңәргә, ялгызлыкны жиңелрәк кичерергә булыша.

Балачакта һәм яшүсмер чорында алкогольне аз гына күләмдә куллану да зур фажига белән очлана. Яшь чакта эчелгән бер чәркә "көчсез" шәраб, бер бокал сыра еш кына алкоголизмның, шуның нәтижәсендә кылынган жинаятьләрнең, чәлпәрәмә килгән язмышларның гаепчесе булып тора. Баланың һәм яшүсмернең ныгып житмәгән организмы исерткеч эчемлекләргә бик тиз ияләшә. Чөнки аларның баш мие үз гәүдәсе массасының 2 процентын гына тәшкил итә. Һәм ул канга эләккән алкогольнең өчтән бер өлешен бик озак үзәндә тотат. Социологик тикшеренүләр раслаганча, эчкеләләрнең һәм алкоголькларның 90 проценттан артыгы исерткеч эчемлекләргә "тәмен" беренче тапкыр 15 яшькә кадәр, ә өчтән бер өлеше 10 яшьтә татыган. Әлеге балаларның барысын да беренче чәркәне эчәргә туганнары, дуслары кыстаган. Яшүсмерләрнең өчтән ике өлеше (!) шәраб эчәргә үз өйләрендә, әти-әниләре йогынтысында өйрәнгән. Бүген егет-кызлар арасында начар күренешләрнең кайдан пәйда булуын аңлар өчен боларны белү бик мөһим.

Бөтендөнъя сәламәтлек саклау оешмасы мәгълүматларына караганда, исерткеч эчемлекләргә хирыс жаннар арасында вакытсыз үлем очраклары аек кешеләр арасында булган үлем очраклары белән чагыштырганда өч тапкыр күбрәк. Моңа, житештерүдә, транспортта, көнүрештә очраган бәхәтсезлек белән беррәттән, сыйфатсыз аракы да үз өлешен кертә. Шулу оешма мәгълүматлары раслаганча, мәсәлән, йөрәк авыруларыннан вафат булган аек кешеләрнең уртача яше — 62, ә эчеп жан тәслим кылган ирләрнең 54 яшь тирәләре генә чыга икән. Ә менә фармаколог һәм токсиколог И.И.Брехманның фикеренә колак салудың комачауламас иде. "Кеше исерткеч эчемлекләргә патологик күнегү хәлән дә, үзенең кәефен күтәрү өчен дөрес тукланмау дискомфортын да чираттагы чәркә белән "томалый", — ди Брехман. Аракы-шәраб белән малыгу — ул тәмне дөрес тоймау нәтижәсе. Тозсыз, кыздырылмаган ризыкларга, сөт ашамлыкларына, жиләк-жимешләргә һәм яшелчәләргә өстен-

лек бирүче, шулай ук татлы әйберләргә өнәмәүче балалар, үсеп җиткәч, бөтенләй диарлек алкогольгә тартылмыйлар.

Бер күңелле хәбәргә дә тукталыйк әле. Яшел чәй алкоголь йогынтысына каршы тора. Әйе-әйе, моны фәнни яктан расладылар инде. Спиртлы эчемлекләр белән ма-выгу, иртәме-соңмы, кан тамырларының тыгызлануына һәм уалучанлыгына китерә. Бу исә артерия белән аорта атеросклерозы үсүенә булышлык итә, миокард инфарктына, баш миендә кан әйләнеше бозылуына этәрә. Яшел чәй эчү артериаль басымны көйләү механизмнарына, организмда суның, минераль матдәләргә, микроэлементларның һәм башка күп кенә витаминнарның алмашына уңай йогынты ясыя.

Аңлатып китәбез: иң башта исерткеч эчемлеккә психик бәйлелек барлыкка килә, аннары ул физик бәйлелеккә әверелә. Әлеге катлаулы патологик процессның билгеле бер этабында эчүдән кинәт кенә туктап калу нерв системасында һәм психикада үзгәрешләр тудырырга мөмкин. Алар медиаторлар дип аталган биологик актив матдәләр катнашында бара. Шушы матдәләр үзәк нерв системасына читтәрәк урыннардан импульслар тапшыруны тәэмин итә. Шул ук вакытта, өлешчә, катехоламиннарның синтезы бозыла.

Сәламәт кешедә нерв җепселләрендә бушанып калган катехоламиннарның саны ярысаткыч импульсларның санына тәңгәл килә. Канга кушылган этил спирты — катехоламиннарның ясалма рәвештә, тиешледән артык бушануына ярдәм итә. Һәм бу, барыннан да элек, баш миенң хисси халәт өчен җавап бирүче өлешләрендә күзәтелә. Шуңа күрә тиктомалдан кәеф күтәрелү алкогольгә эчемлек чөмерүнең беренче нәтиҗәсе ул. Ләкин мондый халәт бик тиз уза һәм бик тиз исереклекнең тоткарлык фазасы белән алышына: кәеф төшә, йоклайсы килә башлый, тагын арагы эчү теләге уяна. Ник дигәндә, катехоламиннар нормадан артыграк җимерелеп ташлый. Ә бит исерткеч эчемлекләр кулланмаган чакта катехоламиннар синтезы бозылмый, төгәл саклана. Ләкин адәм баласы тыелган чикне үтүгә алар азрак эшләнелә һәм нерв системасының нормаль торышы өчен җитешми. Нәтиҗәдә бу кәефкә суга, һәм кеше котылу чарасы эзләп һаман саен чәркәгә сузыла...

Яшел чәй эчү әлеге кыен хәлдән аралап ала. Ул кешенең акыл эшчәнлеген активлаштыра, кәефен яхшырта. Бу исә аденозин дигән матдә белән бәйле. Чөнки аденозин нерв җепселләре буенча ярыну процессларының таралуын тоткарлый. Ул тынычландыру сыйфатларына да ия. Яшел чәй үзәндәге кофеин ярдәмендә йокыны китерә торган чараларның тәэсирен юкка чыгара һәм исереклек дәрәҗәсен киметә. Икенче төрле әйткәндә, шушы үзәнчәлекләре буенча кофеинның тәэсирен шартлы рәвештә катехоламиннарның тәэсире белән чагыштырырга мөмкин.

Әйдәгез, “яшел елан” белән дуслашып, яшьлек гоме-ребезне әрәмгә үткәрмик. Елан чакса — усал чагар. Табыннарда пар бөркеп яшел чәй утырсын!

Чулпан БИКЧУРОВА,
Казан дәүләт медицина университетының
5 курс студенты

2005 елда мөлкәти салым чигерүләре хакында

РФ Салым кодексының II өлешендәге 21 маддә буйынча, салым түләүчеләре, әгәр моңа нигез бар икән, салым ташламаларынан файдалану хокукына ия. Шундыйларның берсе — мөлкәти салым чигерүләре.

Тражданнар әлеге хокуктан торака йортлар, фабрикалар, чачалар, бакча өйләре, җир участкалары сатыдан табыш керткән очракта файдалана ала. Ә 2005 елның 1 гыйнварынан башлап, РФ СК II өлешендәге 220 һәм 224 маддәләргә үзгәреш кертү хакындагы законда кирсәткәнчә, әлеге исемлеккә, салым түләүчеләре карамагында өч елдан килрәк булган һәм бәясе 1000000 сумнан артык булган хосусыйлаштырган торакалар да өстәлә.

Берничә физик зат өчен үррәк булган мөлкәтне реализацияләү очрагында мөлкәти салым чигерү әлеге затларга тиеш булган өлешкә пропорциональ рәвештә билгеләнә.

Мөлкәти салым чигерү шунлай ук, салым түләүчеләре яңа төзелешкә, РФ территориясендә торака сатып алырга тотошкан чыгыш күләмендә билгеләнә, ә 1 гыйнвардан башлап, моңа өлешле төзелешкә тотошкан чыгышлар һәм РФдагы кредит һ.б. оешмалардан алынган максатчан кредитлар буйынча процентларның түләүгә юналдерелгән чыгышлар да кертелгә.

Суммаларның исәпләгәндә чыгышларның кайсыларын кергү мәсьәләсендә кыенлык түгәсә, 2004 елның 20 августында кабул ителгән федераль закон белән танышырга кирәк (№ 112 — ФЗ).

Мөлкәти салым чигерү хокук алу максатында, салым түләүчеләре тотошкан чыгышларның һәм милекчелек хокукларын раслаучы документларга ия булуына тиеш.

Алга таба салым органына салым чигерү хакында гариза һәм физик затларның чыгышларына салым салу буйынча декларация илтәп танышу зарур.

Хөрмәтле салым түләүчеләре, законнарның ойрәнгез һәм үзегезгә тиешле булган барлык ташлама-чигерүләрдән файдаланып яшәгез.

Яшъ төзүчеләр

Башкалабыз Казанның тарихы ерак гасырларга барып тоташа. 2005 елда исә без олуг калабызның мең еллык юбилеен бәйрәм итәргә әзерләнәбез.

Казаныбыз элек-электән яшеллеккә чумып утыручы бакчалары, чәчәк-гөл түтәлләре вә киң-иркен парклары белән дан тоткан. Рус Швейцариясе, Черек күл, Лядской бакчалары, Кремль бульвары, Державин бакчасы (аны халык Бакыр бабай бакчасы дип тә йөртә), Эрмитаж, Ривали, Андреев һәм Николаев бакчалары әле бүгенгә көндә дә кала халкын үзенә күркәмлегә белән сөөндәрә.

Башкаланың яшеллек фондын саклап тору, арттыру, яңа урам, мәйдан һәм паркларны яшелләндерү, яңадан-яңа бакча вә скверлар булдыру, сулыкларны, сусаклагычларны һәм фонтаннарны тәрбияләп-карап тору буенча бихисап чаралар — боларның һәммәсе белән дә "Горводзеленхоз" тресты шөгыльләнә. Әлегә трестның оешуына быел декабрь аенда 70 ел була. Хәер, оешманың тарихына да берәз күз салып үтик.

1934 елда "Жир һәм урман" идарәсе базасында "Горзеленстрой" тресты оештырыла. Ул чордагы шәһәр житәкчелегенә гаять зур игътибары нәтижәсендә, каланы яшелләндерү эше киң колач ала. Уннан артык бакча, 49 гектар мәйданда үсемлекләр питомнигы барлыкка килә. Башта питомникта тиз арада өлгәрә, тиз үсә торган агачларга өстенлек бирелә. Дардар яфраклы әрсез өрәңгә башкалабызда әнә шулай пәйда була һәм аның

белән көрәш әле бүген дә давам итә. Акрынлап әнә шул әрсез өрәңгенә бала-сен татый башлагач, бүтән төрле агачларны — миләш, юкә, карама, карагай һәм чыршы утыртуга күчәләр. Ул елларда калада ел саен 60 меңнән артык куак һәм 30 мең агач утыртыла.

Мәгълүм ки, сугыш елларында трестның эше гаять дәрәжәдә түбәнәя. Чөнки ул еллардагы шигарь бер: "Һәммәсе дә — фронт өчен!" Ә шулай да барыбер бакчаларны хәл кадәри күркәмлектә тотарга, булган эскәмия-коймаларны яңартып-рәтләп торырга тырышалар. Шәһәр үзәгендә хәтта чәчәкләр дә үстерәләр!

Сугыштан соңгы елларда исә трест яңадан аякка баса башлый, аның житештерү базалары ныгый, яшеллек "төзелеше"нең дә колачы киңәйгәннән-киңәя бара.

70 ел дәвер эчендә башкалабызның яшелләндерү хужалыгы, чыннан да, гаять зур эшләр башкарды. Бүгенгә көндә "Горводзеленхоз" муниципаль унитар предприятиесе трестында меңгә якын кеше эшли. Трест белән Роза Шәрифүл-ла кызы Жаббарова житәкчелек итә.

— Безнең оешма куәтле, заманча житештерү технологияләренә нигезләнә, — дип сөйли Роза Шәрифүл-ловна. — Башкалабызны яшелләндерү эшенә бездә һөнәрмәнд белгечләр, бик тә тырыш, үз хезмәтен жиренә житкереп башкара торган нык, тату коллектив жәлеп ителә. Соңгы елларда шәһәр

һәм республика күләмәндәгә гаять жиди проектларны гамәлгә ашырырга да һич курыкмыйча алынабыз.

Кабан, Кече Аккош күлен һәм Болакны чүп-чардан чистарту, тирәнәйтү, табигый матур хәленә кайтару — соңгы елларда трест башкарган төп капитал хезмәтләренә әле берничәсе генә. Болакның төбен 2 метрга кадәр тирәнәйтә, андагы еллар буге тупланып килгән ләмнән арындырганнар, ярларын ныгытып, матурлап чирәм кәсләре жәйгәннәр. Аннары исә аэрация системасын яңартып, фонтаннар рәте булдырылган. Хәзер биредә ел саен төрледән-төрле бәйрәмнәр, чаралар үткәрелә.

Ниһаять, нәкъ моннан 80 ел элгәречә, Түбән Кабан күлендә дә причал

пәйда булды. Кече Аккош күле дә, иркен сулыш алып, үзенә, үз ярларына хәзер казанлыларны кабул итә. Биредә менә дигән пляжлар, ял итү урыннары бар. Шәһәр халкы монда ел саен "Күл көне" байрамен үткәрүне гадәткә кертте.

Жиңу паркы төзелешенә трест конкурс нигезендә алынды. Эш күләме һәм дә социаль әһәмияте ягыннан бу мемориаль паркны булдыру республика дәрәжәсендәге гамәл иде. Хәзер Жиңу паркы Бөек Ватан сугышы ветераннарының да, балаларның вә яшь-жилкенчәкнең дә һәрдаим очрашу, аралашу урынына әверелде.

Агымдагы өч ел дәвамында Казан Кремле биләмәләрен яшелләндерү, Президент Резиденциясе каршындагы скверны яңарту, шулай ук Кремль үрләрен яшеллеккә-ямыгә төрү эшләре башкарылды. Биредәге искергән туфрак алыштырылды, текә урыннарда георәшәткәләр куелды, ярымавтомат су сиптерү жайланмалары да яңартылды. һәм, нәтижәдә, тарихчыларның да, архитекторларның да ижади ниятләре акланды: күзнә иркәли торган тип-тигез вә караучкыл-яшел газон Казан суы буендагы ак диварлы борынгы Кремле-безгә бик тә ятышлы булып чыкты.

"Горводзеленхоз" трестының янә бер төп юнәлеше — каладагы иске паркларны яңарту, картайган агачларны яшь вә тазаларына алыштыру. Соңгы елларда мондый эшләр Лобачевский, Бакый Урманче, Столяров исемендәге скверларда, Фукс һәм Лядской бакчаларында, Вокзал яны, Чехов һәм Ершов урамнарындагы скверларда башкарылды. Бүгенге көндә иса "Черек күл" паркы, КДУның ишегалдын, Урицкий бакчасын, Павлюхин урамындагы скверны яңарту эшләре алып барыла.

Казанлылар үзләре дә трест кылган бу изге гамәлләргә битараф калмыйлар, рәхмәтләрен, тәкъдим вә киңәшләрен житкерәләр һәм алар эш барышында исәпкә дә алыналар.

Башкалабызның бик күп урыннарын чәчәк-гөл түтәлләре бизәп тора. Ел саен 70 мең квадрат метр мәйданда 3 миллионнан артык кырык-илле төрле чәчәк-гөл үсентесе утыртыла.

Быел каланың һәр районында үзенә бер төрле күркәм формалы чәчәк түтәлләре пәйда булды һәм аларның һәммәсе дә урам вә мәйданнарның төсенә яраклаштырылып эшләнде.

"Горводзеленхоз" тресты Россиянең төрле калаларында урнашкан тиндәш оешмалар белән дә дустанә, нык элемтәләрдә тора. Мәсәлән, Мәскәү, Санкт-Петербург, Самара,

Ярославль, Ульяновскидагы һөнәрдәшләре белән һәрдаим киңәш-табыш итешеп яшиләр алар.

2003 елда Санкт-Петербургның Муински паркында безнең трест тарафыннан "Казан аллеясы" булдырылды. Бу аллеяга трест хезмәткәрләре махсус рәвештә 300 данә юкә үстөрөп, үзләре алып барып, үзләре утыртып та кайттылар. Санкт-Петербургның 300 еллык юбилеен әзерләүдә актив катнашканы өчен трест башлыгы Роза Шәрифулла кызы Жаббарова юбилей медале белән бүләкләнде.

Тиздән — икенче елга башкалабызда Казанның мең еллыгына багышланган бакча утыртылачак. Моңа әзерлек эшләрен трест инде күптән башлап жибәрде. Ул бакчаның борынгы башкалабызга

лаек булачагына шикләнмәскә кирәктер.

"Горводзеленхоз" тресты күркәм хезмәте өчен 1998, 2000 һәм 2002 елларда Бөтенроссия күләмендәге беренче дәрәжәдә Диплом белән бүләкләнде.

Трестның төп байлыгы, уңышларының да төп нигезе — үз хезмәтенә мәкиббән, фидакарь хезмәткәрләре. Трест житәкчеләге дә коллективның һәртөрле социаль мәсьәләләрен үз вакытында хәл итеп барырга тырыша. Мәсәлән, соңгы еллардагы да Аккош күле бистәсендә дүрт катлы ике йорт өлгертелде, өченчесе төзелеп килә. 408 урынга тулай торакалары, шәһәр янында ял базалары бар.

— Казанны илебездәге иң матур вә күркәм калаларның берсе итеп күрәсебез килә! — диләр трест хезмәткәрләре.

ЭЧТӘЛЕК

Казанга — 1000

Тарихи хикәяләр конкурсы

БАТУЛЛА. СОҢҖЫ СӨННӘТ

2

Танышу

ФӘРДИЯ ТАЖЕТДИН. ТАМЧЫЛАР ИЛЕ. Хикәя

7

ХАЛИСӘ ШИРМӘН. ЯШӘУ МОҢҖЫ. Бәян

10

Шигърият

БИКӘ РӘХИМОВА

8

ИРЕК САБИРОВ

24

РАШАТ НИЗАМИ

25

БУЛАТ СӨЛӘЙМАНОВ

63

Әдәбият дәресе

РЕНАТ ХАРИС

АҢЫМ ҖАНЫМ БЕЛӘН СӨЙЛӘШЕРГӘ ӨЙРӘНГӘЧ

26

РАШАТ НИЗАМИ. ЯЗУЧЫ НӘРСӘДӘН БАШЛАНА?

28

Нәсер

ӘНӘС ХӘСӘНОВ

30

САБЫР ТӨБЕ САРЫ САГЫШ. Хикәя

36

РКАИЛ ЗӘЙДУЛЛА. КОРШАУ. Бәян

48

ФӘНИЛ ГАЛИЕВ. АЙ ТУЛГАН ТӨНДӨ. Хикәя

Гамь

ГӨЛСИНӘ ХӘМИДУЛЛИНА. ҖӘТМӘ

33

Мирас

ГАЛИМҖАН ИБРАҺИМОВ

БОРЫНҖЫ ИСЛАМ МӘДӘНИЯТЫ

46

Татар галәмә

РАИЛ ӨМЕТБАЕВ

СЕБЕР ТАТАРЛАРЫ: ТАТАРЛАР, СЕБРӘКЛӘР...

54

М. ХӘЛИМ. МОҢҖЛЫ СЕБЕР ЯКЛАРЫ

56

МӨНИРӘ СӘГҮЙДУЛЛИНА

ЧАЛ СЕБЕРНЕҢ НӘНИ КОШЛАРЫ

64

Хатлар

55, 62

Еракка китеп кара

АЙРАТ ХӘСЬЯНОВ. РАШТУА ЯРМИНКӘСЕ

66

Яңа дулкын

АМИЛ НУР. ҮЗ ЮЛЫ БЕЛӘН БАРУЧЫ СУПЕРАЛИСӘ

68

Галәмәт

НӘБИРӘ ГҮЙМАТДИНОВА. АЛАЙ ДА БУЛА ИКӘН...

70

Остаханә

ГӨЛСИРӘ ГАЙНАНОВА

ФӘРИТ СУЮРОВ: "ТОРМЫШНЫ НИЧЕК БАР, ШУЛАЙ

КАБУЛ ИТӘМ"

72

Аспирантлар мөнбәре

ГӨЛНАЗ НУРГАЛИЕВА

ЭШЧЕ ЯШЫЛӘР ТЕАТРЫ, ЯКИ ЯБЫК ЕЛЛАР ПӘРДӘСЕ

74

Исәнме сез?

ЧУЛПАН БИКЧУРОВА. "ЯШЕЛ ЕЛАН" ЧАКСА...

76

2005 ЕЛДА МӨЛКӘТИ САЛЫМ ЧИГЕРҮЛӘРЕ ХАКЫНДА

77

Башкала

ЯШЫ ТӨЗҮЧЕЛӘР

78

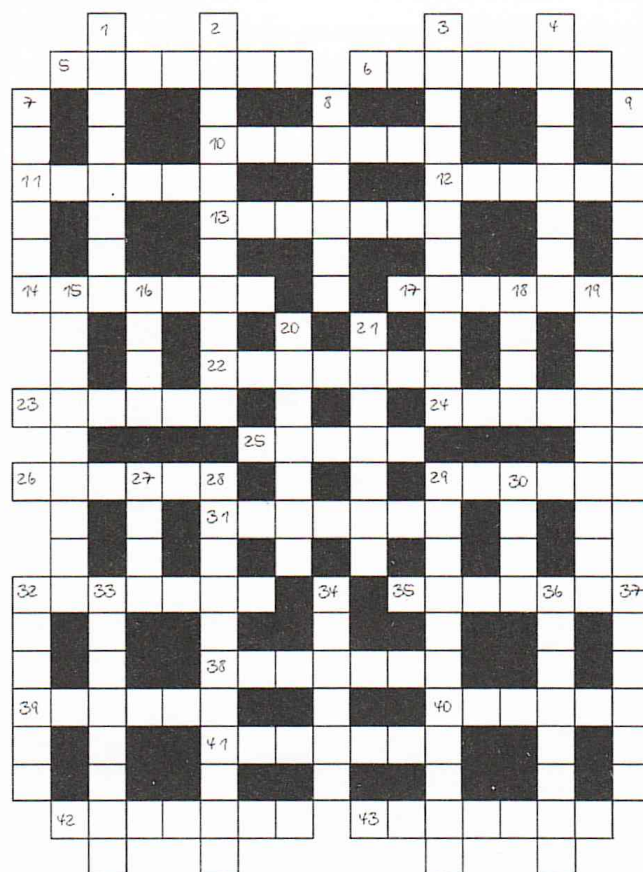
Кроссворд

80

Тышлыкның 1 битендә Ю.Филимонов фотосы,

4 битендә А.Эшкинин фотосы.

КРОССВОРД

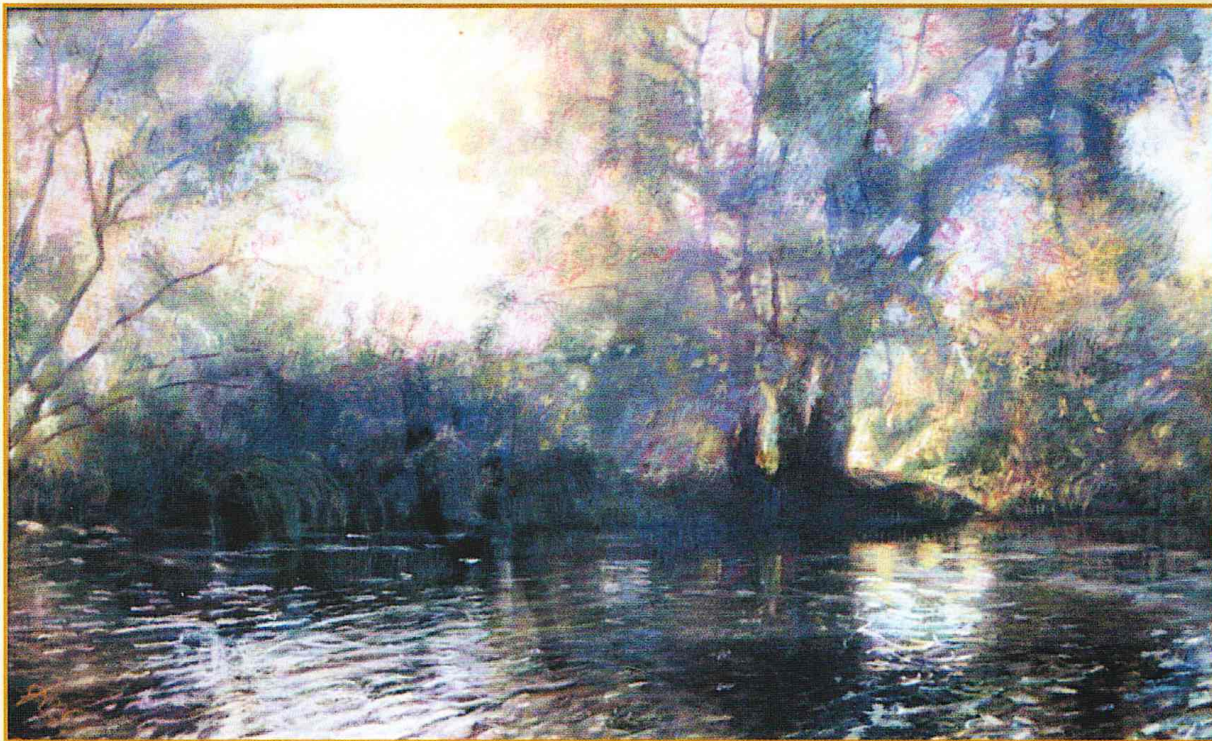

Сулдан уңга: 5. Ялган сүз, хәбәр, уйдирма. 6. Рим папасы дәүләте. 10. Башка илне басып алу. 11. Әдәп кагыйдәләренә, күнекмәләргә өйрәтү, белем бирү. 12. Түбән сыйфатлы соры күмер. 13. Башкортстандагы район. 14. Буяу порошогыннан прессләп ясалган йомшак карандаш. 17. Монголиядә ташкүмер чыгару бассейны үзәге. 22. Мурманск өлкәсендәге күл. 23. Борынҗы грек философы. 24. Элмәсыманнар гаиләсеннән киң ябалдашлы агач. 25. "Дустым Мансур", "Сынау" романның авторы. 26. Ирләр монастыре башлыгы. 29. Сутегермәнәндә махсус тәгәрмәч, зур чарык. 31. Чилинең төньягында Тын океан яры буенча сузылган чул. 32. Кәрәз тәзү өчен бал кортлары эшләп чыгара торган матдә. 35. Кадер-хөрмәт, олылау. 38. Журналистлар өчен үткәрелгән матбугат конференциясе. 39. Б.з.к. IX-VI йөзләрдә Әрмән таулыгы территориясендә яшәгән борынҗы дәүләт. 40. Машинаның күчәре белән әржәсе арасына куелган пружина сыман сыгылмалы җайланма. 41. Күпчелек буынтыга ялкыларның, кайбер җир-су хайваннарының билгеле бер үсеш стадиясе. 42. Клавишлы музыка коралы. 43. АКШның соңгы экс-президенты.

Өстән аска: 1. Агач, җир, таш эшләрендә горизонталь тигезлекне күрсәтә торган прибор. 2. А.Матросов батырлыгын кабатлаган татар егете. 3. Башкортстандагы шөһәр. 4. Балалар газетасы. 7. Борынҗы Персиядә үзәктән читтәге өлкәнең чикләнгән хакимияткә ия идарәчәсе. 8. Агачтан эшләнгән, күп ишкәкле хәрби көймә. 9. Европада XII-XV йөзләрдә очлы гөмбәзләр, аркалар һәм төрле бизәкләргә бай архитектура стили. 15. Нинди дә булса бер металлның терекөмеш белән кушылмасы. 16. Татлы ашамлык. 18. Дагыстанда яшәүче төп халык. 19. Үсемлек һәм хайван организмының күзәнәк төшендәге буялчан элемент. 20. Ятак. 21. Хәрби дәрәжә. 27. Борынҗы грек мифологиясендә фән һәм сәнгать алиһәсе. 28. Детектив язучы, "Алтын алка", "Син — тикшерүче бит" һ.б. китаплар авторы. 29. Матур язу сәнгате. 30. Англиядә лорд яки баронет хатыны. 32. Йорт иясе. 33. Агач кайрыларында, ташта үсә торган, гөмбә белән сүсемәннән гыйбарәт үсемлек. 34. Су борчасының бер төре. 36. Тиз ритмлы бию һәм шуның көе. 37. Монголиядә акча берәмлеге.

Рәис ГАБДУЛЛА төзде.

Сулдан уңга: 5. Сафсата. 6. Ватикан. 10. Илбасар. 11. Тарбия. 12. Лингист. 13. Тәтеш. 14. Пәстәль. 17. Нахлака. 22. Имандрә. 23. Платон. 24. Карамза. 25. Сатрап. 8. Готика. 9. Готика. 15. Амалятама. 16. Торт. 18. Авар. 19. Хромосома. 20. Карават. 21. Адмирал. 27. Мүзә. 28. Насыиҗүлүлһин. 29. Калиграфия. 30. Ләди. 32. Бичура. 33. Лишайник. 34. Дәфрә. 36. Фокус. 37. Түрпә. 39. Урагу. 40. Рескор. 41. Линчик. 42. Плянина. 43. Клинтон. 44. Батерпас. 2. Гафитүлүлһин. 3. Стәрләтамак. 4. "Сабантуй". 7. Батерпас. 8. Готика. 9. Готика. 15. Амалятама. 16. Торт. 18. Авар. 19. Хромосома. 20. Карават. 21. Адмирал. 27. Мүзә. 28. Насыиҗүлүлһин. 29. Калиграфия. 30. Ләди. 32. Бичура. 33. Лишайник. 34. Дәфрә. 36. Фокус. 37. Түрпә.

«Өянкеләр».
Кәгазь, пастель.

тигеп күргәзмәсе

«Күл өсте».
Кәгазь, пастель.

Рәссам
Фәрит СҮҮРОВ

«Кыш». Кәгазь, пастель.

«Табигать яшәрә». Картон, майлы буяу.

"agen" гәң аерылма,
"agen" Һә - таян!

Журналга язылу бәясе:

ярты елга — **151 сум 50 тиен**

3 айга — **75 сум 75 тиен**

индекслары:

татарча журналныкы — 73951

русча журналныкы — 73952